

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**“ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ
МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ”
МИЛЛИЙ ТАДҚИҚОТ УНИВЕРСИТЕТИ**

РУЗМЕТОВА МУҲАББАТ ШАКИРОВНА

**ЧЕТ ТИЛ ЭГАЛЛАШНИНГ ТАЯНЧ ДАРАЖАСИДА
КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЛИНГВОДИДАКТИК
ТАДБИҚИ**

/ МОНОГРАФИЯ /

**ТОШКЕНТ
2022**

Монография “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети Илмий Кенгашининг 2021 йил 23 декабрдаги йиғилишида (4-сонли баённома) куриб чиқилган ва чоп этишга тавсия қилинган.

Мазкур монографик тадқиқот ишида чет тил эгаллашнинг таянч даражасида коммуникатив компетенцияни ривожлантиришнинг лингводидактик тадқиқи асослари баён қилинган. Дастлабки бобда чет тил эгаллашнинг таянч даражасида инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришнинг назарий асослари очиб берилган. Иккинчи бобда чет тил эгаллашнинг таянч даражасида инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантириш методикасига эътибор қаратилган. Учинчи бобда чет тил эгаллашнинг таянч даражасида инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришнинг методик самарадорлиги масалалари ёритилган.

Монография чет тил ўқитиш тизимида фаолият кўрсатаётган мутахассислар, олий малакали илмий ва илмий-педагогик кадрлар, умумий ўрта таълим мактаблари чет тил муаллимлари, талабалар ва кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган

Масъул муҳаррир: Г.С. Собирова

Тақризчилар:

Г.С. Собирова

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). “Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети в.б., доценти.

Д.Исроилова

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) Андижон давлат университети в.б., доценти

М.Ш. Рузметова

/ Чет тил эгаллашнинг таянч даражасида коммуникатив компетенцияни ривожлантиришнинг лингводидактик тадқиқи /
Монография. –Т.: “ТИҚХММИ” МТУ, 2022. - 174 бет.

© “ТОШКЕНТ ИРРИГАЦИЯ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ МУҲАНДИСЛАРИ ИНСТИТУТИ” МИЛЛИЙ ТАДҚИҚОТ УНИВЕРСИТЕТИ (“ТИҚХММИ” МТУ), 2022 й.

КИРИШ

Глобаллашув нуқтаи назардан қаралса, бугун башарият, инсоният ҳаёти, турмуш асосларининг кескин ўзгариши билан боғлиқ даврга гувоҳ бўлмоқда. Мазкур жараён дунё миқёсида жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олаётган шароитда, чет тил таълими зиммасига бир қанча муҳим вазифаларни юклади. Дунё ҳамжамиятида таълим муассасаларида ёшларга сифатли таълим бериш ва малакали кадрлар тайёрлаш асосий вазифалардан бири сифатида белгиланган. Айниқса, умумий ўрта таълим мактабларида чет тилларни, хусусан инглиз тилини ўқитиш масаласи айтилган кенг муҳокамаларга сабаб бўлмоқда. Жумладан, Канада, Франция, Германия, Бразилия, Россия, Финландия каби ривожланган мамлакатлар тажрибаси, юқори синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш учун ўқув жараёнига интерфаол релевант ўқитиш методларини тadbик қилиш, машқлардан мувофиқларини танлаш, замонавий мультимедиял ўқув ресурслар ишлаб чиқиш ва амалиётга тadbик қилишнинг ўқув-методик таъминотини такомиллаштириш бўйича тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Жаҳон таълим ва илмий тadbқиқот муассасаларида глобал инглиз тилини ўқитишда бир қанча компетенцияларни шакллантириш, чет тил ўқитиш таълимини замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиб тashкил қилиш бўйича изланишлар олиб борилмоқда. Хусусан, CEFR малака талаблари бўйича ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда лингвистик, социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш, замонавий ўқитиш усулларини эркин танлаш, лингвометодик машқлардан ва мультимедиял таълим дастурларидан фойдаланишнинг лингводидактик таъминотини такомиллаштиришга оид илмий тadbқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Дарвоқе, ривожланаётган Ўзбекистоннинг 3 ренессанс шароитида барча соҳаларга “рақамли иқтисодиёт” атамаси кириб келди. Зеро, биз жамиятимизни дунё ҳамжамияти билан интеграцияга киришиш ҳақида гапирар эканмиз, бу борада трансформация қилинган яъни янгиланган сунъий ақл ва когнитив интеллектуал технологиялар (Artificial Intelligence technologies) жадал тараққий топяпти. Мазкур турдаги технологияларни инглиз тилини ўқитишда қўллаш кун сайин ойдинлашмоқда. Қисқача айтадиган бўлсак, ушбу долзаб масалани чет тил ўқув предмети ривожини билан тасаввур қилсак, амалдаги инглиз тилини ўқитиш жараёнини автоматлаштириш ҳамда ўқувчиларни ўз навбатида замонавий технологиялардан фойдаланиб инглиз тилини ўрганишга тайёрлаш зарур.

Амалдаги англиз тилини ўқитишга оид дарслик мажмуаларининг айрим ўқув ҳамда мультимедиял таълим ресурс материалларида лингвистик, социолингвистик ва прагматик компетенцияларни тўлиқ ўзлаштириш ўқувчиларда интерференция келтириб чиқарди. Буни бартараф қилиш учун ўқувчиларга англиз тилини ўқитиш махсус технологиялардан (Define It, Drawing Dictation (Playful Pictures), Run to the Board, Memory Story, Board Race, Pictuinary Race, Lip Reading, Opinion/Running Dictations, Word by Word Story, Sleep and Wake Up), машқлардан ва мультимедиял таълим дастурларидан фойдаланиб ташкил қилиниши зарур. Бу эса, ўқувчиларни CEFR малака талаблари бўйича яратилган давлат таълим стандартида кўрсатилган компетенцияларни муваффақиятли эгаллашларига хизмат қилади.

Ўзбекистонда умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларга англиз тилини ўқитишда самарали усулларидан фойдаланиш, хорижий тажрибалар асосида чет тил ўргатишни ташкил қилиш, ўқувчиларда лингвистик ва социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришнинг меъёрий асослари ва моддий техник базаси яратилди. “Мақтаб таълимини ривожлантириш биз учун буюк умуммиллий мақсадга, умумхалқ ҳаракатига айланиши лозим. Таълим-тарбия соҳасида замонавий ва оқилона тизим яратиш, ўқитиш методлари, билим беришда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш, тарбияда эса миллий анъана ва қадриятларга суяниш муҳим”¹ устувор вазифа этиб белгиланди. Натижада англиз тилини ўқитишда лингвистик ва социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш методикаси, тизими, лингводидактик таъминоти асосларини аниқлаштириш, коммуникант (реципиент, продуцент) ва когнезант шахсини камолга етказиш йўналишларида илмий тадқиқотларни амалга оширишнинг педагогик имкониятлари кенгайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сонли “Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”, тўғрисида”ги фармонлари, 2019 йил 3 майдаги ПҚ-4306-сон “Иқтидорли ёшларни аниқлаш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 5 апрелдаги 281-сон “Умумтаълим мактаблари учун муқобил дарсликларни яратиш ва улардан фойдаланиш тизимига босқичма-босқич ўтиш

¹«Халқ сўзи» газетаси, № 174 (7373), 24.08.2019. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши.

механизмини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари мазкур тизим фаолиятини тубдан такомиллаштириш учун дастурул амал бўлмоқда. Ушбу муҳим ҳужжатлар асосида ишлаб чиқилган йўл ҳаритаси умумий ўрта таълим тизимини ривожлантиришга асос бўла олмақда. Шунингдек, унда профессионал кадрларни тайёрлаш ҳамда ўқитиш методикаларини такомиллаштириш, таълим-тарбия жараёнига индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма-босқич татбиқ этиш масалаларининг ҳал қилиниши белгилаб берилган². Мазкур вазифалар умумий ўрта таълим чет тил ўқув предметини мавжуд ҳолатини яхшилаш, сифат ва самарадорликни ва модернизациялашга асос бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг тўртинчи банди (Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари)да таълим ва фан соҳасини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Ушбу муҳим ҳужжатда, узлуксиз таълим тизими фаолиятини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш, таълим муассасаларини компьютер техникаси ва ўқув-методик қўлланмалар билан жиҳозлаш орқали уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш юзасидан мақсадли чора-тадбирларни кўриш, умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллар ҳамда бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш³ устувор вазифалар қилиб белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 11 августдаги “Таълим муассасаларида чет тиллар ўқитиш сифатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 610-сон қарори ҳамда юқорида баён этилган давлат аҳамиятига оид бўлган ҳужжатларда қайд этилган масалаларни муваффақиятли ҳал этилиши, халқ таълими тизимидаги чет тил ўқув предметини ўқитишга тегишли камчиликларни бартараф этишда ушбу амалга ошираётган тадқиқот иши бевосита ўз ҳиссасини қўшади. Жумладан, меъёрий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. ПФ-5712-сон. 2019 йил 29 апрель. <http://www.lex.uz/docs/4312785>

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. ПФ-4947-сон. 2017 йил 7 февраль. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Мамлакатимизда узлуксиз таълимнинг турли босқичларида чет тил ўқитиш муаммолари Ж.Ж.Жалолов, Т.Қ.Саггаров, Г.Т.Махкамова, Л.Т.Ахмедова, М.Ж.Джусупов, Д.Ў.Ҳошимова, Х.С.Муҳиддинова ва бошқаларнинг тадқиқотларида батафсил ўрганилган⁴.

Чет тил ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришнинг лингводидактик имкониятлари, замонавий методик тамойиллар, машқлар ва технологиялар хорижлик олимлар Хармер Жарем (Harmer Jeremy), Жак С.Ричардс (Jack C.Richards), Теодор С.Роджерс (Theodore S.Rodgers), Джон Равен (John Raven), В.Хутмахер (W.Hutmacher), Россия олимлари А.В.Хуторской, Р.П.Мильруд, И.А.Зимняя, М.К.Колкова, Э.И.Попова, Ф.М.Филатова, Л.В.Щерба каби олимлар томонидан инглиз тилини чет тил сифатида ўқитиш таълимига татдиқ қилинган⁵.

Умумий ўрта таълим мактабларида юқори синфларда чет тил ўқув предметини ўқитишнинг муҳим хусусиятлари К.Е.Дранишникова, Р.А.Азизханова, З.И.Ильясова, О.В.Шунтова, И.Э.Риске, Д.А.Карпов, Ш.С.Атлуханова сингари хорижий олимларнинг илмий тадқиқотларида ёритиб берилган⁶.

⁴ Жалолов Ж.Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. – Т.: Ўқитувчи, 2012. – Б. 294.; Саггаров Т.Қ. Формирование профессиональных умений будущего учителя иностранного языка на практических занятиях по специальности (на материале английского языка) Авторефер. дис... докт.пед.наук. – Т.: 2000. С–32.; Махкамова Г.Т. Формирование навыков и умений устной иноязычной речи у дошкольников: Автореф.дис ...кан.пед.наук. – Т.: УзДЖТУ, 2004. С-24.; Ахмедова Л.Т. Личностно–ориентированный подход к современному обучению и воспитанию студентов высших учебных заведений// Conference.Fledu.uz; Джусупов М.Ж. Русский и английский языки в системе школьного полилингвального образования в Узбекистане//Русский язык за рубежом. – Специальный выпуск. Москва, 2017. С.50-57. Хашимова Д.У. Лингводидактические основы изучения лагун в контексте современного функционирования русского языка и межязыковых взаимодействий: Дисс. ... докт.пед.наук. – Т.: 2007. С–209. Муҳиддинова Х.С. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш. Пед.фан.докт. дисс. автореф... – Т.: 2011. Б–50.

⁵ Harmer Jeremy. The Practice of English Language Teaching: 3rd edition. – Longman.: 2001. – 384 p.; Jack C.Richards and Theodore S.Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching: Third Edition.: 2014 416-P.; Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: Когито-центр, 2002. С– 396.; Hutmacher Walo. Key competencies for Europe // Report of the Symposium Berne, Switzerland. – 27-30 March, 1996; Council for Cultural Cooperation (CDCC) // Secondary Education for Europe Strasburg, 1997. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие. – М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. С.– 73; Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка. English Teaching Methodology. – М.: 2005. 254-P; Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – М.: 2003. № 5. С–12-13; Колкова М.К. Формирование дискурсивной компетенции у учащихся старших классов при обучении письменной речи. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: –М.:, 2006. С-221-226.; Попова Э.И. Обучение монологическому высказыванию учащихся 6-7 классов средние общеобразовательные школы: Дис...кан.пед.наук. –Л.:, 1985. С-220; Филатова В.М. Методика обучения иностр.языкам в начальной и основной общеобразовательной школе.: –Р-на-Д.:, 2004. С-325; Щерба. Л.В. Преподавание иностранных языков в школе. Общие вопросы теории: –М., Академия: 2002. С-150-155.:

⁶ Дранишникова К.Е. Развитие коммуникативных способностей младших школьников на уроках английского языка.// Журнал: Иностранные языки в школе. – М.: 2013. № 5. С–202-205. Электрон ресурс. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kommunikativnyh-sposobnostey>; Азизханова Р.А. Обучение экспрессивной устной английской речи учащихся 7-8 классов лезгинской школы в условиях билингвализма.

Чет тил, хусусан инглиз тилини замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиб ўқитиш масалалари хорижлик Грахам Станли (Graham Stanley), Айша Уокер (Aisha Walker), юртимиз тадқиқотчилари Д.Р.Джуманова, О.В.Абдувалиева, Г.С.Собирова, Ғ.Ш.Тажибаев, Д.А.Таджибаева ва бошқаларнинг илмий изланишларида муҳокама қилинган⁷.

Бугунги кунда 5-7 синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш алоҳида диссертацион тадқиқот объекти қилиб ўрганилмаган. Шу муносабат билан ушбу монографиянинг асосий мақсади А2 даража битирувчиларига инглиз тилини ўқитишда лингвистик ва социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу монографиянинг вазифалари:

5-7 синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришнинг мамлакатимиз олимлари тадқиқотлари ва хорижий тажрибалар асосида илмий-амалий моҳиятини таҳлил қилиш ва умумлаштириш;

чет тил бўйича А2 даража учун давлат таълим стандарти, амалдаги 5-7 синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишга мўлжалланган дарслик мажмуаларини таҳлил қилиш ҳамда лингвистик, социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш принципларини белгилаш;

А2 даража учун лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш бўйича самарадор технологиялардан, рецептив ва

Авторефер. дис... кан.пед.наук. – Махачкала: 2006. С–28.; Ильясова З.И. Обучение учащихся 5-6 классов лаской школы коммуникативной речи грамматическими средствами английского языка. Авторефер. дис... кан.пед.наук. – Махачкала: 2004. С–24; Шунтова О.В. Формирование лингвистической компетенции на второй ступени обучения в школе с углубленным изучением иностранного языка: (на материале испанского языка). Авторефер. дис... кан.пед.наук. – М: 2010. С–29; И.Э.Риске. Формирование социокультурной компетенции у учащихся старшей ступени обучения: На материале английской поэзии. Дис...кан.пед.наук. – М: 2010. С–259.; Карпов Д.А. Культуроведческий подход к обучению коммуникативному чтению учащихся старших классов школ с углубленным изучением английского языка. Дис...кан.пед.наук. – М: 2009. С–283; Атлуханова Ш.С. Методика обучения предлогам английского языка в 5-7 классах лезгинской школы. Авторефер.дис... кан.пед.наук. –Махачкала: 2005. С-30.;

⁷ Graham Stanley. Language Learning with Technology (Cambridge Handbooks for Language Teachers). – Cambridge University Press: 2013. P-275. Aisha Walker. Technology Enhanced Language Learning: Connecting Theory and Practice (Oxford Handbooks for Language Teachers). – Cambridge University Press: 2013. P-214. Джуманова Д.Р. Фонологическая модель слова в условиях языкового контактирования: Дисс. ...д-ра.филол.наук. – Т., 2016. С– 266; Абдувалиева О.В. Методика обучения модальным глаголам английского языка на базе компьютерный технологий: Пед.фан.ном.... дисс.автореф. – Т., 2009. С–28; Сабирова Г.С. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларига инглиз тили олмошларини ахборот технологиялари асосида ўргатиш методикаси: пед.фан.бўйича фал.д-ри (PhD). Дисс. автореф. – Т., 2017. С– 41; Тажибаев Ғ.Ш. Бошланғич синф ўқувчиларига чет тил ўқитишда коммуникатив ёндашув. пед.фан. бўйича фал.д-ри (PhD).... Дисс. – Т., 2019. Б-154; Таджибаева Д.А. Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг чет тили коммуникатив компетенциясини шакллантириш (немис тили мисолида) пед.фан.бўйича фал.д-ри (PhD).... Авторефер. –Т.: – 2020. –Б.53;

репродуктив машқлардан фойдаланишнинг лингводидактик таъминотини такомиллаштириш;

дидактик метериаллардан иборат ўқитувчилар учун услубий қўлланма, мультимедиал ўқув ресурслар яратиш ҳамда инглиз тилини ўқитишга тегишли дарсликлар мазмунини такомиллаштирувчи илмий асосланган таклиф, тавсиялар ишлаб чиқиш;

лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш бўйича таклиф қилинган методика асосида баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш, педагогик тажриба-синов ишларини ташкил қилиш, ўтказиш ҳамда олинган натижаларни статистик таҳлил қилиш;

Монографиянинг **илмий янгилиги** қуйидагилардан иборат:

компетенцияларни ривожлантириш бўйича хорижий олимлар тажрибалари таҳлили асосида инглиз тилини ўқитишнинг назарий асослари аниқлаштирилган;

чет тил ўқитиш методикасидаги лингвистик, дидактик, психологик-психолингвистик, методик тамойиллар таҳлили асосида 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитиш тамойиллари белгиланган;

юқори синф ўқувчиларининг лингвистик компетенциясини ривожлантиришга қаратилган методик таъминот А2 ва А2+ даража учун таълим мазмунида қайд этилган (кундалик ва ижтимоий ҳаёт, таълим ва маданиятга оид) мавзулар контентига – TBL (Task Based Learning) га асосланган Аудиовизуал ва Аудиолингвал ўқитиш шакллари киритиш орқали такомиллаштирилган;

инглиз ва ўзбек лисоний олам тасвирини ифодаловчи ижтимоий-маданий стереотипларга оид асосий нутқий меъёрларни тушуниш кўникмалари ўқиш ва тинглаб тушунишга оид “Pre-, While-, Post-“ машқ турларини ажратиш орқали такомиллаштирилган.

I БОБ. ЧЕТ ТИЛ ЭГАЛЛАШНИНГ ТАЯНЧ ДАРАЖАСИДА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Компетенцияга оид тушунчалар мазмуни ҳамда уларнинг чет тил таълимидаги илмий-амалий моҳияти

Ўзбекистонда жамиятимизни дунё ҳамжамияти билан интеграцияга киришишида трансформация қилинган, яъни янгиланган когнитив интеллектуал технологиялар жадал тараққий топмоқда. Мазкур турдаги технологияларни инглиз тилини ўқитишда қўллаш зарурати аён бўлмоқда. “Мактаб таълимини ривожлантириш биз учун буюк умуммиллий мақсадга, умумхалқ ҳаракатига айланиши лозим. Таълим-тарбия соҳасида замонавий ва оқилона тизим яратиш, ўқитиш методлари, билим беришда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш, тарбияда эса миллий анъана ва қадриятларга суяниш муҳим”⁸. Амалдаги инглиз тилини ўқитишда релевант технологиялардан фойдаланиб инглиз тилини ўргатишда коммуникатив компетенцияни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги давр, хорижий тиллардан амалий фойдаланиш самарадорлиги чет тил ўқув предметининг ҳам, таълимнинг ҳам асосий муаммосига айланган. Компетенциявий ёндашувга асосланган муқобил ўқитиш технологияларини танлашга оид тадқиқотлар билан бир қаторда, ўқувчиларга инглиз тилини ўқитиш орқали интеллектуал салоҳиятларини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Инглиз тилини ўқитиш орқали келажакда давлат нуфузини ривожлантиришга эриша оладиган ёшларга таълим тарбия-бериш, ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олган тарзда таълим сифатини ошириш, валидацияли мукамал дарсликларни яратиш ҳамда мавжудларини такомиллаштириш долзарб аҳамият касб қилмоқда.

Янгиланаётган 3 ренессанс Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим мазмуни, сифати, таълим дастурлари, технологияларнинг ислоҳ қилиниши оқибатида бир қанча ижобий ўсишлар амалга оширилмоқда. Ўқув муассасаларида таълим жараёнини умумжаҳон талабларига мувофиқ ташкил қилиш мақсадида, барча фанлар учун

⁸ Народное слова. 24 августа 2019 года, N 174 (7373). видео селекторное совещание по вопросам развития системы народного образования, повышения квалификации педагогов и их авторитета в обществе, духовно-нравственного воспитания молодого поколения.

компетенциявий ёндашувга асосланган Давлат таълим стандартлари ҳамда ўқув дастурлари янгидан ишлаб чиқилди, амалиётга тадбиқ қилинди.

Чет тил ўқув предметини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга қаратилган таълим, келажакда билимли, маънавиятли, салоҳиятли, эгаллаган билим ва малакаларни амалий қўллай оладиган компетентли шахс, когnezант, коммуникантни вояга етишига асосий омил бўла олади.

Компетенцияларга асосланган таълимни ташкил қилиш бўйича мамлакатимиз олимлари ҳамда тадқиқотчилари томонидан салмоқли илмий тадқиқот ишлари олиб борилган ҳамда эришилган натижалар амалиётга тадбиқ қилинган. Қуйида таълимнинг турли босқичларида чет тил ўқитишга тегишли компетенциявий ёндашувни амалиётга тадбиқ қилиш бўйича юртимиз олимлари томонидан амалга оширилган тадқиқотлари хусусида муҳокама қилинади.

Ўзбекистон Республикасининг ҳукумат ҳужжатларида таянч компетенциялар коммуникатив, ахборот билан ишлаш, шахс сифатида ўз-ўзини ривожлантириш, ижтимоий фаол фуқаролик, умуммаданий ҳамда математик саводхонлик, фан ва техника ютуқларидан хабардор бўлиш ҳамда фойдаланиш ва бошқа компетенциялардан иборат [29; 5-б; 135]. Ушбу компетенцияларни амалиётга тадбиқ қилишда М.М. Ваҳобов томонидан, умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг умумтаълим фанлари бўйича компетенциявий ёндашувга асосланган давлат таълим стандартларининг концептуал модели яратилган ҳамда амалиётга тадбиқ қилиш таклиф қилинган [29; 7-8-б].

Й.М. Асадов томонидан физика ҳамда она тили умумтаълимий фанлар бўйича компетенциявий ёндашувни амалиётга тадбиқ қилиш методологияси ишлаб чиқилган. Олимнинг тадқиқотларида “Компетенция” атамасига қуйидагича таърифлар умумлаштирилган. “Competence” сўзи “to compete” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “мусобақалашмоқ”, “рақобатлашмоқ”, “беллашмоқ” деган маънони билдиради. Сўзма-сўз таржима қилинса “мусобақалашмоқга лаёқатлилик” маъносига эга. Илмий педагогик, психологик манбаларда берилишича, компетенция, компетентлилик ўта мураккаб, кўп қисмли, кўпгина фанлар учун муштарак бўлган тушунчалардир. Атаманинг моҳияти шунингдек, “самарадорлик”, “мослашувчанлик”, “ютуқлилик”, “муваффақиятлилик”, “тушунувчанлик”, “натижалилик”, “уқувлилик”, “хосса”, “хусусият”, “сифат”, “миқдор” каби тушунчалар асосида ҳам тавсифланган. [135; 8-б].

Н.Н. Нарзиева томонидан таянч компетенциялар асосида ўқувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини ташхислаш ва ривожлантириш методикаси ишлаб чиқилган. Тадқиқотчи томонидан ўқувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришга йўналтирилган интерфаол таълим муҳитини ривожлантириш юзасидан интерфаол машғулотлар ишланмалари, махсус тренинг дастурлари методикаси яратилган [71; 6-8-б].

О.В. Абдувалиева томонидан амалга оширилган тадқиқотда, 5-9 синфларда компьютер технологиялари асосида модаль феълларни ўқитиш методикаси такомиллаштирилган. Тадқиқотчи ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда тил компетенциясини ривожлантиришга эътибор қаратган [17; 11-13-б].

Г.С. Собирова томонидан 5-9 синфларга инглиз тилини ўқитишда тил компетенцияга тегишли олмошларни, ахборот технологиялари воситасида ўқитиш методикаси яратилди [88; 5-8-б].

Ғ.Ш. Тажибаев фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзган диссертация иши орқали бошланғич синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишда коммуникатив ёндашув методикасини такомиллаштирди. Тадқиқотчи асосий эътиборни бошланғич синфларда инглиз тилини ўқитишда, ўқувчиларда коммуникатив компетенцияни самарали шакллантириш методикасини яратди [92; 10-б].

У.У. Жуманазаров томонидан таълимни ахборотлаштириш шароитида бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг фразеологик компетенциясини ривожлантириш амалга оширилган. Ушбу тадқиқот асосида лисоний манбаларга таяниб, семантик, стилистик ва функционал фразеологик компетенциялар аниқланган ҳамда дастурли таъминот ишлаб чиқилган [137; 8-б].

Д.А. Таджибаева немис тилини ўқитишда кичик мактаб ёшидаги болаларнинг чет тил коммуникатив компетенциясини шакллантириш методикасини такомиллаштирди. Тадқиқотчи томонидан коммуникатив компетенцияга йўналтирилган машқлар тизими орқали, бошланғич синф ўқувчилари учун немис тилини самарали ўрганишга қаратилган «Mein erstes Sprachenportfolio» («Менинг биринчи тил портфолиом») ҳамда 1-синфи учун «Deutsch mit Spaß 1» ўқув-методик мажмуаси амалиётга жорий қилинган [93; 8-9 б].

Юқоридаги номлари зикр этилган олимлар амалга оширган тадқиқот ишлари натижалари, мамлакатимизда чет тилларни ўқитишда турли компетенцияларни самарали эгаллашга хизмат қилмоқда. Эндиги эътиборни

хорижлик олимлар томонидан муҳокамага тортилган мавзу юзасидан амалга оширилган тадқиқотларга қаратамиз.

“Компетенция” атамаси тарихига назар ташлар эканмиз, ўрганган хорижий адабиётларимизга таяниб, унинг илк бора Америка Қўшма Штатлари Массачусетс университетида 20-асрнинг 60-70 йилларида Ноам Хомский томонидан тил назарияси ва трансформацион грамматикага оид назарий маълумотларни шакллантиришда вужудга келганлигига гувоҳ бўлдик. Бу эса, тилшуносликка Ноам Хомский томонидан “тил компетенцияси” (*language competence*) атамаси орқали киритилган [26; 70-71-б]. Н.Хомский фикрича, “Компетенция – тилни қўллаш жараёнидаги фаолиятга йўналган билим, малака ва кўникмалар мажмуи”дир. Ўша даврда (1959-60 й.лар) Р.Уайт фаолиятида “Компетенция – инсон ҳаёти шахс мотивациясига (*motivation reconsidered the concept of competence*) асосланган яхлит концепция” сифатида таҳлил қилинган [36; 243-б]. Ғарбий Европада бу атама 1970-йилларда намоён бўла бошлади. Н.Хомскийнинг издошлари тилни потенциал билиш ва ҳақиқий тил эгасининг ўз тили ҳақидаги билим, яъни тил компетенцияси ҳамда ҳар қандай ҳолатларда тил кўникмаларини қўллаш, яъни тил фаоллиги тушунчаларини ўзлаштира бошлашди.

Н. Хомский, В. Хутмакер, Р. Уайт, Дж. Равен, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, В.Н. Куницина, Г.Э. Белицкая, Л.И. Берестова, В.И. Байденко, А.В. Хуторской, Н.А. Гришанова ва бошқа олимларнинг илмий тадқиқотларига биноан, таълим тизимида компетенцияли ёндашув учта босқичга ажратилган [48; 7-9-б]. **Биринчи босқичда** – (1960-70 й.й) “Компетенция”, “Компетентлик” атамаларининг фарқини аниқлаш, Дел Хаймс томонидан хорижий тилларни ўқитиш жараёнида “Коммуникатив компетенция” яратилди. Унинг фикрича, бу жараён коммуникатив фаолиятни ифодалаб, асосий эътибор ўқувчида кундалик ҳаётга оид маълумотларни ўз нутқида ифода қила олиш малакасини шакллантиришни ўз ичига олади [146; 5-6-б]. **Иккинчи босқичда** – (1970-90 й.й) бирорта хорижий тилни эгаллаш, бошқарув, мулоқотга ўргатиш жараёнларида ижтимоий компетенция ва шахснинг компетентлиги вужудга келди, 1984 йилда Дж.Равен ўзининг “Замонавий жамиятда компетентлик” мавзусида тадқиқот юритди. Шунингдек, у 37 та турли компетенцияларни ишлаб чиқди ҳамда амалиётга тадбиқ қилишни таклиф қилди. Ушбу компетенциялардан “тайёргарлик”, “жавобгарлик”, “бирор нарсани қилишга қодир бўлиш”, “ўзига ишониш”, “эркин фикрлаш”, “танқидий тафаккур” кабилар йирик планда Дж.Равен издошлари ёш олимларнинг тадқиқот объектига айланиб, ўрганилди. **Учинчи**

босқичда – Европа кенгаши томонидан (1990 йил) стратегик, социал, социолингвистик, тил ва ўқув-когнетив компетенциялар ишлаб чиқилди. Сўнгра, Россиялик бир қанча Н.В.Кузьмин, И.А.Зимняя, А.К.Маркова, Л.А.Петровская, Л.М.Митино ва бошқа тадқиқотчилар турли компетенцияларни амалиётга татбиқ қилишди. Шунингдек, компетенцияли ёндашув асосидаги таълимнинг ривожланишида ЮНЕСКО халқаро ташкилоти томонидан бир қанча муҳим компетенциялар ўзига хос хусусиятга эга эканлигини белгилаб берди.

1996 йил 27-30 март кунлари Бернеда ўтказилган симпозиумда, Европа кенгаши томонидан таълим тизимини ислоҳ қилиш учун асосий компетенцияларни (Key competences) аниқлаш, самарали натижаларга эришишга имкон бериши муқаррар эканлиги алоҳида эътироф этилади. Н.Хомский издоши В.Хутмахернинг ўз маърузасида “компетенция”ни англаш, ҳар қандай ўқув предметини ўрганишда “Нима эканлигини биламан” маъносини эмас балки, “Қандай қилишни биламан” маъносига эга деган фикрини симпозиум иштирокчилари бир овоздан маъқуллашган [123; 34-б].

Компетенция атамаси нафақат бирор масалани ҳал қилиш учун зарур бўлган билим ва кўникмага эга бўлиш, балки муайян бир натижага олиб келувчи ҳаракат ҳақидаги махсус билимга ҳам эга бўлишни билдиради.

Педагогика фанининг ривожланиш босқичларида компетенция тушунчасининг пайдо бўлиши хусусида аниқ йиллар қайд этилмаган. “Компетенция” термини луғатларда турли маъноларда таржима қилинган.

Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида компетенцияга шундай таъриф берилган: **Компетенция** – (лот. Compete – эришяпман, муносибман, лойиқман) [97; 357-358-б]. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида, Компетенция – (лот. Competere – лаёқатли, муносиб бўлмоқ). 1. Муайян орган ёки мансабдор шахснинг расмий ҳужжатларда белгиланган ваколатлари доираси; ваколат. 2) Шахснинг бирор – бир соҳадан хабардорлик, шу соҳани билиш даражаси [98; 129-б]. Ўзбекистон СССР фанлар академияси А.С.Пушкин номидаги тил ва адабиёт институтининг Русча–ўзбекча луғатнинг I-томида компетенция қуйидагича таржима қилинган. 1) бирор киши яхши хабардор бўлган соҳа ёки масала. 2) ваколат, ҳуқуқ, ихтиёр. **Компетентн\ый, -ая, ое, -тен, -тна** – етарли маълумотга эга бўлган, пухта билимли, яхши биладиган, билимдон, хабардор, омилкор; 2) асосли, эътиборли, мўътабар; 3) Компетенцияга яъни ҳуқуққа эга бўлган; ваколатли; **Компетентность** эса чуқур билимга эгалик; чуқур билимга асосланганлик, асослилик; хабардорлик, омилкорлик [67; 223-б].

Академик И.А.Зимняя фикрича *Компетентлик* – инсоннинг ижтимоий-касбий ҳаёт фаолиятида билимга асосланган интеллектуал ва шахсий тажрибаси ҳамда таълим жараёнининг самарали натижаси [48; 8-б].

А.К. Маркова ўқувчининг *Компетентлиги* унинг билим ва кўникмалари, психологик позициялари, унинг шахсига оид хусусиятларни ўз ичига олади.

Е.И.Огорёв фикрича, *Компетентлик* – инсоннинг махсус фаолият объекти сифатида тавсифланади. Мазкур тушунчанинг луғавий маъносига кўра, шахснинг ижодий қобилиятлари ривожланиши, малакали иш бажаришга, муаммоли вазиятлардан оқилона қарор қабул қилишга ва муаммони ижобий ҳал қилишни режалаштириш ва бажаришга имкон беради [16].

Дж. Равен фикрича, *Компетентлик* – ўз вазифаларига жавобгарликни тушуниб, соҳалар бўйича билим, кўникма, малакаларни эгаллашда мустақил ҳаракатларни самарали бажаришдир [37].

Н.С.Сахарова *Компетентлик* – компетенция тушунчасидан фарқ қилиб, бирор ҳаракатни бажариш, бирор масала юзасидан қарор қабул қилиш ёки бирор нарса ҳақида фикр юритишга имкон берувчи билим, кўникма ва ҳаётий тажрибага эга бўлишдир. У мазкур захиралар йиғиндисини қуйидагиларга ажратган [26]:

- бирор соҳа бўйича атроф-муҳит билан ижобий ҳаракат қилиш учун зарур бўлган малакалар билан боғлиқ, шахсга оид комплекс захира;

- ўз касбига қадрият сифатида муносабатда бўлиш ёки шахснинг ўз касбий фаолиятини сифатли амалга ошириш истагига эга бўлиш;

- бирорта мутахассиснинг муаммоларни мустақил ечишга имкон берувчи малакалари ёки унинг шахсий позицияларини белгилаш;

- мутахассиснинг фаолият соҳасидаги белгиланган меъёр ва стандартларга қўйилган талабларга мос келиши.

О.Н. Ярыгин таъбирича *Компетентлик* – белгиланган компетенция доирасида шахснинг мақсадга эришиш йўлида унинг билимлари, қобилиятлари ва субъектив хусусиятларини биргаликда йўналтирилган таъсири [21];

Ю.Г. Татур фикрича, *Компетентлик* – шахснинг бирор соҳада муваффақиятли фаолият олиб бориши учун ўз потенциали, яъни кучини (билим, кўникма, тажриба ва шахсга оид сифатлар) амалда қўллаши, қобилияти ва интилишини таърифловчи яхлит хусусият [81];

А.В. Хуторский фикрича, *Компетентлик* – таълимда, ўқувчининг ўрганадиган барча фанлардан эгаллаган билимлари комплекси ва кўникмалардан ўзи англаган ҳолда фойдалана олиш қобилияти билан боғлиқ бўлган тайёргарлик сифатининг яхлит тавсифидир [81]. А.В.Хуторский компетенцияли ёндашув ҳақида “Инсоннинг билимлари ва кўникмаларини конкрет ҳаётий вазиятда қўллай билишга тайёрлиги” деб, “Компетентлик” ўқувчининг шахсий билим ва кўникмалари қобилиятини бирор аниқ соҳада қўллай билиши деб таъриф берган [137; 73-б].

М.А.Кобзеванинг фикрича, “Компетенция – инсоннинг бирор аниқ фаолиятга қаратилган ҳаракатларни бажаришга бўлган лаёқатини, қобилиятини аниқловчи сифат компонентларидан биридир. Бу инсоннинг жамиятдаги меҳнат фаолиятига қўйилган талаблар даражасидир” деб изоҳлайди.

И.А. Зимняя ҳам компетенциялар хусусида фикр юритар экан, у компетенцияларнинг таълим жараёнига тадбиқ қилинишида урта босқични ажратиб кўрсатади [48; 34-42-б]: *Биринчи босқич* (1960-1970 йиллар) – “Компетенция” терминининг илмий аппаратга киритилиши; тил ўргатиш назариясида коммуникатив компетенцияни тадқиқ қилиш; “компетенция” ва “компетентлик” тушунчаларини мазмун-моҳиятини бир–биридан ажрата билиш амалга оширилди. *Иккинчи босқич* (1970-1990 йиллар) – хорижий тил ўргатиш назарияси ва амалиётида “Компетенция” ва “Компетентлик” категорияларидан фойдаланиш йўлга қўйилди. *Учинчи босқич* (1991-1999 йиллар) Европа Кенгашининг “Чет тилни эгаллашнинг умумевропа компетенциялари: ўрганиш, ўқитиш, баҳолаш” тўғрисидаги хужжатда (CEFR) кўрсатилган компетенцияларни Россия таълим тизимида киритиш амалга оширилди [49; 34-42-б].

Юқоридаги фикрлардан аён бўлади-ки, чет тил таълимида компетенцияларни ривожлантириш учун зарур тайёргарлик лозим. Бу эса таълим тизимида амалга оширилаётган инглиз тили базаси муҳитининг модернизациялашни таъминлайди.

Фикримизча, компетенцияларнинг ўқув жараёнида қандай муваффақият билан амалга оширилишини билмоқчи бўлсак, ўқувчиларнинг чет тилни билиш даражаси, уларни жамиятда ва халқаро ҳамжамиятда ўз ўрнини топа олишларида ва келажакда бир нечта соҳаларда самарали фаолият олиб боришларини инобатга олиш керак.

С.А. Демченкова чет тилларни самарали технологиялар асосида ўқитишда компетенцияларни ривожлантириш ҳақида сўз юритиб, чет тил

ўқув предметини “компетенцияларни шакллантирувчи қобилиятга эга фан” деб таъкидлайди [36; 243-б].

А.А. Колесников компетенциялар ҳақида тўхталиб, унга фаолиятни ривожлантиришга йўналтирилган ақлий ҳаракатларнинг мантиқий давоми дея баҳо беради [62; 11-18-б].

Е.О. Иванова “Компетенциялар – жамиятдаги инсонларни фақат чуқур билимга эга қилиб эмас, балки ўз билимларидан фойдалана оладиган қилиб тайёрлаш эҳтиёжининг акс этиши”, деб таъриф беради. Компетенциялар – инсоннинг онгли равишда ўз билим ва кўникмаларидан аниқ вазиятда фойдалана олиш қобилиятидир, деб давом эттиради [54; 71-78-б].

Биз юртимиз ва хориж олимларининг фикрларини ўрганиб чиқиб, Е.В.Долгихнинг “Компетенцияли ёндашув” ҳақидаги берган таъриф ва тавсифларига тўлиқ қўшиламыз. “Компетенциялар – ҳаётнинг ёки аниқ фаолиятнинг бирор жабҳасидир” деб таъриф беради. Компетенцияларнинг асл мазмун ва моҳиятини Е.В.Долгих, ўқувчилар “тайёр билим”ларни, яъни кимдир томонидан ўзлаштириш учун берилган билимларни қабул қилмай, “шу билимларни келиб чиқиш шароитларини таҳлил қилиб, ўрганадилар”.

Инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришнинг бир қанча омиллари мавжуд бўлиб, уларга тегишли хориж тажрибаси хусусида назарий таҳлиллар амалга оширилди. Ҳозирги пайтда турли соҳаларда фаолият юрита оладиган баркамол шахснинг шаклланиши муҳимдир. Глобаллашув жараёни шундай шахснинг қатор сифатларга эга бўлишини тақозо этмоқда: жавобгарлик, ижодий потенциал, ҳаётий вазиятларда конструктив ва компетентли ҳаракатлар қабул қила олиш қобилиятига эга бўлиши ва бошқалар.

Юқорида қайд қилинган фикрларни умумлаштириб, тадқиқотда муҳокама қилинаётган мавзу юзасидан, умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларига инглиз тилини ўқитиш нуқтаи назаридан **компетенция тушунчасига шундай таъриф берилди:** Компетенция – бу 5-7 синф ўқувчисининг инглиз тилини ўрганиш жараёнида сўзларнинг маъносини тушуниб ҳамда онгли уқиб, инглиззабонларнинг фикрларини тўғри англаш орқали билим, малака ва кўникмаларни ўзида шакллантириш йиғиндиси.

Ўзбекистон шароитида ДТС таълим мазмунида белгиланган лингвистик (нутқий, тил), социолингвистик (ижтимоий-маданий компетенцияни ўз ичига олади), прагматик (ушбу компетенцияга дискурс сингдирилади) компетенциялар орқали чет тил ўргатилади. Юқоридаги белгиланган компетенцияларни қуйидаги жадвалда баён қилинган (1-жадвалга қаранг)

технологиялар ҳамда чет тил ўқитиш жараёнида эгалланадиган муҳим малакалар орқали ривожлантириш тадқиқот доирасида умумлаштирилади.

1-жадвал

Компетенцияларни ривожлантиришда қўлланиладиган технологиялар ҳамда малакалар

Компетенцияларни ривожлантириш технологиялари	Компетенцияларни ривожлантириш орқали эгалланадиган умумий малакалар
Проект технология, ўқиш ҳамда ёзув орқали танқидий тафаккурни ривожлантириш, ўйин технологиялар, муаммоли вазиятларни ечиш, интерактив (жуфт, кичик гуруҳлар) ўқитиш технологияси, таълим мазмунига асосланган технология, модул технологияси, аудиолингвал ҳамда аудиовизуал технологиялар - “Define It, Drawing Dictation (Playful Pictures), Run to the Board, Memory Story, Board Race, Pictuinary Race, Lip Reading, Opinion/Running Dictations, Word by Word Story, Sleep and Wake Up”	Аутентик матнларни ўқиш ҳамда тушуниш, матнларни ўқиганда унинг асосий ғоясини англаш, кундалик ҳаётга оид ситуатив вазиятларда коммуникацияни амалга ошириш, ижтимоий ҳаётга оид мавзуларда диалогик ва монологик нутқни амалга ошириш, жаҳон маданияти ҳақида тасаввурга эга бўлиш, таълимга оид мавзуларда янги маълумотлар олиш, ўқитувчи нутқини тушуна олиш, тинглаган маълумотни тўлиқ, батафсил тушуниш, шахсий хатларни ёзиш, ўрганган сўзларни нутқида ишлата олиш ва бошқалар.

Биз юқоридаги таҳлилларга таяниб, қуйидаги жадвалда (2-жадвалга қаранг) “компетенция”, “компетентлилик”, “компетенцияли ёндашув” тушунчаларига ўзимизнинг таърифларимизни бердик.

2-жадвал

Тадқиқотга оид компетенция, компетентлилик, компетенцияли ёндашувга берилган илмий таърифлар

Компетенция	Компетентлик	Компетенцияли ёндашув
Ўқувчининг интеллектуал қобилиятига, тафаккур қилиш малакасига ҳамда ахборот коммуникация технологиялари орқали эгаллаган малакаларига таяниб, инглиз тилида диалогга кириша олиш ҳамда фикр-мулоҳазаларини оғзаки ва ёзма нутқда ифода қилиш қобилияти;	Ўқувчининг юқори синфларда когнитив эгаллаган малака ва кўникмаларига таяниб, билимини доимий актуализация қиладиган, келажакда ўз мамлакатини юксалтиришга хисса қўшадиган ҳамда умуммаданий малакали фуқаро бўлишни хис қиладиган коммуникант ва когнезант мақомига эга шахс;	Келажакда инглиз тилида мустақил мулоқот қилиш мақсадида, ўқувчининг фикрини эркин баён қилишга ва коммуникацияни амалга оширишга асос бўладиган лингвистик ҳамда социолингвистик компетенциялар уйғунлигидан ташкил топган мустақил кўникма ва малакаларга эга бўлиш мажмуи

Юқоридаги жадвал асосида умумлаштирилган компетенция, компетентлик ҳамда компетенцияли ёндашувга тегишли таърифлар Ўзбекистон шароитида чет тилларни ўрганиш, ўқитишни самарали ташкил қилишда инобатга олинса мақсадга мувофиқ ҳамда ўқувчиларнинг ўқув-билиш қобилиятини янада такомиллаштиришга ҳисса қўшади.

1.2 Чет тил эгаллашнинг таянч даражасида инглиз тилини ўқитишнинг лингводидактик асослари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг тўртинчи банди “Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари”га кўра, чет тиллар ҳамда бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш вазифаларидан келиб чиқиб ҳамда ҳукумат томонидан чет тилларни ўқитишни такомиллаштиришга оид қўшимча қарорлари умумтаълим мактабларида инглиз тилини ўқитиш жараёнини ислоҳ қилишни тақозо қилди.

Бугунги кунда чет тил таълимида ҳам структур босқич репродуктивликдан когнитивликка қадам қўйилди. Бу дегани репродуктив инглиз тилини ўқитишда ўқитувчи кузатувчи, йўналтирувчи сифатида ўқувчи эса пассив эмас балки фаол субъект сифатида ҳаракат қилмоқда.

Ўзбекистонда умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган асосий чет тил, инглиз тили бўлиб, айти кунда чет тил таълимининг асосий вазифаси ўқувчиларга фақат билим бериш эмас, балки бу билимлар орқали уларнинг коммуникатив малакасини оширишдир. Табиатдаги ёки жамиятдаги ҳар қандай объект ўз даврига кўра ўзига хос алоҳида мақомига эга. Чет тилни эгаллашда ҳам шундай. Тил, ўрганилаётган хорижий тил, ижтимоий талабдан келиб чиқади ва умумқабул қилинган методологик қонунларга эга эмас. Фикримизча, чет тил ўқув предметининг дидактик-методик мақоми ер шарининг ҳар қандай нуқтасида амалдаги иқтисодий ва сиёсий тузумдан келиб чиқиб белгиланади. Ушбу ўқув предметининг таълим тизимидаги мақоми турли даврларда турлича талқин қилиб келинади. Бунда тил ва нутқ муаммолари назарда тутилган. Чунончи, ўлик тиллар ўрганиш предмети бўлган пайтларда асосан лисоний бирликларни ўзлаштириш орқали ўқувчиларнинг тафаккурини ривожлантиришга эътибор қаратилган. Шу

муносабат билан қадимий кўлёмаларни ўқиш ва уларни она тилига таржима қилиш билан машғул бўлишган.

Чет тил – бу хорижий мамлакат тили. Республикамизда Ғарбий Европа (инглиз, немис, француз, испан тиллари), Шарқ (араб, турк, урду, форс, хинд тиллари), хитой ҳамда корейс тиллари ўқитилмоқда. Улар таълим муассасаларининг ўқув режаларидан ўрин олган. Тилларни ўқитиш жараёни турлича кечади. Биринчидан, она тилида тафаккур шаклланади, ўзга тилларни ўрганиш, улардаги фонетика, лексика, грамматикага хос хусусиятларни хис этиш билан боғлиқдир. Иккинчидан, ўрганиш тартиби она тилидан бошланиб, ундан кейин иккинчи тил ва ниҳоят чет тилга ўтилади. Учунчидан, она тили ва иккинчи тил табиий вазиятларда, чет тил эса сунъий муҳитда ўрганилади. Чет тилдаги мулоқот, асосан, дарсда муаллим раҳбарлигида кечади. Қайд этилган муҳокамадан аён бўладики, уччала тил орасида чет тилни ўрганиш/ўқитиш муайян жиҳатлари билан кескин фарқланади. Бу эса, ўз навбатида, тегишли чет тил ўқитиш технологияларини кўллашни тақозо этади [46; 4-б].

Ўқувчиларнинг тил тажрибасида фақат она тилидан ўзлаштирилган кўникма ва малакалар чет тил ўрганишда ас қотади деган тушунча мавжуд. Биринчи синфларда она тилида ёзув биринчи марта ўрганилиши муносабати билан, чет тилдаги ёзув малакаси 2-синфдан бошланади.

Зеро, 5-6 ва 7-синфларда чет тил ўқитиш масаласига бир оз кенгроқ тўхталиш зарурияти туғилади. 5-синф ўқувчилари чет тилни оғзаки нутқнинг илгарилаши принципига асосан, ўргана бошлашади. Бу дегани, ҳар қандай ўрганиладиган тил бирлиги (нутқ бирлиги) аввало тинглаб тушуниш ва гапиришда ўзлаштирилади, муайян вақт ўтгандан сўнг ёзма нутқда ҳам машқ қилинади. (оғзаки нутқнинг илгарилаши турли методик системалардан фарқ қилади: интервал 3 соат бўлиши мумкин, 1 ой бўлиши мумкин ва ҳатто айрим чет эл методистларида масалан, Ҳарольд Палмер системасида 6 ойгача чўзилган. Палмер бу муддатни инкубацион давр деб юритган). Оғзаки ва ёзма нутқ орасидаги даврни белгилашда турли психологик омиллар рўқач қилиб кўрсатилган.

Юқорида таъкидланган илмий-методик ғоядан ташқари, айти дамда 5-7 синфлардаги чет тил ўқув предметининг ўрни махсус тушунтириш талаб қилади. Биринчидан, CEFR бўйича тузилган узлуксиз таълим учун Давлат таълим стандарти ҳамда умумтаълим мактаблари инглиз, немис ва француз тили ўқув дастурида белгилаб қўйилганидек, 5-7 синфлар А2 – “Бўсаға олди босқичи” (Wastage level) ёки чет тил эгаллашнинг таянч даражасининг бошланғич босқичи ҳисобланади. Иккинчидан, 1–синфдан фақат оғзаки нутқ

компетенциясини шакллантиришга киришилар экан, асосан, тил ўйинли технологиялар асосида ўргатилади; 2-, 3- ва 4-синфларда эса, ушбу методик қоидага риоя қилиш давом этади ҳамда ёзувга ҳам эътибор қаратилади. Учинчидан, 5-7 синфларда оғзаки ва ёзма нутқ малакаларини ҳосил қилишга тенг вақт ажратилади, бироқ тинглаб тушуниш ва гапиришга етакчи амалий мақсад даражасида қаралади. Тўртинчидан, рецептив ва (ре)продуктив нутқни эгаллаш янги лисоний материални тақдим этиш тартибини белгилайди. Маълумки, лисоний бирликларнинг уч жиҳати ўрганилади: формал, семантик ва функционал томонлари. Агар рецептив нутқ масалан, ўқиш асосий амалий мақсад бўлган чоғда тил бирлигининг формал жиҳати биринчи навбатда ўрганилади. Ундан кейин семантика ва функционал жиҳатига ўтилади. Мабодо, репродуктив нутқ (гапириш, ёзув) машқ қилинаётган бўлса, функция бирламчи, сўнгра семантика ва форма ўрганилади. Бу дегани, фикр баён этишда мавзу ёки нутқий вазиятдан келиб чиқиб, маъно танланади ва унинг товуш ёки график шакли қўлланади. Янада аниқроқ айтадиган бўлсак, бирон мавзуда оғзаки (гапириш) ёки ёзма шаклда (ёзувда) фикр юритиш машқ қилинганда мавзуга мос келадиган лексик бирликлар узоқ муддатли хотирадан танлаб олинади ва унинг товуш ёки график тимсоли нутқ жараёнида тақдим этилади. Айтилган фикрлар 5-6 синфларда бажариладиган нутқий машқларга бевосита тааллуқлидир.

Инглиз тилини ўқитиш умумий ўрта таълим мактабларида она тили ва иккинчи тил (рус тили)дан кескин фарқ қилади. Чет тил ўқув предмети ўқитиш мазмуни нутқ мавзулари, кўникма, малакаларга қўйиладиган талаблар ҳамда тил материалларини инобатга олган тарзда ўқитилади. Ушбу методик ёндашув орқали муайян ўқитиш технологияларини яратишда, умумтаълим мактабларида инглиз тилини ўқитишнинг лингводидактик, лингвопсихологик ҳамда психолингвистик аспектларини инобатга олиш мақсадга мувофиқ. Натижада, инглиз тилини А2 даражада ўрганувчилар билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга ҳамда ахборот технологияларининг сўнги ютуқларидан фойдаланиб интерактив инглиз тилини ўргатишга эришилади.

Жонли тиллар чет тил сифатида ўрганиш предметида айланган даврларда оғзаки нутқни ва қисман ўқишни машқ қилиш тавсия этилган. Ўтган асрнинг охириги чорагида чет тилни мулоқот воситаси сифатида ўргатиш-ўрганиш қонунлаштирилган. Бундай методик ёндашувга биноан, ўрганилаётган тил соҳибининг маданиятидан воқиф бўлиш таклифи ўртага қўйилди. Тадқиқотда, чет тил ўрганувчи тили ўрганилаётган мамлакатлар маданиятини

дастур доирасида ўқиб ва тинглаб-тушунишга йўлланди. Унда лисоний минимумлар тилнинг лексикаси, грамматикаси ва талаффузи бўйича махсус лингводидактик принципларга асосланган ҳолда танланди ва ўрганилаётган тилдаги маданий стереотипларни синчиклаб танлаш ва улар орасидан ўқувчининг миллий қадриятларига мос келадиганларини дарслик ва қўлланмаларга киритиш мумкинлиги исботланди.

Европа мамлакатлари Германия, Франция, Португалия каби мамлакатларда юқори синфларда инглиз тилини ўқитишга алоҳида эътибор берилади. Хукумат раҳбарлари ўқувчиларга инглиз тилини самарали ўқитиш бўйича бир қанча лойиҳаларни амалга оширади. Жумладан, умумевропа давлатларида ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда ижтимоий, коммуникатив, ижтимоий-ахборот, когнитив, умуммаданий ҳамда махсус компетенцияларни ривожлантиришга эътибор қаратилади [142; 57-58-б].

Чет тил ўқув предмети ахборот коммуникацион технологиялар билан бирга ҳамоҳанг ўргатилмоқда. Шу ерда янги тармоқ лингвотехнология – тил ўқитиш технологияси фанини эътироф этиш мақсадга мувофиқ. Мазкур фан ҳам чет тилни белгиланган талаблар асосида ўқитишда беқиёс хисса қўша оляпти деб бемалол айтиш мумкин.

Лингводидактика бу тил ўқитиш назарияси деб қаралса, лингвометодика эса, аниқ бир тил (инглиз, француз, немис)ни ўқитиш таълимоти сифатида фарқланади. Инглиз тилини ўқитишда ўқитувчи учун асосий кўрсатмалар лингводидактик тамойилларга биноан акс эттирилади. Мазкур тамойиллар қуйидагилардан иборат. Таълим шароити, таълим мақсади, таълим мазмуни, таълим методлари, таълим воситалари ва бошқалар. Чунончи, ушбу мураккаб жараён ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорлигида кечади. Н.Д. Гальсковонинг таъкидлашича, чет тил ўқитиш жараёни мураккаблиги, кўпқирралилиги ва кўп омиллиги билан бошқа ўқув фанларидан фарқ қилади [32; 56-57-б].

Бугунги кунда халқаро миқёсда ҳар қандай чет тилни ўқитишда нимани ўргатишни ўйлаш талаб қилинади. Бу эса ўқитиш шароитига кўра танланади. Шароит тушунчаси психологик-типологик хусусиятни ўз ичига олади. Чет тилнинг қандай предмет эканлигини билиш учун унинг олдида қуйилган мақсади ва шароитлари ўрганилиши керак. Шароит ва мақсаднинг бир-бирига боғлиқлиги шундаки, шароит мақсаддан бирламчи бўлиб, мақсад ундан келиб чиқади. Лингводидактикадаги тушунча бўлган шароит деганда нима тушунилади. Шароит деганда қуйидаги лингводидактик тушунчани инобатга оламиз. 1. Ўқув муассасаси тури: 2. Ўқувчининг психологик ёши. 3.

Ўқувчиларнинг тил тажрибаси. (билим кўникма, малака). 4. Тил ўрганишга ажратилган вақт [45; 4-10-б].

Юқоридаги тўрттаси умумтаълим мактабларида чет тил ўқитиш мақсадини белгилаб беради. Масалан, умумтаълим мактабигача бўлган босқичда асосий мақсад 2та бўлиб, тинглаб тушуниш ва гапириш малакасини ифодалайди. Барча таълим муассасаларида 4 та нутқ фаолияти турларини ўргатиш мақсад қилиб олинади. Компетенциявий ёндашув асосида амалга оширилган таълимнинг якуний натижасида ўқувчилар ўзаро инглиз тилида ахборот алмашишга ўрганиши керак. Масалан, 6-синфлардаги "Teen's English" дарслик мажмуаси спорт мавзуси ҳақида гапиришни олайлик. Шу ерда яқдиллик мавжуд эмас. Коммуникант ёки рецпиент ўқувчи, нутқни содир этганда ёки идрок этган пайтда нутқий компетенцияни намоён этади, уни амалга оширишда кичик бўлган грамматик, лексик, талаффуз ва имловий компетенцияларни ўзлаштирган бўлсагина коммуникант мақомига эриша олади. Коммуникатив мақсад эркин нутқ фаолияти юритишни ифодалайди. Глобаллашув замонамизда инглиз тилини ўргатишнинг умумий мақсади, юксак маънавиятли шахсни тарбиялаш ва ривожлантиришга хисса қўшишдан иборат. Умумий ўрта таълим мактабларида инглиз тилини ўрганиш/ўқитиш ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бу жараёнда муқобил ўқитиш усулларини қўллаш тақозо этилади.

Умумий ўрта таълим мактабларида чет тил ўқитиш мазмуни 3та таркибдан ташкил топади: 1. Нутқ мавзулари; 2. Кўникма ва малакаларга қўйиладиган талаблар; 3. Тил материали. Ушбу учлик таълим муассасасида ўқув предметида ажратилган соатлар миқдорида боғлиқ.

Г.Э.Пифонинг таъкидлашича, таълим мазмуни шундай мураккаб жараён бўлиб, дидактика "*нима*" (эгалланган билимлар ҳажмидан), "*нима учун*" (ўқувчи учун ўрганадиган ўқув предмети нуктаи назаридан), "*нега*" (таълим жараёнида ўқувчилар эҳтиёжидан келиб чиқиб танланади), "*қачон*" (таълим шароитига биноан, ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятлари инобатга олинади), "*қандай қилиб*" (олган билимларни амалиётда қўллай олиш малакасига эга бўлиши керак) каби мураккаб саволларга жавоб бериши керак.

Лингводидактик атама деб эътироф этилган юқорида баён қилинган шароит тушунчасига қайтсак, таълим мазмунига таяниб, *қаерда*, *кимга* ва *қанча вақт* инглиз тилини ўргатиш билан боғлиқ тушунчаларни ифодалайди. Янада аниқроқ айтилганда, (1) *Қаерда?* саволига (А) Умумтаълим муассасаси 5-7 синфларда; (Б) Чет тил нутқий муҳит мавжуд ва мавжуд бўлмаган ерда

ўргатиш: (2) *Кимга* деганда, умумтаълим мактабларида 11–13 ёшдаги ўқувчиларга инглиз тилини ўргатиш: (3) *Қанча вақт* деганда, ўқув дастурига мувофиқ 5-7 синфларда ҳафтасига 3 соатдан ва йиллик (ҳар бир синфда) 102 дарс соатлари миқдорида, интенсив (жадаллаштирилган қисқа муддатли) ёки экстенсив (вақт эътибори билан чўзилган) шароитда таълим бериш каби тушунчалар назарда тутилади.

Бир нечта тилларни ўрганиш жараёнида ҳар бир шахсда муайян тил тажрибаси ҳосил бўлади. Мазкур терминни лингводидактик жиҳатдан таҳлил қилсак, бунда ўқувчининг тил тажрибаси объектив борлиқ ҳақидаги билимларни билишидан ва тил заҳирасининг лексика, грамматика, талаффуз каби воситаларини билишдан иборат. Тил тажрибаси дастлаб ўқувчида, она тилини ўрганиш мобайнида шаклланади. Умумий ўрта таълим мактабларида учта тил – она тили, рус тили ва бирорта чет тил ўқитилади. 5-7 синф ўқувчиларининг тил тажрибаси бошланғич синфларда йиғилган билим, малака ва кўникмалар мажмуи бўлиб, унинг ҳажми, қўлланиш кўлами ва ўзаро боғлиқлик масалалари методиканинг тил тажрибасини ҳисобга олиш принципи доирасига киради. Чет тил ўргатиш методикасида ўқувчиларнинг тил тажрибаси чет тилни ўрганишда ғов бўлиши (салбий таъсир – **интерференция**) ёки ёрдам бериши (ижобий таъсир – **транспозиция**) кузатилади [46; 14-б]. Мазкур жараён ўта мураккаб бўлиб, унинг самарадорлиги кўйидаги омилларга боғлиқ. *Биринчидан*, инглиз тилини ўқитишда нутқ фаолияти турлари (тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш ва ёзув)ни яхлит ва изчилликда ўргатиш; *Иккинчидан*, Давлат таълим стандарти талабларига мувофиқ, лингвистик (нутқий, тил), соцолингвистик, прагматик компетенцияларни изчилликда ривожлантириш; *Учинчидан*, фанлар интеграция (ўқув фанларнинг ўзаро алоқадорлиги)ни инобатга олиш; *Тўртинчидан*, нутқ фаолияти турлари ва шакллари (оғзаки ва ёзма) орасидаги боғлиқликни таъминлаш; *Бешинчидан*, ўқувчиларни мустақил таълимга йўналтириш ва бошқалардан иборат. 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда ўқувчиларга ғов бўлаётган интерференцион қийинчиликлар ходисалари хусусида учинчи бобда батафсил фикрлар юритилади.

Инглиз тилини ўрганиш жараёнида ўқувчилар ўзларини ўраб турган теварак-атроф ҳақида ўрганиш билан бир қаторда Ўзбекистон ва тили ўрганиладиган мамлакатларнинг географияси, тарихи, адабиёти ва санъати ҳақида ўрганадилар. Бу эса, инглиз тилини ўрганиш жараёнида бошқа фанлар билан алоқадорликни таъминлайди. Бу фанларга она тили ва рус тилидан ташқари адабиёт, тарих ва география киради. Бу фанлардан олган билимлар,

инглиз тилини ўрганишда қўшимча материал бўлибгина қолмасдан, балки ўқувчиларнинг мазкур фанлар бўйича олган билимларини янада кенгайтиради ва мустаҳкамлайди.

Чет тил ўқитиш методикаси соҳаси лингводидакт олимлари чет тил ўқитиш мазмунини турлича тавсифлашган. И.Д.Салистра, чет тил ўқитиш мазмунига тил материалдан ташқари, ўқувчи томонидан эгалланган малака ва кўникмаларни киритган. И.Л.Бим ўқитиш мазмуни ва ўқув предмети мазмунини алоҳида таърифлайди. Унинг фикрича ўқитиш мазмуни бу ўқиш ва ўқитиш жараёнини белгилайди. Ўқитиш мазмуни орқали белгиланган мақсадга тезроқ эришиш учун лингвистик материални методик томондан ташкил қилиш зарур [24; 111-б]. Умумтаълим мактабида чет тил ўқув предметининг мазмуни эса белгиланган мақсад учун танланган ва аниқ ташкил қилинган ўқув материалidir.

Юқорида қайд этилганидек, умумий ўрта таълим мактабларида чет тил ўқув предметининг асосий вазифалардан бири ўқувчиларда лингвистик, социолингвистик ҳамда прагматик компетенцияларни ривожлантириш билан белгиланади. Жумладан, турли соҳа ва тил вакилларининг маданиятлараро диалогда иштирок эта олишга тайёрлаш масаласи мазкур тадқиқотда устивор тарзда қаралади. Чет тил ўргатиш жараёни амалий, умумтаълимий, ривожлантирувчи ва тарбиявий мақсадлар узвийлигини таъминлаган ҳолда давлат таълим стандартлари талаблари асосида уйғунлашади. Қўйилган мақсад ва вазифалар таълим мазмунини белгилаб берувчи асосий омиллардан биридир. Таълим мазмуни – давлат таълим стандартлари асосида белгилаб берилган. Инглиз тилини умумтаълим мактабида етарли даражада мустаҳкам ва барқарор ўзлаштирилиши, кейинги синфларда янада мукамал ўрганиш муваффақиятини таъминлайди.

Маълумки, таълим мазмуни таълимга оид махсус дастурларда белгиланади. Давлат таълим дастурлари эса давлат хужжати бўлиб, ўқувчиларнинг ҳар бир синфни тугаллаш натижасида эгаллаши керак бўлган билим ва малакалар мажмуини белгилайди. Чет тил ўқув предметида тегишли Давлат таълим стандартлари ҳамда ўқув дастурлари таълимнинг самарадорлигини белгилаб, чет тилларни мукамал эгаллаган келажак авлодни ҳар томонлама баркамол қилиб тарбиялашда ўз хиссасини қўшади. Дастурий талабларга биноан, умумтаълим мактабларида инглиз тилини ўқитиш иккита босқичда амалга оширилади. Биринчи босқич CEFRнинг A1 “Куртаклаш босқичи” (Survival level) даражаси I-IV синфларда

шакллантирилади. Иккинчи босқич А2 “Бўсаға олди босқичи” (Wastage level) V-IX синфларда шакллантирилади [7; 23-б].

Чет тил бўйича таълим мазмунини ташкил қилган “Мавзулар”, чет тил ўқитиш мазмунининг муҳим таркибий қисми саналади ҳамда чет тил ўқитиш методикасидаги тўртта мақсадларга асосланиб танланади. Таълим мазмунида мавзулар билан билан бир қаторда компетенциявий ёндашув ҳам инobatга олинади. Улар қуйидагилар: лингвистик компетенция – нутқий (тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзув) ва тил (графика ва орфография, фонетик, лексик, грамматик); социолингвистик ва прагматик компетенцияларни шакллантириш қайд қилинган.

Чет тили бўйича А2 ва А2+ даража учун таълим мазмуни мавзулар ва қуйидаги компетенциялар бўйича кўникмаларни эгаллашни назарда тутати:

Мавзулар – кундалик ҳаётга оид мавзулар (шахсий маълумот, оила ҳақида маълумот, бўш вақтни ўтказиш ва ҳоказо); Ижтимоий ҳаётга оид мавзулар (атроф-муҳит билан ижтимоий алоқалар); Таълимга оид мавзулар (мактаб, ўқиш ва ўқитиш, мактабдаги фанлар ва ҳоказо); Маданиятга оид мавзулар (Ўзбекистон ва тили ўрганилаётган мамлакатлар тарихи, маданияти ва географияси).

Лингвистик (нутқий) компетенция тўртта нутқ фаолияти турлари орқали ривожлантирилади. Ушбу компетенция турида ўқувчилар қуйидаги малакаларга эга бўладилар: **Тинглаб тушуниш бўйича** дарсга оид кўрсатмалар ва ўқитувчи нутқи, ҳикоялар, об-ҳаво маълумотлари, эълонлар, ТВ ва радио дастурлар, ўрганилаётган тил соҳибининг тасмага ёзилган нутқи (қўшиқлар, шеърлар, диалоглар ва бошқалар)ни тинглаш малакасига эга бўлади. Ушбу нутқ фаолияти турида ўқувчилар асосан, тушуниш учун тинглаш, тўлиқ батафсил тушуниш учун тинглаш, муайян масалалар ёки маълумотлар учун тинглаш каби малакаларни ўзлаштирадилар. **Гапириш бўйича** ўқувчилар *диалогик нутқда* – расмий ва норасмий саломлашиш, ўзини таништириш, рози бўлиш ва рад этиш, гапни такрорлаш ва аниқлаштиришни илтимос қилиш, маълумот олиш ва бериш, табриклаш, таклиф этиш ва таклифни қабул қилиш/рад этиш малакаларига; *монолог нутқда* – воқеа ёки тажрибани содда баён қилиш, қисқа ҳикояни гапириб бериш, ёшига мос мавзуда содда ва қисқа тақдимот қилиш, ўрганилаётган чет тил материали асосида қисқа ҳисобот бериш каби сўзлашув малакаларига эга бўладилар. **Ўқиш бўйича** ўқувчилар ўрганилган ва ўрганилаётган тил материалидан ташкил топган қисқа матнларни ўқиш, таркибида маъносини тахмин қила олиш мумкин бўлган баъзи янги сўзлардан иборат бадиий ва

медиа матнларни ўқиш, қисқа хабарлардан иборат содда хатларни ўқиш, дарсдан бўш вақтларида содда ҳикоялар ва шеърларни ўқиш билан шуғулланадилар. Шунингдек, нутқ фаолиятининг мазкур турида инглиз тилидаги материалларнинг умумий мазмунини тушуниш, айрим маълумотларни олиш, тафсилотларни тушуниш ва йўналишни аниқлаш учун ўқиш (белгилар, ёрликлар ва ҳоказо) каби билим, кўникма ва малакалар ривожлантирилади. **Ёзув бўйича** шахсий хатлар (қисқа хабарлар, табриклар, эслатмалар, хатлар ва ҳоказолар)ни ёзиш, содда анкеталарни шахсий маълумот билан тўлдириш каби малакаларни ўзлаштирадилар.

Тил компетенцияси бўйича ўқувчилар Графика ва орфография Пунктуация ва орфография қоидаларини ўрганишни такомиллаштириш, *Фонетик компетенцияга* оид товушларни гапта ва яқка ҳолда тинглаганда фарқлай олиш, коммуникатив вазиятларда гапнинг коммуникатив турлари (дарак, сўрок, буйруқ гап)га мос равишда ритм ва интонациядан тўғри фойдаланиш, тил товушларини, гапириш кўникмасини ривожлантириш билан бирга нутқда ишлатишни машқ қилиш, *Лексик компетенцияга* тегишли мавзуга оид сўзларни оддий матнда тўғри ишлата олиш, сўз тузилиши (қўшма сўзлар ва аффиксация), бошқа тиллардан кириб келган сўзлар (байналминал сўзлар) ҳақида илк тушунчаларни шакллантириш ҳамда *Грамматик компетенция* бўйича сўз туркумлари, синтаксиснинг асосий қоидалари, феълнинг ҳозирги, ўтган ва келаси замон шакллари, аниқ ва мажҳул нисбат ва бошқаларни ўрганадилар.

Социолингвистик компетенция бўйича ўқувчилар Ўзбекистон ва тили ўрганилаётган мамлакатлар халқлари маданияти ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлади ҳамда баъзи масалаларнинг тилга боғлиқлигини англайди. Масалан, саломлашиш одати, мурожаат шакллари, хушмуомалаликнинг асосий меъёрлари ва ҳоказо, ижтимоий вазиятларда имо-ишоранинг аҳамияти ва бошқалар.

Прагматик компетенция бўйича ўқувчилар таниш вазиятларда керакли тил воситаларини танлаш, оддий вазиятларда оғзаки ва ёзма нутқда фикрларни узвий ифода эта олиш малакаларини эгаллайдилар [7; 10-12-б.].

Тадқиқот объекти сифатида белгиланган синфлар дарслик мажмуаларида қуйидаги асосий мавзулар орқали инглиз тили ўргатилади:

5-синфлар “New Fly high 5” ўқувчи китоби жами 13 та бўлим, ҳар бир бўлимга тегишли 5 та кичик мавзулардан иборат. Бўлимлар қуйидагича номланган. *Unit 1. All about me*”, “*Unit 2. At home and at work*”, “*Unit 3. What do you look like*”, “*Unit 4. My school life*”, “*Unit 5. I like English do you?*”, “*Unit*

6. *In the classroom*” “Unit 7. *My day*”, “Unit 8. *Things I like*”, “Unit 9. *Furry friends*”, “Unit 10. *Wildlife*”, “Unit 11. *Seasons*”, “Unit 12. *What’s the weather like?*”, “Unit 13. *Spring holidays*”.

6-синфлар “Teens’ English 6” жами 13 та бўлим, ҳар бир бўлимга тегишли 5 та кичик мавзулар ҳамда ҳар бўлимда проект иши вазифаси мавжуд. Бўлимлар куйидагича номланган. “Unit 1. *Work and family*. Unit 2. *Houses and homes*. Unit 3. *At the grocery*. Unit 4. *At the market*. Unit 5. *Birthday*. Unit 6. *Life in the past*. Unit 7. *Cooking*. Unit 8. *At the table*. Unit 9. *Round the world in 14 days*. Unit 10. *Geography and pollution*. Unit 11. *Nature and climate*. Unit 12. *The world of fairy tales*. Unit 13. *Learning Review*. Мазкур бўлимдаги мавзуларда ўқувчиларнинг лингвистик, социолингвистик, прагматик компетенцияларни эгаллашларини инobatга олиб, амалий машқлар бажарилади. Мазкур машқларда нутқ фаолиятини комплекс эгаллашга оид ёзма, оғзаки ва проект иши вазифалари махсус бажарилади. Ушбу машқлар чет тил таълимини самарали ташкил қилишга ёрдам беради. Фикримизча, дарслик материалларида бажариладиган амалий машқлар миқдори кам берилган. 5-6 синфларга мўлжалланган мавзуларга оид аксарият материаллар мультимедиял ўқув ресурсда акс этган. Методик талабларга биноан, амалий машқлар асосан дарслик материалларида бажарилиши мақсадга мувофиқ. Электрон ўқув ресурслардаги операциял машқларда эса, нутқ малакалари мустаҳкамланиши лозим. Ушбу синфларда дарсликнинг ҳар бир кичик мавзусида “Listen and the sing” машқи берилган. Бу ерда ўқитувчи мультимедиял иловадан фойдаланади. Ўқувчиларга биринчи синфлардан инглиз тилини ўргатишда айнан ашулалардан фойдалиб келинган. Амалга оширилган тажриба-синов ишларида ўқувчиларнинг доимий ашула куйлаш билан банд қилиниши уларни зерикishга сабабчи бўлганлиги кузатилди. Шунингдек, юқорида қайд қилинган дарслик намуналарида осондан қийинга қараб бориш принципига амал қилинмаган. Электрон ўқув ресурслардаги ўқув материаллар ҳам ўқувчилар учун содда яратилган. Уларни такомиллаштиририш зарурати мавжуд эканлиги эксперимент жараёнларида аён бўлди ва бунга ҳаракат қилинди.

7-синфлар “Teens’ English 7” ўқувчи китобида 10 та бўлим, ҳар бир бўлимга тегишли 7 та кичик мавзулар ҳамда “Home reading” уйда ўқиш учун матнлар мавжуд. Бўлимлар куйидагича номланган. “Unit 1. *Where we live*. Unit 2. *I don’t feel well*. Unit 3. *Sports*. Unit 4. *Olimpic games*. Unit 5. *What we wear*. Unit 6. *Shopping*. Unit 7. *Leisure*. Unit 8. *Geography*. Unit 9. *Travelling*. Unit 10. *Holidays, Holidays!*

5-6 синфларда амалий мақсад тинглаб тушуниш ва гапиришни қамраб олади. Демак, тинглаб тушуниш ва оғзаки нутқ амалий мақсад бўлар экан, ўрганилмиш янги лисоний бирликлар, дарслик мавзуларида, ўқитувчи нутқида ифодаланани ёки мултимедиал ўқув ресурсларда тақдим қилинади. Сўнгра ўқувчилар оғзаки нутқида ҳам етарлича машқ қилинади.

Умумий ўрта таълим босқичидан чет тил (инглиз, немис ва француз тиллари)ларни ўқитишни самарали ташкил қилиш, таълимнинг кейинги босқичларида чет тилни мукаммал ўрганишга асос бўлади. Шунинг учун, ушбу босқичда, чет тил ўргатиш жараёнини самарали ташкил қилиш тўғри ва муқобил ўқитиш усуллари танлаш муҳим. Дастлаб, ушбу жараёни муваффақиятли ташкил қилишда қуйидаги саволларга жавоб топиш мақсадга мувофиқ. Қандай мавзуларни ўзлаштиришда ўқувчиларда интерференция кузатилади? Дарслик материаллари, танланган тарқатма материаллар, дарс ишланмалари орқали ўқувчилар ўзларига таниш вазиятларда тил воситаларини танлай оладиларми? Ўқувчилар инглиз тилини ўрганиш жараёнида хушмуомалаликнинг асосий меъёрларини ўргана олишяпдими? Ўқувчилар тили ўрганилаётган мамлакатлар маданияти ҳақида умумий тасаввурларга эга бўла олишмоқдами?

Чет тил ўқув предметига оид яратилган бугунги кундаги дарсликлар, дастурлар айнан коммуникатив компетенцияни шакллантиришга қаратилганлиги билан катта эътиборга лойиқ. Айни дамда ҳар бир фуқаро ҳар қандай хорижий тилни эркин ўрганиш ихтиёрига эга. Психологик тадқиқотларга кўра, соғлом фикрли ўқувчи бир вақтнинг ўзида иккита, учта ва кўплаб хорижий тилни ўрганиш имкониятига эга. Бироқ, хорижий тилни эгаллаш даражаси, ўқувчининг интеллектуал салоҳияти ва кундалик ҳаётда уни қўллаш шароитига қараб турлича кечади. Шу нуқтаи назардан, чет тилда коммуникацияни амалга ошириш муҳим вазифа ҳисобланади. Бу жараёнда нутқ, инсон бош мияси фаолиятини бошқаради. Бунда биринчи ва иккинчи сигнал системалари фаолият кўрсатади. Биринчи сигнал системаси кўриш, эшитиш хид ва таъм билиш орқали мавжуд нарсаларни англашга ёрдам беради. Иккинчи сигнал системаси эса тил белгилари орқали воқеликни умумлаштириш асосида шаклланади. Биринчи сигнал системаси, иккинчи сигнал системасидан бирмунча устун туради. Бу эса, ўқувчиларда мантикий хотирадан кўра кўрсатмалар ва ҳаракатли хотира муҳим аҳамиятга эга эканлигида намоён бўлади. Шунинг учун бошланғич синф ўқувчилари мавҳум тушунчалар, грамматик қоидалар билан берилган материалларга

караганда, яққол материаллар, воқеа-ходисаларни, образларни тезда эслаб қоладилар ва узоқ муддат эсда сақлаб қоладилар.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, янгиланаётган Ўзбекистон ренассанси учун мавжуд дарсликлар методик таъминотининг мукаммаллаштириш, ўқитувчилар педагогик компетентлигини ривожлантириш ҳамда ўқувчиларда инглиз тилини ўқитишда содир бўладиган интерференция ҳодисаларини бартараф қилиш лозим. Мазкур долзарблик, замон талабларига мос, интеллектуал битирувчиларни тайёрлаш билан ислоҳ қилиниши лозим. Хусусан, мавжуд шароитдан келиб чиқиб, ўқувчилар учун хорижий тилни эгаллашнинг релевант технологияларини, рецептив, репродуктив машқлар системасини такомиллаштириш ҳамда ўқувчиларда транспозиция ҳодисаси кузатилиши учун мотивацияни кучайтириш мақсадга мувофиқ.

Ҳар қандай чет тилни ўргатишда асосий эътиборни хорижий тил воситасида маданиятга оид маълумотларни инобатга олиш лозим. Буларга ўрганилаётган мамлакат ҳақидаги анъаналар, турмуш тарзи, жамиятда инсонларнинг яшаш тарзи, ўзга мамлакатлар тарихи, иқтисоди ва ютуқларини ифодаловчи барча меъёрий маълумотларни ўзлаштириш киради.

Хуллас, инглиз тилини ўргатишни халқаро таълим стандартларига мувофиқ ташкил қилиш, шакллантириш, ривожлантириш лозим. Шунингдек, узвийлик ва изчиллик, илмийлик, ҳаёт билан алоқадорлик, фанлар интеграцияси, муаммолилик, янгилик, кўргазмалилик, нутқий равонлик, ижобий натижа олишга қаратилганлик ва бошқа дидактик принципларга амал қилинса, (асосий методик принциплар) ўқувчиларда лингвистик компетенцияга таяниб, социолингвистик компетенция бўйича эгаллаган малака ва кўникмалари тизимли ривожланиши муқаррар.

Умумтаълим муассасаларида чет тил ўқув предметининг айни дамда ўқитилишига оид юқоридаги маълумотларни эътиборга олиб, ушбу соҳа фаолиятини такомиллаштиришга тегишли куйидагиларни хулоса қилиш мумкин. *Биринчидан*, чет тил машғулотида маданий когnezант шахсини шакллантириш умумий эътиборга олинади. Фикримизча, маданиятлараро интерференция ва маданиятлараро чет тил ва она тили интерференциясини тадқиқ этиш даври келди. *Иккинчидан*, чет тилни амалий эгаллашда махсус қоидалар мажмуини яратиш талаб этилмайди, бироқ зарурият жоиз бўлган ҳолда, бошқача айтганда, чет тил ҳодисасини ўзлаштириш қийинчилик туғдирадиган пайтда алгоритмик қоидалардан воз кечиш мумкин эмас. *Учинчидан*, тегишли таълим шароитига мослаштирилган кўшимча махсус

ўқув-методик мажмуалар яратилиши, чет тил ўқитишни янада юқори поғонага кўтаришга хизмат қилади. *Тўртинчидан*, жаҳонда рақамли когнитив технологиялари ривожланиб бораётган бир вақтда, мамлакатимизда ўрганиладиган хорижий тилни ўқитишда дарсликлар ягона манба бўлиб қолмаслиги учун, рақамли технологиялардан фойдаланиш методикасини оммалаштириш мақсадга мувофиқ.

Татқиқот иши учун белгиланган яна бир вазифа ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантириш принципларини белгилаш ҳамда умумлаштиришдан иборат.

1.3. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда назарий ёндашув ва компетенцияларни ривожлантириш принциплари

Тахминий маълумотларга қараганда дунёнинг учдан бир аҳолиси (60%) инглиз тилида сўзлашни ўзлаштирган. Айни дамда инглиз тили нафақат инглиззабон халқларга тегишли тил бўлиб қолмасдан, балки мулоқот воситасида барча элат ва миллатлар тилига айланди. Британиялик олима Пенни Ур фикрича, инглиз тилида сўзлашувчи давлатлар 3 та турга ажратилади. **“Inner Circle”** – инглиз тилини она тили сифатида сўзлашувчи мамлакатлар (Буюк Британия, Америка, Канада, Жанубий Африка, Австралия), **“Outer Circle”** – инглиз тили, иккинчи расмий тил сифатида қабул қилинган давлатлар (Нидерландия, Дания, Швеция, Норвегия, Финландия, Сингапур, Люксембург, Австрия, Германия, Польша), **“Expanding Circle”** – инглиз тилини чет тил сифатида ўрганувчи ва сўзлашувчи барча мамлакатлар [131; 47-б]. **(1-илова)**

Инглиз тилини ўқитишда принциплар ўқув-тарбия жараёнини ташкил қилиш қоидалари бўлиб, узлуксиз таълим босқичларида чет тилларни муваффақиятли эгаллаш гаровидир. Чет тил ўқитиш методикасида принциплар тамал тоши Е.И. Пассов (1965-70 йиллар) томонидан қўйилган, бироқ ушбу давргача Я.А.Каменский томонидан таклиф қилинган умумдидактик принципларга таянилган. Умумий ўрта таълим босқичида ҳам инглиз тилини ўқитишда бир нечта принципларга таянилади. Инглиз тилини ўқитишда лингвистик, дидактик-педагогик, психологик-психолингвистик ҳамда соф методик принциплар мавжуд. Ушбу принциплар бири-бири билан ўзаро боғлиқ бўлиб, қўйилган ўқув-методик мақсадга эришишда дастурул амал вазифасини бажаради ҳамда чет тил ўқув жараёнида қўлланиладиган методлар, усуллар принципларнинг вазифасига қараб танланади ва татбиқ қилинади. Улар қуйида муҳокама қилинади.

Лингвистик принциплар юртимиз олимлари Ж.Ж.Жалолов, Г.Т.Маҳкамova, Ў.Ҳошимов, Л.Т.Аҳмедова ва бошқалар томонидан чет тил таълимига тадбиқ қилинган. Хорижлик Л.В.Щерба, Г.Е.Ведель, А.Н.Леонтьев, А.А.Миролубов, В.А.Бухбиндер, С.К.Фоломкина, Е.И.Пассов, А.А.Шакирова, В.Л.Скалкин, Л.Фриман, С.Торнбери, Д.Кристал каби методистлар мазкур принцип устида салмоқли тадқиқотлар олиб боришган. Улар қуйида умумий тавсиф қилинди:

1. Она тили тажрибасини ҳисобга олиш (Р.К.Миньяр-Белоручев фикрича, умумий методик принципга ҳам киритиш мумкин);
2. Тизимлилик. (Баъзи олимлар дидактик принцип деб ҳисоблашган) Оғзаки нутқ ва тил материалларини ўқитиш коммуникатив мақсадда ташкил қилинади, грамматик бирликлар лексик усуллар орқали таништирилади;
3. Концентризм. Ўқув материали осондан қийинга, мустаҳкамлашдан янгига ўтиш орқали такрорлаб кенгайтириб борилишини назарда тутати;
4. Функционаллик. Тил материали таълим мазмунига биноан тадбиқ қилинади. Грамматик материал коммуникатив тарзда ўргатилади. Мазкур принцип чет тил ўқитиш мақсадларига кўра белгиланади;
5. Минимизациялаш ёки чегаралаш. Нутқ фаолияти турлари чет тил эгаллаш даражасига биноан, чегаралаб берилади;
6. Актив (барча нутқ фаолияти турларида қўллашда ўргатиладиган тил материали) тил материаллари устида ишлашни назарда тутати;
7. Пассив (тинглаб тушуниш ва ўқиш нутқ фаолияти турида қўлланилиши ўргатиладиган тил материаллари) тил материаллари устида ишлашдан иборат;
8. Стилистик дифференциация. Турли нутқ намуналари (илмий, бадий, оммабоп, расмий)нинг ўзига хос жиҳатларини инобатга олиш орқали чет тил ўргатилади;
9. Маданиятлараро ҳамкорликни инобатга олиш;
10. Онглилик.

Дидактик-педагогик принципларнинг чет тил ўқитиш методикасига тадбиқи Ж.Жалолов Ў.Ҳошимов, И.Ёкубов, Т.Қ.Сатторов, Л.Т.Аҳмедова ва бошқалар томонидан амалга оширилган. Мазкур принциплар хорижлик олимлар Я.А.Каменский, Л.С.Выготский, Л.В.Щерба, И.В.Рахманов, А.С.Шкляева, Г.Е.Ведель, И.Л.Бим, А.Н.Леонтьев, Р.К.Миньяр-Белоручев, Е.И.Пассов, И.А. Зимняя, Н.Д.Гальского, Н.И.Гез, Ю.К.Бабанский, А.В.Хуторский, С.Торнбери, Г.Веллс кабилар томонидан узоқ йиллик

тадқиқотлар натижасида аниқланган ҳамда таълим жараёнига киритилган.

Булар қуйидагилар:

1. Ўқув материални ҳаёт билан боғлаш;
2. Ўқитувчи кўмагида ўқувчининг онглилиги ва фаоллиги;
3. Тушунарлилиқ ва соддалиқ;
4. Амалиёт ва назариянинг боғлиқлиги ёки илмийлик;
5. Ўқув материалларни тушунарли қилиб етказиб бериш;
6. Кўргазмалилик;
7. Малакаларни мустаҳкам эгаллаш;
8. Фанлар билан алоқадорлик;
9. Ўқув жараёнида ўқувчининг фаол ҳаракатлантириш устунлиги;
10. Пухта ўзлаштириш;
11. Продуктивлик;
12. Мобиллик (оперативлик) ёки фаоллик;
13. Индивидуал ёндашиш;
14. Осон-қийинлик ёки ўқувчилар кучига мослик;
15. Маданиятларнинг ўзаро таъсири;
16. Қарорлар қабул қилишга ўргатиш ёки умумий дунёқарашни ривожлантириш;
17. Мазмун ва топшириққа биноан муқобил метод ва воситалардан фойдаланиш ва қўллаш;
18. Таълим бериш учун керакли шароитни танлаш;
19. Эстетик руҳда тарбиялаш;
20. Жамоа бўлиб ишлашга ўргатиш;
21. Таълим бериш орқали тарбиялаш;

Юқорида таҳлил қилинган лингвистик ҳамда дидактик-педагогик принципларга таяниб, **тадқиқот иши доирасида асосий қуйидаги лингводидактик принциплар аниқланди** ҳамда тажриба-синов ишлари амалга оширилган ҳудудлардаги умумтаълим муассасаларида инглиз тилини самарали ўқитишда ўқувчиларда лингвистик ва социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш жараёни учун махсус белгиланди:

1. Ўқув материални ҳаёт билан боғлаш принципи. Янги Зеландиялик лингвист олим Скот Торнберининг “Кундалиқ ҳаёт элементлари дарсга киритилиши ҳамда дарс мазмуни кундалиқ ҳаётга монанд бўлиши керак” мазмунли методик ғоясига таянилди. Мазкур принцип асосан ўқувчиларда нутқий ҳамда социолингвистик компетенцияни ривожлантиришда қўлланилди.

2. Проксимал ривожланиш (энг яқин ривожланиш) принципи. Инглиз тилини ўқитишда нутқий малакалар хосил қилиш жараёнида инобатга олинди.

3. Жуфт ҳамда гуруҳ бўлиб вазифалар бажариш. Горден Веллс тадқиқотларида ушбу принцип юқори синфларда инглиз тилини ўқитишда муҳим эканлиги қайд этилган. Унинг фикрича, “Агарда инсонлар ҳамкорликда фаолият юритсалар, бошқаларга ёрдам бера оладилар ҳамда бошқаларнинг фаолиятга қўшган ҳиссаси ёрдамида ўргана оладилар. Мазкур принцип нутқий компетенция таркибидаги гапириш нутқ фаолияти турига оид диалогок, монологик нутқни самарали эгаллашда қўлланилди.

4. Фикрлашга (танқидий) ўргатиш;
5. Ўрганиладиган мавзунини тахмин қилиш;
6. Соғлом турмуш тарзини ўқувчилар кундалик ҳаётига татбиқ қилиш;
7. Самимий, хушмуомала бўлишга ўргатиш;
8. Ўқувчилар эгаллаган билимларни осондан қийинга қаратиш;
9. Касблар ҳақида умумий маълумот бериш ҳамда касбга йўналтириш;
10. Онлайн таълимни самарали ташкил қилиш.

Психологик принциплар юртимиз олимларидан Ж.Ж.Жалолов, Т.Қ.Сатторов, Ў.Ҳошимов, И.Ёқубов, Б.Р.Саматова ва бошқалар томонидан узлуксиз таълим жараёнларига татбиқ қилинган. Хорижлик олимлар Л.С.Выготский, Г.Е.Ведель, Р.К.Миньяр-Белоручев, М.Д.Берлиц, В.А.Артемов, К.Б.Есипович, А.Г.Кавалев, Т.А.Козлова, А.И.Сурыгин, Ж.Пиже ва бошқалар томонидан психологик-психолингвистик принциплар ишлаб чиқилган. Ушбу принциплар қуйидагилар:

1. Ўқувчининг ижодкорлиги;
2. Вербализация (оғзаки нутқ устида ишлаш орқали ўргатиш);
3. Корреляция (нутқ малакаларини эгаллаш учун тил бирликлари махсус танланади. Нутқ мавзуларига таяниб инглиз тили ўқитилади);
4. Инглиз тилини ўрганишда мотивация (қизиқиш, мойиллик);
5. Ички мотивация ва мен принципи;
6. Нутқ малакаларини босқичма-босқич шакллантириш;
7. Ўқувчининг индивидуал-психологик хусусиятларини инобатга олиш (шахсий, субъектив, индивидуал);
8. Адаптация жараёнини инобатга олиш;
9. Дарс жараёнида ўқитувчи пассив индивидга айланиши, ўқувчиларни эса фаол субъектга айлантириш;

Юқоридаги принципларга таяниб, тадқиқот иши доирасида қуйидаги психологик-психоллингвистик принциплар аниқлаштирилди:

1. Ўқувчининг ижобий эмоционал характер хусусиятларига таяниб руҳлантириш, рағбатлантириш;
2. Ўқувчининг автоном (инглиз тилини нимага ўрганаётганлигини тушунади, ўз зиммасидаги масъулиятни тушунади, ўрганганларини такрорлай олади ва қандай даражада ўрганганлигини баҳолай олади) хусусиятларни ривожлантириш;
3. Ўқувчининг ёш хусусиятларига мувофиқ ўқитиш усуллари танлаш;
4. Ўқувчиларнинг тили ўрганилаётган мамлакатлардаги тенгдошлари ҳаётидаги мавжуд эмоционал муаммоларни қандай енгишларини ўргатиш;
5. Ўқувчиларнинг инглиз тилини ўрганишга бўлган қизиқишларини ривожлантириш;
6. Ўқувчиларнинг шахсий ва индивидуал қизиқишларини инобатга олиш;
7. Ўқувчиларнинг ўзига ишониш қобилиятини ривожлантириш;
8. Диққатни жалб қилиш;

Методик принциплар умумий, хусусий, махсус принципларга ажратилади. Ушбу принциплар юртимиз етакчи олимлари Ж.Ж.Жалолов, Г.Т.Маҳкамова, Т.Қ.Сатторов, Л.Т.Аҳмедова, М.Джусупов, В.И.Нормуродова каби ва бир қанча ёш олимлар томонидан чет тил ўқитиш методикасига киритилган. Хусусан, хорижлик Л.В.Щерба, Г.Пальмер, Р.К.Миньяр-Белоручев, Н.Д.Гальского, Н.И.Гез, В.Л.Скалкин, М.Б.Ляховицкий, А.Н.Шамов, Е.И.Пассов, С.Ричардс ва Рожерс, С.Торнбери, У.Пенни, Л.Фриман, Р.Акбари каби олимлар томонидан методик принциплар мукамал ўрганилган ҳамда оммалаштирилган.

Умумий методик принциплар – коммуникативлилик, машқлар устуворлиги/бажариш, ўқув материални чегаралаб ёки яхлит ўргатиш, машғулотларда аввал ўргатилган ва ўрганиладиган ўқув материални такрорлаш, узлуксизликни таъминлаш кабилардан иборат. **Хусусий методик принциплар** – табиий талаффузга яқинлашиш (апроксимация), моделлар орқали ўргатиш, интегратив ёндашув асосида ўргатиш, оғзаки нутқнинг илгарилаши, жадаллаштириш/тезлаштиришдан фойдаланиш, когнитив малакалилик, тил бирликларини автоматизациялаш кабилардан ташкил топади. **Махсус методик принциплар** – нутқ фаолияти турлари ва тил материаллари устида ишлаш, оғзаки нутқнинг илгарилаши, ўқувчиларнинг нутқий ва фикрлаш қобилиятини рағбатлантириш, мутахассисликлар доирасида инглиз тилини ўргатиш ва бошқалардан таркиб топган.

Биз методик принципларни умумлаштиришда ва аниқлаштиришда 5-7 синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришни назарда тутдик:

1. Инглиз тилини ўқитишда билиш психик жараёнлар (сезгилар, идрок, хотира, тафаккур, нутқ, диққат)ни инобатга олиш;
2. Коммуникатив-когнитив методика асосида машқлар бажариш;
3. Ижтимоий-маданий фонга мувофиқ аутентик матнлардан фойдаланиш;
4. Коммуникатив вазифаларни қамраб олган нутқий машқлардан фойдаланиш;
5. Ҳаётий вазиятларда тилнинг номинатив, коммуникатив, кумулятив функциясидан синхрон фойдалана олишга йўналтириш;
6. Ўқувчиларга глобал инглиз тили мақомида инглиз тилини ўқитишга эришиш;
7. Ўқувчиларга ҳар бир бўлимни бошлашдан олдин қисқача нималар ҳақида ўрганишларини батафсил тушунтириш;
8. Оғзаки нутқнинг илгарилаши;
9. Маданиятлараро когнезантни ҳамда коммуникантни шакллантириш;
10. Инглиз тили ўргатишга қўйиладиган замонавий талабларни инобатга олиш.

Айни дамда жаҳонда юз бераётган пандемик вазият чет тил ўқитишга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Мамлакатимизда мавжуд шароитни инобатга олиб, чет тил ўқув предметини масофавий тарзда самарали ташкил қилиш бўйича куйидаги дидактик (3-жадвалга қаранг) принциплар аниқланди:

3-жадвал

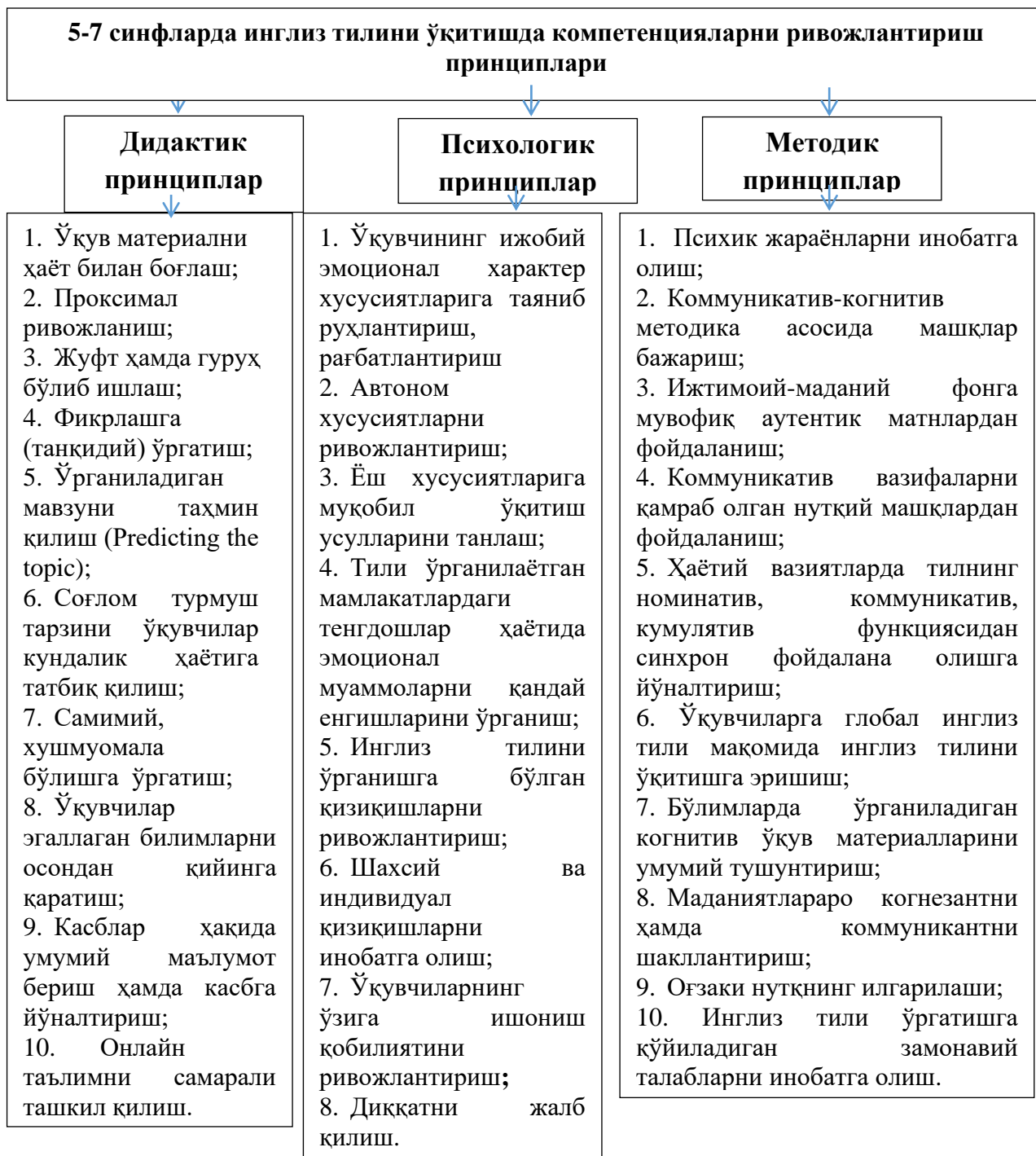
Онлайн таълимни ташкил қилиш бўйича белгиланган лингводидактик принциплар

Онлайн таълимни ташкил қилиш бўйича белгиланган дидактик принциплар
1. Когнитив технологияларидан фойдаланиб ўқитиш;
2. Топшириқларни овозларни ёзиш орқали бажариш;
3. Дўстлар фаоллиги орқали ўрганиш;
4. Қичқа видео ва презентациялар орқали кўргазмалилик;
5. Яхши ўқитиш муҳим;
6. Ўқувчиларнинг ёшига мос аутентик матнлардан фойдаланиш;
7. Ўзга мамлакатлар маданиятини ўргатувчи маданий стереотипларнинг мувофиқларидан фойдаланиш;
8. Мультимедиали ўқув материалларидан фойдаланиш;
9. Ҳатоларни тузатиш;
10. Топшириқларни бажаришда ўқувчиларни руҳлантириш;

Тадқиқот доирасида умумтаълим муассасаларида 5-7 синфларга инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга хизмат қилувчи белгиланган ва аниқлаштирилган принциплар умумий жадвал (4-жадвалга қаранг) кўринишида баён қилинади.

4-жадвал

5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш принциплари

Тадқиқотда асосий эътибор компетенциявий ёндашувга асосланган таълим ёки юқори синфларда инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга оид бўлганлиги учун, 5-7 синф ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда ривожлантириш назарда тутилган компетенциялар тавсифи хусусида назариялар ишлаб чиқилди.

Лингвистик компетенция нутқий, тил компетенциялардан иборат бўлиб, Ноам Хомский томонидан асос солинган. Унинг фикрича, лингвистик компетенция – акустик тизим орқали тилдаги жумлаларни тушуниш, грамматик жумлаларни грамматика иштирок этмаган жумлалар билан фарқлашни ҳамда бошқа самарали лингвистик амаллар бажариш тизимини ўз ичига олади. Мазкур компетенциянинг чет тил ўқитишдаги ўрни хусусида кўплаб тадқиқотлар турли даврларда А.А.Миролюбов, А.Н. Щукин, В.В.Сафанова, Е.М. Верещагин, В.Г Костомарова, Д. Слобин, С. Муаран, С. Савиньон, Л.Ф.Бахман, Г.В. Колшанский, Ян Ван Эк каби хорижий олимлар томонидан амалга оширилган. 80-90 йилларда Россиялик А.Л. Бердичевский чет тилларни ўқитиш учун лингвистик, лингвомаданий ҳамда коммуникатив компетенцияларни шакллантириш лозим деган фикри илгари сурди. И.А.Зимняя психолингвистик компетенция хусусида батафсил тадқиқотлар олиб борди. И.Л. Бим лингвистик компетенция негизида матн ўқиш ва яратиш хорижий тилни эгаллаш воситаси деб ҳисоблайди.

Европа Кенгашининг “Чет тил эгаллашнинг умумевропа компетенциялари: ўрганиш, ўқитиш, баҳолаш” (CEFR) тўғрисидаги умумэътироф этилган монографияда “Лингвистик компетенция – коммуникатив компетенция негизидаги тилнинг назарий фундаменти дир. Лингвистик компетенция таркибида эгзистенциал компетенция (шахсининг индивидуал хусусиятлари, унинг характер хусусиятлари, қарашлари, интроверт ёки экстраверт) ажратилади. Шунингдек, у чет тилни самарали эгаллашни ҳамда ушбу жараёнда ижобий натижа олишни назарда тутди [94; 111-112-б]. Хусусан, мазкур компетенция хорижий тил амалиётидаги нутқ фаолияти турлари ҳамда фонетик, лексик (синтактик, стилистик), грамматик билимларни назарда тутди. Ушбу компетенция таркибига кундалик ҳаётга, теварак атрофга оид мавзулар орқали тинглаб–тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзув ҳамда фонетика, лексика, грамматикага тегишли малакаларга оид билимларни келажакда қўллаш олиш кирди. Нутқий, тил компетенциялари негизида эгалланган билим ва малакалар, ўқувчиларнинг амалий вазиятларда инглиз тилини мустақил қўллаш олишга асос бўлади. Ўқувчиларга лингвистик

компетенция негизида берилган билим ва малакалар оғзаки ва ёзма нутқни ривожлантиришга қаратилади.

Лингвистик компетенцияни ривожлантиришда бир қанча муҳим вазифаларни амалга ошириш тавсия қилинади. *Биринчидан*, ўқувчиларнинг ички нутқини актуализация қилиш ва фойдаланиш тавсия қилинади. Зеро, ўқувчиларнинг ички нутқи инглиз тилини самарали ўрганишга ҳамда маданиятлараро диалогда эркин иштирок эта олишни таъминлай олади. *Иккинчидан*, ўқувчиларнинг эгаллаган лексик бойлиги эркин ва равион инглиз тилида мулоқотни амалга оширишга асос бўлади ҳамда инглиззабонлар нутқида грамматик қоидалар қандай акс этганлигини англаш, тўғри жумлаларда инглиз тилида гапира олишни ва эркин коммуникацияга эриша олишни таъминлайди. Шу нуқтаи назардан, инглиз тилини ўқитиш мақсадларига таяниб, дарслик материалларида нутқ фаолияти турлари ҳамда тил бирликлари устида ишлашга оид амалий машқларни кўпайтириш керак. Мулоқот чоғида ўқувчиларга грамматик қоидаларни эслатиб қўйиш жоиз, бироқ, грамматик қоидаларни тушунтиришни ва уларни мустаҳкамлашга кўп вақт, маблағ, диққат сарфланмаслиги мақсадга мувофиқ. Зарур ҳолларда алгоритмик қоидалар қўлланилиши тавсия қилинади. Натижада ўқувчиларнинг инглиз тилини ўрганиш жараёнида эгаллаган билим ва малакалари, амалий вазиятларда инглиз тилини эркин қўллай олишга асос бўлади.

Социолингвистик тадқиқотлар билан шуғулланган хорижий тадқиқотчилар социолингвистиканинг асосий вазифаси жамият ҳамда хорижий тил орасидаги боғлиқликларни ўрганиш, у ёки бу тил соҳиби ижтимоий гуруҳига мансуб тил воситалари, умумқабул қилинган ноанъанавий тил меъёрлари ҳамда тилнинг жамиятда қўлланилиш мақомини инобатга олишни назарда тутди. Хорижлик тадқиқотчи олимлар томонидан аниқланган **социолингвистик компетенциянинг** чет тил ўқитиш жараёнидаги ўзига хос аҳамияти, уни ривожлантириш малакалари қуйидаги (5 жадвалга қаранг) жадвалда акс эттирилади.

**Хорижий экспертлар томонидан амалга оширилган
социолингвистик компетенцияни ривожлантириш малакалари**

№	И.Ф.О.	социолингвистик компетенция таркиби ҳамда эгалланадиган малакалар
1	О.Е.Ломакина (2003)	Ижтимоий муносабатлар – хушмуомалалик қоидалари, халқ ижоди дурдоналари, диалект ҳамда акцент, узр сўраш, реалаялардан нутқда фойдалана олиш қобилияти ҳамда мавжуд тил соҳиби нутқий этикети қоидаларидан фойдалана олиш маданияти
2	Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез (2005)	Миллий ва ижтимоий муҳитда тил соҳиби билан вербал ва невербал коммуникацияни амалга оширишга оид билим ва малакалар мажмуи:
3	Е.Н. Соловова (2006)	Продуциент сифатида тил соҳиби маданиятини ўрганиш орқали идиомали бирикмаларни қўллаш олиш, сўзларнинг семантик хусусиятларини билиш ҳамда мулоқотдошлар билан суҳбат жараёнида уларни қандай қўлланилиш хусусиятларини инобатга олиш қобилияти
4	Ж.Ван Экк	Керакли лисоний бирликларни танлашда коммуникацияни қаерда, ким билан амалга оширилиши ҳамда коммуникантлар орасидаги ижтимоий мунобатларни инобатга олиш
5	М.Свайн	Ўқувчининг эгаллаган билим, малакаларига таяниб, мулоқот чоғида қаерда сўзлаш ва сўзламаслик мумкинлигини ўзи аниқлай олиш қобилияти
6	Ж.Холмес	Мулоқот жараёнида тил соҳиби яшаётган жамиятдаги мавжуд ижтимоий қоидаларни инобатга олиш қобилияти
7	М.Байран	Коммуникацияни амалга оширишда тил соҳиби биладиган ва хабардор бўлган умумий қоидаларга риоя қилган тарзда мулоқотни амалга ошириш қобилияти

Юқоридаги маълумотларга таяниб ҳамда тадқиқот ишида амалга оширилган кузатувлар асосида социолингвистик компетенцияга қуйидагича таъриф умумлаштирилади. **Социолингвистик компетенция** – коммуникантнинг шахсий хислатлари, аутентик нутқнинг миллий хусусиятларини, ўзи яшаётган мамлакатнинг урф-одатлари, қадриятлари, маросимлари ва бошқа миллий-маданий хусусиятларни билиш ҳамда тили ўрганилаётган ҳар бир халқ, миллат вакилларининг ўзига хос барқарорлашган урф-одатлари, расм-русумлари билан таққослаган ҳолда тақдим эта олиш қобилиятини назарда тутати. Шахснинг инглиззабонлар билан унинг қайси миллат, элат, этник, диний ёки маданий муҳитга тегишли эканлигини хис

этган тарзда коммуникацияни амалга оширишга доир билим, кўникма ва малакалари мажмуи мазкур компетенцияни ташкил қилади. Дарслик ўқув материалларида ушбу компетенция куйидаги машқлар системасига сингдирилиши таклиф қилинади: ўқувчиларда инглиз тили материаллари асосида олган билимларини амалиётга татбиқ қилиш кўникмасини шакллантирадиган машқлар ҳамда малакани шакллантиришга йўналтирилган машқлар. Яъни социомаданий стереотиплар билан уйғунлашган аниқ мулоқот вазиятларида билим ва кўникмаларни ифодадай олиш малакаси ривожлантирилиши мақсадга мувофиқ.

Прагматик компетенция – сўзловчи/ўқувчининг бирор бир нутқий вазият, коммуникатив мақсад ва ҳохиш истагидан келиб чиқиб, суҳбат учун ёки гапириш учун керакли лингвистик шакл, ифода усулини танлаш қобилияти. Прагматик компетенция чет тил таълимида ўқувчиларни коммуникатив вазиятларда тушунмовчиликлар пайдо бўлганда сўзловчидан такроран сўраш, узр сўраш ва ҳоказолар орқали мураккаб вазиятлардан чиқиб кета олишда намоён бўлади. Хусусан, мазкур компетенция коммуникатив фаолиятда нутқ мақсадидан (ошкора ёки яширин) келиб чиқиб, аниқ нутқий вазиятлар – савол сўраш, буйруқ бериш, маслаҳат, ваъда бериш, хайрлашиш, табриқ билдириш, шикоят қилиш ва бошқа вазиятларда керакли нутқ намуналаридан оқилона фойдаланиб, коммуникантнинг фикрини ифодадай олишни назарда тутаяди. Шунингдек, умумий ўрта таълим мактабларида инглиз тилини ўқитишда прагматик билимлар ўқувчининг кундалик ҳаётга оид вазиятлар билан бевосита боғланган тарзда берилади. Ўқувчининг айнан эгаллаган нутқий вазиятни тўғри холис баҳолай олишга тегишли тайёргарлик даражаси прагматик компетенция дейилади. Прагматика термини юнонча сўздан олинган бўлиб, “иш ҳаракат, фаолият, амалиёт” маъноларини англатади. Мазкур компетенцияни ривожлантириш бўйича хорижда илғор тадқиқотлар амалга оширилган. Россиялик Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Г.В. Колшанскийлар, хорижий олимлар С.Мойранд, Д.Х. Хаймс, Л.Ф.Бачман, А.С.Палмер, Ж.Д.Бравн, Жақуб Л.Мей, Ж.Ричардс тадқиқотларини мисол қилиш мумкин. Ўзбекистон шароитида мазкур компетенцияни ривожлантиришга оид илмий, амалий, фундаментал тадқиқотлар ўз тадқиқотларчиларини кутмоқда.

А2 даража таълим мазмунига биноан ўқувчилар ўзларига таниш вазиятларда керакли тил воситаларини танлашни ҳамда оғзаки ва ёзма нутқда фикрларни узвий ифода эта олиш малакаларини ўзлаштириш билан шуғулланади. Бу жараёнда ҳар бир инглиз тилини ўрганаётган ўқувчи,

муайян коммуникатив вазиятда ўз мақсадига кўра кўплаб нутқ намуналаридан айнан ўзига маъқул бўлганларини танлаш малакасига эга бўлади. Натижада, ўқувчи когнезант мақомига эришиш билан бир вақтда, коммуникатив вазиятларда асосий грамматик ва синтактик гап тузилмаларини қўллай олиш тажрибасига эга бўлади.

Ўқувчилар кундалик ҳаётга оид мавзуларда фикрларни баён этишда, керакли тил воситаларини танлаш, мактаб ҳаётига оид мавзуларда фикрларни ёзма ва оғзаки баён этиш, суҳбат жараёнида тушунмаган жумлаларни қайта сўраш, узр сўраш, маданиятга оид мавзуларда фикрларини бир-бирига боғлаш каби малакаларга эга бўлишлари керак. Хусусан, юқоридаги мавзуларда инглиззабон тенгдошлар қандай фикр баён қилишларини ҳам ўрганиб таққослаган ҳолда монологик ва диалогик нутқни амалга оширишга киришиш мақсадга мувофиқ. Мазкур жараёнда ўқувчига асосан, самимийлик билан тингловчини ўзаро тушунган ҳолда коммуникацияни амалга оширишга ўргатиш керак. Ушбу компетенцияда лисоний birlikларнинг синтактик (оғзаки ва ёзма нутқнинг грамматик жиҳатдан тўғри тузилиши), семантик (лексик иборалардан фойдаланиш қобилияти), прагматик (луғавий ибораларни мулоқот жараёнида тўғри қўллай олиш малакаси) турлари ажратилади.

Чет тилга оид Давлат таълим стандартида дискурс компетенция прагматик компетенция таркибига сингдирилган [7]. **Дискурс компетенция** – оғзаки ёки ёзма нутқдаги изчилликни таъминлашда лингвистик сигналларни тушуниш ва интерпретация қилиш кўникмаларини назарда тутати. Демак, ўқувчи оғзаки ва ёзма дискурста фикрларини бир-бирига боғлаган ҳолда коммуникацияга мустақил эриша олишни кўзда тутати. Шунингдек, турли контекстларда ўзбекзабон, инглиззабон халқлар айнан турли вазиятларда турлича коммуникацияни амалга ошириш малакаларини ушбу компетенцияни ривожлантириш орқали ўрганади. Коммуникация иштирокчилари ўз фикрларини ифодалашда самимий бўлиш, юз чехраси ҳаракатларини ижобий ёки салбий ифодалаш малакаларини ўзлаштирадилар.

Дел Хаймс томонидан коммуникатив компетенция таклиф қилинган, Америкалик амалий лингвист Леонард Ньюмарк (Leonard Newmark) инглиз тилини ўқитишда грамматик ходиса ва лексик birlikларни ўргатишга асосий эътибор қаратиш, ўқувчининг келажакда инглиз тилида коммуникацияни амалга оширишга эришолмаслигини, шу сабабли тилни ўргатишда бирор бир вазифаларга асосланган ёндашувни (*Task based approach*) (диалоглар, ўқитувчига тақлид қилиш, ролли ўйинлар, инглиз тилида гапиришни машқ

қилиш) қўллашни таклиф қилади. Унинг таъкидлашича, инглиз тили муаллимларининг асосий вазифаси, ўқувчиларнинг нимани хоҳлашларини айта олишларини билишдан иборат [119].

Пид Кордер таъбирича, инглиз тилини ўргатиш ёки ўқитиш худди бирор бир мусиқа асбобини чалиш ёки бирор бир спорт тури билан шуғулланиш каби малакаларни эгаллаш билан баробар [129; 5-б].

Юқоридаги фикрларга таяниб, бугунги кунда инглиз тилини ўргатиш инсонларнинг амалий эгалланмаган тилга хукмрон бўлганларидан кўра, тил орқали нимани хоҳлашларини ифодалашлари муҳимроқ деб ҳисоблаймиз. Шунингдек, коммуникатив компетенция негизида инглиз тилини ўргатишда 2 та муҳим жиҳатни инобатга олиш зарур. *Биринчидан*, ўқитувчи томонидан атрофимиздаги олам синф ҳонасига киритилиши, *иккинчидан*, дарс жараёнида ўрганилган билимлар инглиз тилидаги нутқда кундалик ҳаётга оид контекстда қўлланиши керак. Бу жараёнда коммуникатив–когнитив ёндашувни инобатга олиш мақсадга мувофиқ. Унинг амалий ва назарий аҳамияти қисқача умумлаштирилди (**2-илова**).

БИРИНЧИ БОБ БЎЙИЧА ХУЛОСАЛАР

1. Татқиқот ишининг биринчи бобида компетенция, компетентлилик, компетенцияли ёндашув тушунчалари хусусида юртимиз ҳамда хориж олимлари ва тадқиқотчилар тажрибалари ўрганилди, умумлаштирилди. Мазкур тушунчаларга тадқиқотчи томонидан таърифлар берилди. Ушбу таърифлар бугунги кунда чет тил таълимида компетенцияларга тегишли малакаларни аниқлашга хизмат қилди. Хусусан, юқори синфларда инглиз тилини ўқитиш бўйича назариялар таҳлил қилинди, умумлаштирилди. Инглиз тили нафақат инглиззабонлар тили сифатида ўргатилмасдан балки барча инглиз тилида сўзлашувчи халқлар ва элатларга тегишли тил эканлиги инобатга олиш муҳокама қилинди. Тадқиқотда 5-7 синфлар яъни 11-13 ёшли ўқувчиларга инглиз тилини ўқитиш объект қилиб танланганлиги сабаблари муҳокама қилинди. Шунингдек, 5-7 синфлар учун яратилган ўқув методик таъминотни такомиллаштириш мақсадида, амалдаги чет тил бўйича А2 – “Бўсаға олди босқичи” (Wastage level) ёки чет тил эгаллашнинг таянч даражаси учун давлат таълим стандарти ҳамда битирувчилар малакаларига қўйиладиган талаблар ҳамда мавзулар таҳлил қилинди.

2. Умумий ўрта таълим мактабларида амалдаги инглиз тилини ўқитилиш ҳолати, соҳа юзасидан қабул қилинган ҳукумат қарорлари, ҳал қилинадиган вазифалар муҳокама қилинди. Хусусан, 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишга мўлжалланган “New Fly High 5”, “Teens’ English 6”, “Teens’ English 7” дарслик мажмуалари бўлимлари, кичик мавзулари таҳлил қилинди. Умумий ўрта таълим мактабларида чет тил ўқитиш мазмунининг 3та таркиби – нутқ мавзулари, кўникма ва малакаларга қўйиладиган талаблар ҳамда тил материали муҳокама қилинди. Жумладан, чет тил бўйича узлуксиз таълим учун Давлат таълим стандартида баён қилинган компетенциялар назарий муҳокама қилинди.

3. Чет тил ўқитишни самарали ташкил қилиш учун бир нечта принципларга таянилади. Ушбу принциплар – лингвистик, дидактик-педагогик, психологик-психолингвистик ҳамда соф методикларга ажратилади. Ушбу турдаги принциплар мавжуд назарияларга биноан умумлаштирилди, тавсифланди. Хусусан, 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда лингвистик компетенциялар негизида нутқий, тил ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш бўйича дидактик-педагогик, психологик ҳамда соф методик принциплар белгиланди, аниқлаштирилди. Айни кунда чет тил ўқитишни самарали ташкил қилиш учун, хусусан, 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда онлайн таълимни ташкил қилиш учун ҳам махсус принциплар аниқланди.

4. 5-7 синфларда амалдаги инглиз тилини ўқитилиши лингводидактик, лингвометодик, лингвотехнологик тил ўқитиш назарияларининг психологик-типологик хусусиятлари таҳлил қилинди. Шунингдек, умумтаълим муассасаларида инглиз тилини ўқитишнинг лингводидактик мақоми аниқланди. Хусусан, лингвистик, социолингвистик ҳамда прагматик компетенцияларга тадқиқотчининг таърифлари берилди, умумлаштирилди.

II БОБ. 5-7 СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИГА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

2.1. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда коммуникатив-когнитив ҳамда коммуникатив-кумулятив метод тадқиқи

Жаҳон цивилизацияси тарихида шахс тафаккури шаклланадиган она тилидан ташқари хорижий тилларни ўрганиш кенг тадбиқ қилинган. Зеро, халқлар орасида турли муносабатларни ўрнатиш, дастлаб уларни тилларини билишни тақозо қилади.

Чет тил жаҳон тажрибасидан маълумки, турли даврларда турли хил методлардан фойдаланган ҳолда ўргатилган. Батафсил муҳокама қилинса, XIX асрнинг тўртинчи ҳамда XX асрнинг биринчи чорагигача чет тил таржима методи орқали ўргатилган. Европа чет тил ўқитиш методикасининг реформаси бўлгандан сўнг тўғри (direct) метод ишлаб чиқилди. Шу даврдан бошлаб, ҳар қандай чет тилда нутқ фаолияти ўргатила бошланди. Бунинг натижасида кўплаб янги методлар тавсия этилди. Замонавийлаштирилган онгли – қиёсий методдан Россия кенг фойдаланилган. Кейинчалик аудиолингвал метод АҚШ мутахассислари томонидан оммалаштирилди, аудиовизуал метод Францияда кенг тадбиқ қилинди. Ўтган асрнинг 80–йилларидан бошлаб Европада, янада аниқроғи Буюк Британияда ҳозирги пайтда оммалашган коммуникатив методлар инглиззабон мамлакатлар мутахассислари ва бошқалар томонидан кенг қўлланилмоқда. Амалий тилшунослар Жак С. Ричардс ҳамда Теодор С.Роджерс, Раман Акбари фикрлари бўйича айни дамда инглиз тили ўқитиш учун методлардан кейинги давр (The Post-Methods Pedagogy Era) келгангини эътироф этишади [126; 245-246-б:], [133].

Қўлланилган методлар кетма-кетлиги қуйидаги (6-жадвалга қаранг) жадвал асосида тавсифланади.

6-жадвал

Чет тил ўқитишда қўлланилган методлар тавсифи

№	Метод тавсифи	Метод воситасида эгалланган малакалар
1	<i>Грамматика-таржима ёки классик метод (GT/CM). XX аср бошларида пайдо бўлди. Мазкур методдан ўқувчиларга ўқиш нутқ фаолиятини мустаҳкамлаш ҳамда чет тил адабиётини қадрлашга ёрдам бериш мақсадида қўлланилган. Натижада ўқувчилар ўз она тили грамматикасини самарали</i>	Ўқувчилар адабий китоблардан ёки инглиз тилида ўқиганларини таржима қилган. Коммуникацияни амалга ошириш имконияти етарли бўлмаган, бироқ, амалий бош мақсад ўқиш, ёзувга қаратилган, гапириш ва тинглаб тушунишга кам эътибор берилган, талаффузни ўргатишга кам эътибор қаратилган. Ўқувчилар учун ўқитувчи муҳим аҳамиятга эга. Инглиз тилида ўрганган сўзларнинг эквивалентларини

№	Метод тавсифи	Метод воситасида эгалланган малакалар
	Ўзлаштирган. Тил материали дедуктив (аввал қоида берилади, сўнгра мисоллар билан тушунтирилади) йўл орқали ўргатилган.	она тили иштирокида аниқлаш имконияти берилган. Инглиз тилида грамматик бирликлар муваффақиятли ўзлаштирилган.
2	<i>Тўғри, индуктив ёки табиий метод (D/I/N.M).</i> Чет тил ўқитишда коммуникатив мақсадларда кўп йиллар давомида қўлланилган, ягона қоидаси буткул она тилидан воз кечилган. Тарқатма материаллар ҳамда иллюстрациялардан фойдаланилган. Грамматик минимум индуктив (олдин нутқда ифодаланади, сўнгра қоида тушунтирилади) усулда ўргатилган.	Ўқиш, гапириш ҳамда тинглаб тушуниш комплекс ўқитилган. Конкрет лисоний бирликларни ўргатиш расмлар, демонстратив буюмлар орқали амалга оширилган. Она тилидан фойдаланмасдан, тил материали демонстрация қилинган. Талаффузни ўргатишга кенг эътибор қаратилган. Ёзувни ривожлантириш алоҳида инобатга олинган. Ўрганилаётган тил соҳиблари яшаш тарзи ҳақида ўқувчига янги маълумотлар берилган, кундалик лексик бирликларни қўллаш орқали нутқий ситуатив гаплар тузиш ўргатилган.
3	<i>Оғзаки нутқ ёндашуви ёки ситуатив тил ўргатиш методи (SLLM).</i> Бу метод асосчилари Гаролд Палмер. Сўнгра С.Торнбери қайта ишлади. Сўз таркибига, сўзларни тизимли турли гапларда қўллашга эътибор қаратилган. Ушбу метод қўлланилганда ўқувчи, инглиз тилини хорижий тил мақомида мустақил эгаллаш билан шуғулланган.	Тил ўқитишда оғзаки нутқни ривожлантириш инобатга олинган. Тил материали ёзма эмас, балки оғзаки ҳамда тил бирликлари турли ситуатив ҳолатларда ўргатилади. Лексик ҳамда грамматик бирликлар мустаҳкам ўргатилгандан сўнг ўқиш, ёзув таништирилади. Индуктив ёндашув асосида грамматика ўқитилади. Дарс жараёнида, дарсдан ташқари турли ҳаётий вазиятларда коммуникацияни амалга оширишга киришилади.
4	<i>Аудио-лингвал ёки оғзаки нутққа асосланган метод (ALM).</i> 1945 йилда Мичиган университети амалий тилшуноси Чарлес Фриз томонидан таклиф қилинган, Фарбда баъзан Мичиган метод деб ҳам аталган. Ушбу методда, грамматик қоидалар ўргатишга вақт сарфланмаган.	Нутқий вазиятларни ўргатиш турли табиий контекстларда амалга оширилади. Ўқитувчи асосий субъект ҳисобланади. Инглиз тилини ўрганишда масалан, турли диалоглар ва вазиятларни ўқитувчи ўқиб беради ёки сўзлаб беради, сўнгра ўқувчилар жўр бўлиб қайтаришади. Лисоний бирликлар тўғри талаффуз қилишга ўргатилади. Ўқитувчи фаол субъект вазифасини бажаради ҳамда ўқувчиларни тез-тез рағбатлантириб боради.
5	<i>Сокин ўргатиш методи (SWM).</i> 1960 йилларда Галиб Каттегно томонидан асос солинган. Турли рангли фигуралар, ҳар хил товушларни ифодалаган. Ўқувчилар турли харфлар ёки рангли фигуралар ёрдамида ўзлари сўзларни талаффуз қиладилар, гаплар тузади.	Конструктивизм ғоясига таянилади. Ўқувчилар хотирани мустаҳкамлаган тарзда гаплар тузадилар. Гуруҳ бўлиб тил ўрганишга қизиқиш ортади. Инглиз тилини қандай даражада ўрганганлигини назорат қилишга қулай. Нутқ фаолиятининг барча турлари – интегратив мустаҳкамланади.
6	<i>Мотор/жисмоний ҳаракатлар ёрдамида жавоб бериш методи (TPRM).</i> Жон Ашер томонидан таклиф қилинган. Асосан кичик	Ўқитувчини тинглаш орқали жисмоний ҳаракатлар ёрдамида тил материали эгаллашга киришилади. Масалан, инглиз тилида ўрганган сўзларни, сўз бирикмаларини нон вербал

№	Метод тавсифи	Метод воситасида эгалланган малакалар
	ёшдаги ўқувчиларга хорижий тилларни ўргатишда маъқул.	ифодалай оладилар. Ўқитувчи ёрдамида ўрганилган лисоний бирликларни жўр бўлиб такрорлайдилар.
7	<i>Жамоавий тил ўрганиш методи (CLLM)</i> ёки гуманистик усул деб номланади. Чарлес А Каррен томонидан татбиқ қилинган бўлиб, асосан ёши катталарга чет тил ўргатишда маъқул. Тил ўрганувчилар хар хил кичик гуруҳларда фаолият олиб боришади. ўқувчиларни турли кичик гуруҳларга ажратиб, хорижий тилни ўргатиш амалга оширилди.	Ўқитувчи дарс жараёнида маслахатчи, ўқувчига эса миждоз сифатида қаралади. Дарслик орқали тил материали ўрганишга аҳамият берилмайди. Дарс жараёнида ўқувчилар ўзларининг она тилисидан фойдаланади. Ўқитувчи уларнинг фикрларини инглиз тилига таржима қилади. Улар ўқитувчининг нутқини мобил телефонлари ёки аудио тасмага ёзиб олишади, сўнгра ўқитувчи ёрдамида фикрларини умумлаштириб жўр бўлиб такрорлашади.
8	<i>Дисуггестотидия методи (DeSM)</i> Жоржи Лозанов томонидан таклиф қилинган бўлиб, мусиқа остида жонли ҳаракатлар ёрдамида образли инглиз тили ўрганилади.	Ўқитувчи ўқувчиларга инглиз тилида сўзларни, гапларни ўргатиш жараёнида турли ҳаракатлар ёрдамида кўрсатиб беради. Ўқувчилар ўқитувчини ҳаракатлари билан инглиз тилини жўр бўлиб айтиб ўрганади. Инглиз тилини ўрганиш қизиқарли жараёнга айланади.

Бугунги кунга келиб, коммуникатив метод кенг қўлланилмоқда. Мазкур метод ғарб мамлакатларида ёндашув тарзида талқин этилмоқда. Айни дамда Ўзбекистон шароитида умумий ўрта таълим мактабларида турли методлардан фойдаланиб, инглиз тили ўқитилмоқда. Масалан, Аудио-лингвал, Аудио-визуал (Audio-lingual and Audio-visual), Жисмоний ҳаракатлар ёрдамида жавоб бериш (TPR), Коммуникатив тил ўқитиш (CLT), компетенцияларга асосланиб тил ўқитиш (Competence-Based Teaching), жамоавий тил ўқитиш (Cooperative Language Teaching), аниқ мазмунга асосланган таълим (Content-Based Education), вазифаларга асосланган ўқитиш (Task-Based Teaching) оммалашган. 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда белгиланган компетенцияларни ривожланантириш учун ушбу методлар орқали кўшимча технологияларни қўллашга эҳтиёж сезилади ҳамда тадқиқотнинг ушбу бобида бу муаммо очиб берилди.

Ўзбекистон шароитида умумий ўрта таълим мактабларида инглиз тилини ўқитишда коммуникатив ёндашувга асосланмоқда. Ушбу ёндашувга асосланиб, 2 та метод *коммуникатив-когнитив* ва *коммуникатив-кумулятив* амалиётга татбиқ этилмоқда. Коммуникатив-когнитив методика орқали бир нечта компетенциялар ривожлантирилмоқда, Масалан, нутқий, тил. Коммуникатив-кумулятив метод социолингвистик компетенцияни ривожлантиришда маъқулдир.

Коммуникант идрок этаётган (тинглаб ва ўқиб тушунаётган) дискурсни оғзаки тарзда она тилига таржима қилиш мутлақо ўзини оқламайдиган усулга айланди. Чет тилдаги янги сўзларни куруқ ёдлаш машқи эскирган ва ҳар қандай тил бирлиги нутқий жараёнда ўрганилиши ўргатилиши инновацион технологик топшириқлар таркибига киради, тил ходисалари (лексика, грамматика, талаффуз) қоидавий йўл билан эмас, балки нутқий машқларда ўзлаштирилиши асосий иш турига айланмоқда. Нутқ жараёнида қўлланиладиган тил бирликлари апроксимация, оғзаки нутқнинг илгарилаши принципига кўра ишлатилади. Бунда лексик, грамматик, талаффуз бирликларини ўқувчи нутқда қўллаганда, тил соҳибини тўлиқ тушунганлик мезонига ҳамда лингвистик, психологик, методик принципларга риоя қилинади.

Ҳар қандай нутқни эгаллашнинг 2 та томони мавжуд. Идрок этиб тушуниш (рецептив нутқ – тинглаб тушуниш ва ўқиб тушуниш), ўз фикрини оғзаки ва ёзма баён этиш (продуктив нутқ – гапириш ва ёзув)дан иборат. Демак, рецепиент – ўзга шахс нутқини идрок этиб тушунувчи, продуциент – ўз фикрини тилда оғзаки ва ёзма баён этувчи шахс тушунилади. Кўринадики, ўқувчи чет тилда асосий нутқ фаолияти турларидан фойдаланиб мулоқот юритади. Мулоқот объекти эса, турли халқларнинг маданиятига оид маълумотларни қамраб олади. Булар маданиятни акс эттирувчи иллюстратив материаллар (предмет ва сюжетли расмлар, ашулалар, инглизча исмлар, ҳайкалтарошлик намуналари, жой номлари, кўҳна тарихий ёдгорликлар, кинофильмлар, мода, овқатлар, озиқ-овқатлар оила, мактаб ҳаёти, об-ҳаво ва бошқалар)ни инобатга олиш мақсадга мувофиқ.

Коммуникант деганда чет тилда нутқ фаолияти турлари (тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзув)ни эгаллаш билан машғул шахс тушунилади. Бунда асосан тил ўрганувчи ўзга шахс нутқини идрок этиб тушуниши (рецепиент) ва ўз фикрини ўрганилаётган тилда баён эта олиши (репродуцент) сифатида машқлар бажариши талаб этилади. Қисқаси ўқувчи инглиз тилида амалий машқлар бажариш билан машғул бўлади. Таъкидлаш жоизки, чет тилда амалий машғулот бирламчи вазифа ҳисобланади. Бундай мулоҳаза чет тил ўрганувчиларнинг барчасига тааллуқли.

Тадқиқот ишимизнинг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб, коммуникант масаласини бироз кенгроқ таҳлил этишга тўғри келади. Бу борада “Чет тил ўқитиш методикаси” соҳасида етарлича маълумотлар келтирилган. Мулоқот термини у ёки бу тилда нутқий алоқа юритувчи, бошқача қилиб айтганда, ўзгалар фикрини идрок этиб тушунувчи ва ўз фикрини баён этувчи шахсга тегишли

илмий-методик тушунчадир. Буни иккита терминологик синоним – коммуникант ва мулоқотдош сўзлари билан ифодалаш маъкулдир. Модомики, коммуникант мулоқотдош экан унинг мулоқот предмети хусусида сўз юритиш жоиз [55; 97-6].

“Маданият” ғарб мамлакатлар терминологиясига кўра, ғарб халқлари талқинида кишиларнинг ақлий ва жисмоний фаолияти маҳсули деб қаралади. Демак, тили ўрганилаётган мамлакатларнинг ўзига хос турмуш тарзи ҳақида гап бормоқда. Чет тилда сўзлашувчи мамлакатларнинг маданиятига оид янги ва фойдали маълумотлар машғулот чоғида ўрганиб борилади. Бинобарин, ғарб мамлакатлари методик адабиётида кенг ёритилаётган маданиятлараро мулоқот назарияси ва амалиётдан фойдаланиш зарур. Юқорида баён этилган лингводидактик мулоҳазаларга кўра мулоқот жараёни учун тавсиф этилган, когнитант эса, тил соҳиби маданиятидан хабардор шахс сифатида намоён бўлади. Чет тил ўқитиш методикаси фан сифатида тан олинган даврларда мулоқот ва мулоқотдош ҳақида методик маълумотлар ёритилар эди.

XX аср охиригача “Тил ва тафаккур” муаммоси кенг миқёсда тадқиқ қилинди. Ушбу назарияни инкор қилмаган ҳолда, чет тил ўқитиш методикасида “Тил ва маданият” уйғунлиги масаласи тадқиқот объектига айланди. Яъни илк ёндашувда тилни ўрганиш орқали дунёни идрок қилиш бўлса, кейинги тушунча тил орқали халқларга хос маданиятга тегишли барча меъёрларни эгаллаш назарда тутилган. Ушбу даврдан нутқ фаолиятини эгаллаш ғояси илгари сурилди.

Нутқни эгаллаш турлари психолингвистикада аниқланган. Нутқнинг тури ҳақидаги илмий манбаларда нутқ фаолияти турлари, нутқ фаолияти тоифалари ва нутқ шакллари алоҳида таърифланган. Психолингвистик маълумотларга кўра нутқнинг учта тури мавжуд: номинатив, коммуникатив, кумулятив. XX асрнинг биринчи ярмигача чет тил ўқитиш методикасида номинатив нутқ тури ишлатиб келинган. Бунда асосан, инглиз тилини ўрганиш жараёнида, предмет ва ходисаларнинг номлари инглиз тилида ўргатилди. *Mac., a pencil. This is a pen. A pupil. She is a pupil.* Тилни номинатив тарзда эгаллашда ўқувчининг мулоқотни амалга ошириши инобатга олинмаган. Коммуникатив нутқ турида мулоқотни амалга оширишга эътибор қаратилган. *Mac., I like English and you? I like it too. I'm a pupil. Nice to meet you. Me too.* Кумулятив нутқ турида тил материали ҳар бир тилда товушдан тортиб жумлагача халқнинг маданиятини акс эттиради. Масалан, инглиз тилига хос ходиса бўлган “**th**” ҳарфи товушлари, артикль, отнинг кўплик шакли (бирлик шакли лексик бирлик ҳисобланади) ёки қаратқич келишиги, феълнинг ҳозирги замон (Present Simple) учинчи шахс бирлик

шакли (ҳар учаласи ҳам [z], [s], [iz] кабилида талаффуз этилиши қоидасининг қўлланилиши ўзбек тилида мавжуд эмас (булар тил ички интерференциясига сабаб бўлади).

Коммуникатив-когнитив методда асосан мавзу доирасида фикр баён этиш, ўзга шахс фикрини идрок этиш ҳамда умумий билим олиш амали бажарилади. Бунда нуткнинг чегаралаш воситаси бўлмиш мавзулар мавҳумлигича қолди. Коммуникатив-кумулятив методда эса, аниқ нутқий мавзулар ва нутқий вазиятлар доирасида мулоқот қилиш етакчи амалий мақсад қилиб қўйилади. Демак, қиёсий маданиятшуносликда ўрганиладиган чет тил ва она тили соҳибларининг маданиятига асосий эътибор қаратилади. Бир сўз билан инглиз маданий стереотипларини эгаллаш жараёнида она тилидаги маданият моделларини чуқурроқ ўзлаштириш диққат марказида туради. Оқибат-натижада ўқувчиларга миллий маданий қадриятларга қўшимча ҳолда, ўзга халқ қадриятлари сингдириб борилади. Зеро, XXI аср – маданиятлар яқинлашуви умумбашарий қадриятларга биноан фаолият кўрсатиш ҳамда миллий маънавиятни ҳар томонлама юксалтириш ҳозирги даврдаги энг муҳим ижтимоий эҳтиёжга айланди.

Ҳар бир методик муаммони ҳал қилишда унинг назарияси, тарихи ҳамда амалиётга татбиқи кўриб чиқилади. Бинобарин, коммуникатив-когнитив/кумулятив методлар Европа мамлакатлари ва инглиз тилини асосий тил сифатида сўзлашувчи мамлакатлар Буюк Британия, АҚШ, Канада, Австралия ва Янги Зеландияда кенг татбиқ қилинган бўлиб, чет тилларни белгиланган талаблар асосида ўргатишда мақбулдир. Улар асосан чет тил ўқитиш методикасида замонавий фан тармоқлари бўлган лингвокультурология, концептология ҳамда когнитология фанларининг сўнги ютуқларига кўра вужудга келганлиги эътироф этилади. Коммуникатив-кумулятив метод билан чет тил ўқитилганда эса, мулоқот чоғида тили ўрганилаётган мамлакат (халқ) маданиятидан ўқувчиларни воқиф этиш мақсад қилиб қўйилади. Бинобарин, коммуникатив термини мазмун-моҳияти тилда мулоқот юритиш (гапириш, тинглаб тушуниш, ўқиш, ёзув)ни акс эттиради. Бироқ, мулоқот мавзусига кўра ккумулятив характерга эга бўлган халқ маданиятига оид маълумотлар ўзлаштирилади. Чет тил ўқув предметини ўргатиш жараёнида ўқувчиларга ўз маданияти, миллий қадриятлари ва урф-одатлари тили ўрганилаётган мамлакатлар маданияти акс этган тил бирликлари билан қиёсий ўргатилса ккумулятив характердаги материаллар ўзлаштирилади.

Мавзу доирасидаги методларга биноан ўқитишнинг ўзига хос технологияларини танлаш ҳамда уларни инглиз тили дарсида қўллаш бугунги кунда маъқул ҳисобланади. Ушбу методларнинг назарий асослари хусусида юқорида муфассал фикр-мулоҳазалар юритилди. Уларнинг хусусияти билан боғлиқ масалалар қуйида муайян даражада изоҳлаб берилади.

Ўзбекистон шароитида умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларига коммуникатив-когнитив метод асосида ўқитиш батафсил исботланган, бироқ, кумулятив метод асосида ўқитиш технологиялари муфассал тадбиқ қилинмаган. Чет элларда ушбу методга оид ахён-ахёнда фикрлар баён қилинади. Ушбу метод чет тил ўқитишга профессор Ж.Ж.Жалолов томонидан тадбиқ қилинган, бироқ, яхлит илмий тадқиқот объекти сифатида Г.Т.Маҳкамова томонидан таҳлил қилинган. Мазкур методни қўллаш бўйича бир нечта хусусий методик принциплар Г.Т.Маҳкамова томонидан махсус ишлаб чиқилган [65; 17-18-б].

Айни дамда чет тил ўқув предметининг нуфузидан келиб чиқиб, коммуникатив-когнитив/кумулятив метод асосида умумтаълим мактабларининг 5-7-синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишнинг мазмуни, тузилмаси ва методик тизимини ислоҳ қилиш масаласи илгари ечилмаган. Хуллас, тадқиқотни амалга ошириш йилларида ушбу масала бўйича чет тил ўқитиш методикасидаги мамлакатимизда ва хорижий давлатларда олиб борилган тадқиқотлар таҳлил қилинди ва умумлаштирилди.

Демак, тадқиқот объекти ҳисобланмиш 5-7 синфлар учун коммуникатив-когнитив/кумулятив метод хусусиятларини аниқлашда қуйидаги лингвистик ва дидактик принципларга таянилади. Улар лингвометодик компрессия қилинади яъни махсус минимизациядан ўтказилади ҳамда қуйидагича тасвирланишни лозим топдик. Лингвистик ҳамда дидактик принципларни шарҳлашга киришамиз: 1) *Ўқув материални ҳаёт билан боғлаш принципи* когнитив ёки кумулятив мазмундаги ўқув материаллар ўқувчининг кундалик ҳаёти билан боғланган ҳолда ташкил қилиниши лозим. Бошқача айтганда, Скот Торнберининг “Кундалик ҳаёт элементлари дарсга киритилиши ҳамда дарс мазмуни кундалик ҳаётдан олинishi керак” (The life is need to bring to the class and the lesson content should be taken from life) [134] методик ғоясига таянилди. 2) *Проксимал ривожланиш принципи* яъни ўқувчилар бугун ўқитувчи кўмагида қандай ҳаракат қила олсалар, ушбу ҳаракатларни келажакда мустақил ўзлари эркин қила оладилар (Л.С.Выготский). 3) *Жуфт, гуруҳ бўлиб вазифалар бажариш принципи*. Горден Веллс фикрича, “Агарда ўқувчилар ҳамкорликда фаолият юритсалар, бошқаларга ёрдам бера оладилар

ҳамда бошқаларнинг бирор фаолиятга қўшган ҳиссаси ёрдамида ўзлари ҳулоса чиқариб ўргана оладилар. 4) *Соғлом турмуш тарзини ўқувчилар ҳаётига татбиқ қилиш принципи*га кўра ўқувчиларга кундалик ҳаётда шахсий гигиена қоидаларига риоя қилишлари ва соғлом турмуш тарзига одатланишлари ўргатиб борилади. 5) *Самимий, ҳушмуомала бўлишга ўргатиш принципи*да асосан, ўқувчиларда келажакда инглиз тилида нутқий вазиятларда мулоқотдошлари билан суҳбат жараёнида самимий бўлиш, ҳушмуомалалик билан уларга мурожаат қилиш ҳусусида билимлар чуқурлаштириб борилади. 6) *Ўқувчилар эгаллаган билимларни осондан қийинга қаратиш принципи* бўйича ўрганиладиган ўқув материали ҳамда лисоний миқдорлар сони ҳамда мураккаблиги синфдан-синфга кенгайтириб боришга эътибор қаратилади.

Шунингдек, инобатга олинган психологик ҳамда методик принциплар қуйидагилардан иборат: 7) *Ўзга мамлакатлар маданиятини акс эттирувчи маданий стереотиплардан фойдаланиш принципи*да асосан ўқув материаллар нафақат инглиззабонлар, балки дунё халқлари турмуш ҳаётига тегишли эканлигига эътибор қаратилади. 8) *Ўқувчининг ёш ҳусусиятларига биноан, муқобил ўқитиш усуллари танлаш принципи*га биноан, когнитив ва кумулятив мазмундаги матнлар, машқлар ва технологиялар ўқувчининг психологик ёшига мувофиқ танланади. Натижада, инглиз тилини ўрганишга бўлган қизиқиш янада кучайиб боради; 9) *Ўқувчиларнинг чет мамлакатлардаги тенгдошлари ҳаётидаги мавжуд эмоционал муаммоларни қандай енгишларини ўрганиш принципи*га кўра ўқувчилар, ёшига оид турли психологик муаммоларни мустақил, тенгдошлари ёки ота-оналари билан қандай енгиш ҳақида маълумотга эга бўладилар; 10) *Ўқувчиларнинг ёшига мос ижтимоий-маданий аутентик матнлардан фойдаланиш принципи*га риоя қилинган тарзда кумулятив мазмундаги матнлар танланади. Натижада, ўқувчиларнинг когнитив қобилиятлари янада ривожланади. Шунингдек, *оғзаки нутқнинг илгариланиш, маданиятлараро когнезант ва коммуникантни шакллантириш, инглиз тили ўргатишга қўйиладиган замонавий талабларни инобатга олиш, онглилик* каби методик принципларни инобатга олиш ҳам мақсадга мувофиқ.

Юқорида муҳокама қилинган методлардан фойдаланиш тизимини белгиланган принципларга таяниб ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалиётга татбиқ қилиш умумий ўрта таълим босқичида чет тил ўқитиш/ўрганиш соҳасида самарадорликнинг ошишига хизмат қилади. Белгиланган принципларни инобатга олиб, коммуникатив-когнитив/кумулятив методларга

биноан такомиллаштирилган технологиялар махсус тажриба-синовдан ўтказилди.

Коммуникатив-когнитив/кумулятив методлардан фойдаланиш мазмунини 3 та таркибли қисмга ажратамиз: **1) Ўқитиш объекти; 2) Машқлар; 3) Ўқув материални ўзлаштириш босқичи.** Мазкур мазмуннинг асосий мақсади ўқув предметига ажратилган соатларда бажариладиган ўқув топшириқларни такомиллаштиришдан иборат.

1. *Ўқитиш объекти* деганда нимани назарда тутамиз. Ўқув предметининг лингводидактик мақомига таяниб, муайян мавзулар орқали лингвистик компетенция негизда инглиз тилида нутқ фаолияти турлари бўйича малакалар ривожлантирилади, тил компетенцияси бўйича кўникмалар сингдирилади, тил техникаси (ўқилиш, ёзиш, талаффуз, лисоний бирликларни таниш) ўргатилади. Замонавий лингводидактика назариясига таянган ҳолда чет тил машғулотларида тўртта нутқ фаолияти турлари (тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш, ёзув)да чет тилдаги дискурс (амалий матн) яратилади ёки идрок этиб тушунилади. Улар нутқий малакалар ҳисобланади. Малакаларни эгаллаш учун нутқ кўникмаларини шакллантириш талаб этилади. Кўникмалар тил сатҳлари (лексика, грамматика, талаффуз)ни (sub-skills) ўзлаштириш натижасида ҳосил қилинади. Кўникма ва малакалар мажмуи, замонавий термин билан нутқий компетенцияни ташкил қилади. Бунда шундай фикр-мулоҳаза келиб чиқади, яъни ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги палласида чет тил ўрганувчи мулоқотдош яъни коммуникант сифатида гавдаланади ва тил соҳиби маданиятини ўрганувчи, бошқача айтганда когнезант мақомини олади.

2. *Машқлар* ҳақида фикр юритилса, унинг лингвометодикада шакллантирувчи, ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи турлари оммалашган [46]. Муҳокамага тортилган методларни қўллашда мазкур машқ турларидан фойдаланилди. Маълумки, ҳар қандай чет тил ўқув материални амалий эгаллаш учун 4 та нутқ фаолиятларида машқлар бажарилади. Аниқланишича, чет тил ўрганувчиси ҳар қандай машқ бажармасин, шубҳасиз маданиятлараро мулоқот юритиши, когнитив малакаларни эгаллаш билан шуғулланади. Хусусан, машқлар тизимини ишлаб чиқишда бир нечта вазифаларни ҳал қилиш лозим. *Биринчидан*, ўқувчилар тил бирликларини ўзлаштиришдаги қийинчиликлар; *Иккинчидан*, маданиятлараро мулоқотга оид ходисаларни аниқлаш ва уларни бартараф этишда муқобил технологияларни амалиётга татбиқ қилиш; *Учинчидан*, лисоний, маданий ҳамда методик қийинчиликлар туфайли юзага келган интерференцияларни бартараф қилишга доир технологияларни ишлаб чиқиш ва уларни қўллаш

муаммолари. Мазкур вазифаларни ҳал қилишда замонавий лингводидактиканинг бир қатор масалаларига аниқлик киритишимиз ҳам керак. *Биринчидан*, ҳар бир синфлар учун алоҳида (лексик, грамматик, талаффуз) минимумларини такомиллаштириш маъқул. *Иккинчидан*, таълим шароитидан келиб чиқиб, чет тил ўргатиш машқлари системасини янгилаб чиқиш керак. *Учинчидан*, чет мамлакатлар ва ватанимиз маданиятлари орасидаги фарқ ва ўхшашликлар типологиясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Бунда (вербал) сўз билан ифодаланадиган тушунчалар билан бир пайтнинг ўзида новербал (хатти-ҳаракат, имо-ишора, кўзига қараб тушуниш ва тинглаш – eye contact) воситалар таълим мазмунига киритилади. Хуллас, чет тилда мулоқот ўқувчи ўрганаётган тил воситасида ўзи учун янги ва турмуш тарзида фойдали вербал ва новербал воситаларни билиб олиш орқали, шу тилда коммуникант мақомида фаолият юритишга эътибор берилади.

Коммуникатив-когнитив/кумулятив методларга мувофиқ, ҳафтасига 3 соатдан инглиз тилини ўқитиш жараёнида лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш учун шаллантирувчи, ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи (7-8-9-жадвалларга қаранг) машқ турларидан фойдаланилди. Бошқача айтганда, инглиз тилидаги нутқий малакалар машқлар орқали ўргатилди.

7- Жадвал

Шакллантирувчи машқ намуналари

<i>Шакллантирувчи машқ намуналари</i>			
Тинглаб-тушунишни ривожлантирувчи машқлар	Гапиришни ривожлантирувчи машқлар	Ўқишни ривожлантирувчи машқлар	Ёзувни ривожлантирувчи машқлар
Match, listen and check; Write the numbers and repeat then check your answer; Listen and repeat/complete; Listen and fill in the missing words; Read the sentences, then listen and match the sentences to the speakers; listen and tick;	In pairs, act out the dialogues; Study the following. Then, tell your school rules to the class; Look at the picture and speak about it;	Read the following words/sentences; Read and Spell the words; Copy out the words from the text; Read the newspaper extract and make notes under the headings?; Make up sentences using the given words; Read and complete the table; Read the magazine article and answer the questions;	Fill in the correct words; Fill in the adjectives/ nouns/ verbs/ prepositions/ words with similar meaning...; write sentences as an example;

Ривожлантирувчи машқ намуналари

<i>Ривожлантирувчи машқ намуналари</i>			
Тинглаб тушунишни ривожлантирувчи машқлар	Гапиришни ривожлантирувчи машқлар	Ўқишни ривожлантирувчи машқлар	Ёзувни ривожлантирувчи машқлар
Look at the pictures. Who's got...; listen to the dialogues and fill in the missing words;	match the sentences to the pictures. then tell which express a polite request? speak the list of activities/chorus that you do when you arrive at home from school; Tell to your partner about how Uzbeks/ British/ US greet each other?	Read and answer the questions. Then, explain the words in bold; Read the text and complete the sentences; Choose words from the list to fill in their gaps, then use them to make your own sentences; Read and narrate the text to your teacher;	Complete the table with information about yourself, then write a letter to your friend; Write two short news (40-50 words each); Write an email to your friend about your school life;

Такомиллаштирувчи машқ намуналари

<i>Такомиллаштирувчи машқ намуналари</i>			
Тинглаб тушунишни ривожлантирувчи машқлар	Гапиришни ривожлантирувчи машқлар	Ўқишни ривожлантирувчи машқлар	Ёзувни ривожлантирувчи машқлар
First, read the sentences and explain the meaning of words in bold, then listen and underline the correct word; Listen to the text. Then mark sentences as T(true) or F (false);	Work in two teams. Take it in turns to choose words from the list and make sentences; Speak about how do you congratulate your friend at his/her birthday?	Read these sentences. Tell, What do they mean? Read the sentences. Then mark them as T(true) or F (false);	Fill in the gaps with correct letters; look at the adjectives in bold and fill in the nouns which are used with them;

Шунингдек, лексик машқлар ҳамда грамматик машқлар ривожлантирувчи машқлар таркибида мустаҳкамланади. Рецептив ва репродуктив нутқни амалга ошириш эса, методик талабларга биноан такомиллаштирувчи машқларда амалга оширилади.

3. *Ўқув материални ўзлаштириш* тақдимот, машқ қилиш, нутқда қўллаш ва ўз-ўзини назорат қилиш босқичларини қамраб олади [46; 154-б]. Мазкур босқичга қўшимча ўқувчининг ўзига ишониш (self-confidence) ҳамда ўзига тўғри баҳо бера олиш (self-esteem) кўникмалари киритилди.

Демак, Коммуникатив-когнитив/кумулятив методлар хусусиятлари, тизими ва мазмунини муҳокама қилишда 2 та муҳим қоидаги амал қилинади: лингвометодик ва компетенцияларни ривожлантириш. Натижада, ўқувчининг инглиз тилини ўрганиш жараёнида дунёқараши кенгаяди, теварак-атрофга онгли муносабатда бўлишни ўрганади ҳамда дунё халқлари яшаш тарзи хусусида фойдали билимлар олади. Хуллас, компетентли шахснинг умумий ривожланишига эришилади.

Эндиги эътиборимизни тадқиқотда белгиланган вазифаларга биноан, мавжуд 5-7 синфларда ўқитилаётган дарсликлар таҳлиliga ҳамда дарсликларни мустаҳкамлаш учун ишлаб чиқилган машқлар, технологиялар таҳлиliga қаратамиз. Мазкур бобнинг навбатдаги параграфларида ушбу масалалар муҳокама қилинади.

2.2. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга мўлжалланган машқлар ҳамда технологиялар

Мамлакатимизда янги таҳрирдаги дарслик мажмуалари асосида 5-синфлардан инглиз тилини ўқитиш 2017/18 ўқув йилидан амалга оширилди. Мазкур дарслик **“New Fly High 5”** ўқувчи китоби (иш китоби илова қилинади), мультимедиал ўқув ресурс манбаси ҳамда ўқитувчи китобидан иборат. Ушбу дарслик мажмуалари айна дамда умумий ўрта таълим муассасаларида инглиз тилини ўқитишда қўлланилмоқда. Ундаги танланган бўлимлар, улар таркибидаги кичик мавзулар, ўқув дастури талабларига мувофиқ бўлиб, самарадор инглиз тилини ўзлаштириш технологиялари, амалий машқлари, расми тасвирлари, мультимедиал ўқув машқлари билан бир қатор ютуқларга эга ҳамда ўқувчиларнинг талаб қилинган компетенцияларни ривожлантиришларига хизмат қилмоқда.

Амалдаги 5-синфларда инглиз тили ўқитишга тегишли дарсликда осондан мураккаблаб бориш принципига амал қилиш кам инobatга олинган. 5-синфларга мўлжалланган янги дарслик мажмуасида эски таҳрирдаги **“Fly High 5”** дарслик мажмуаси ўқув материалларидан кенг фойдаланилган. Чунончи, 2013/14 ўқув йилидан инглиз тили биринчи синфлардан ўргатилиши муносабати билан, 5-синфдан мавзулар, машқлар, технологиялар ва топшириқлар кенгайиб бориши керак. Шунингдек, ўқувчиларнинг мустақил, эркин, мантиқий ҳамда танқидий

фикрлаш қобилиятлари ривожлантирилиши, уларнинг маданиятлараро мулоқот диалогидида иштирок этишга ундайди.

Ўқувчи китоби биринчи “**Unit 1. All about me**” бўлим куйидаги кичик мавзулардан иборат: “**Lesson 1. My favourite things**” дарсида “*Listen and repeat; Play my name is Aziz; Look, read and write about Aziz; Work in pairs. Ask and answer; Play two things about me; Play: Interview*” топшириқли амалий машқлар қайд этилган. Тажриба-синов жараёнида олинган саволномаларда ўқувчилар ушбу мавзуларга оид иллюстратив материаллар янги мавзунини ўзлаштиришда зерикарли эканлигини билдиришди. Бўлимдаги расмларда кўрсатилган лексик birlikларни ўқувчи ўқиш жараёнида ўрганганлигини туфайли расм эмас, сўзларнинг рўйхатини келтириш маъқул. Натижада, бундай методик амаллар ёрдамида ўқувчиларнинг инглиз тилига қизиқишини орттиришга имконият яратилган бўлар эди. Мультимедиял ўқув ресурс материаллари ўқувчиларга қизиқарли ва ўзлаштиришга самарадор бўлганлигини учун, қўшимча мультимедиял ўқув ресурслар яратишга эҳтиёж сезилади. Хусусан, мавзуларга мувофиқ мустақамловчи ўқув машқлари миқдорини кўпайтириш мақсадга мувофиқ. Бундай машқлар ўқувчиларнинг нутқий малакаларини ривожлантиришда алоҳида аҳамият касб этади. Шунингдек, биринчи бўлимдаги кичик мавзу мазмунини такомиллаштириш мақсадида, “*Look, read and write about Aziz; Қаранг, ўқинг ва Азиз ҳақида ёзинг*” машқ талабига қўшимча топшириқ “*Look, write and say about your friend* Дўстингиз ҳақида ёзма фикр баён қилинг ва айтиб беринг” фойдаланилса, ўқувчиларда нутқий компетенцияни ривожланишига самарали эришилган бўлар эди.

“**Lesson 2. I have two sisters**” мавзусида “*Sing the song; Play I have a sister. Her name’s Kamila; Read and complete; Work in pairs. Point and say*” амалий машқлардан фойдаланилган. Дарс мавзусига оид қўшимча янги лексик birlikларни киритиш, ўқувчилар учун мазкур мавзунини ўзлаштиришга тегишли матнни кенгайтириш ва оила ҳақида кўпроқ қўшимча маълумотлар бериш мақсадга мувофиқ. Коммуникатив-кумулятив методни инобатга олиб, инглиззабон мамлакатлар оилалари ҳаётига мансуб янги маълумотлардан иборат қўшимча кичик матнлар ва уларга оид машқлар тўплами киритилса дарсликларнинг мазмунини янада бойитишга эришилади. Масалан, оила аъзолари билан яхши кўриб бажариладиган машғулотлар, бирга тановул қилинадиган таомлар, оила аъзолари билан театр, цирк томошаларига ташриф буюриш кабилар. Ушбу мавзу доирасида социолингвистик компетенцияни ривожлантириш мақсадида 5-синфлар учун тадқиқотимизнинг амалий

натижалари учун яратилган мультимедиал ўқув ресурс материалнинг “*About my family and friends*” мавзули ўқув материалдан фойдаланиш тавсия қилинади.

“**Lesson 3. Who is the youngest?**” дарс мавзусида сифат даражалари ўргатилади. Сифат даражалари ўқув дастурий талабларга мувофиқ, грамматик минимумда 3-4 синфларда ўргатилиши ҳамда сифат даражаларини умумлаштириш 6-синфларда амалга ошириш белгиланган. Шунингдек, ўтган оддий замон (Past Simple Tense)га оид мустаҳкамловчи машқ мавжуд. Фикримизча, ушбу грамматик мавзуни қоидавий усул яъни, алгоритмик йўл орқали тушунтирилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу методик назарияга қўшимча, мавзуларга тегишли турли машқлар орқали лисоний бирликларни мустаҳкамлашга эътибор бериш тавсия қилинади.

“**Lesson 4. Where are you from?**” мавзусида норасмий хат ёзиш ўргатилади. Шунингдек, от ва отларда кўплик қўшимчаси эслатма (Remember) сифатида қайд қилинган. Мазкур дарс учун ажратилган машқлар миқдорини от ясовчи суффикслар “-er, -or”ларни ўргатилишига оид қўшимча машқлар билан кўпайтириш тавсия қилинади ва инглиз тилида мактаб ҳақида яқин қариндошига хат ёзиш вазифаси берилиши мақсадга мувофиқ. Иш китобида (93 бет) “*Choose a letter and write an answer*” машқи уйга вазифа тарзида берилган. Бироқ, ўқувчи учун қандай хатни танлаш ва саволлар берилмаган. Ушбу машқни бажариш тушунарли бўлиши учун “*Read, write and complete the letter about yourself*” топшириғи берилиши тавсия қилинади. Мазкур дарсда ўқувчиларнинг нутқий ҳамда социолингвистик компетенцияни ривожлантириш учун “**Daily routines**” мавзусидаги 5-синфлар учун яратилган мультимедиал ўқув ресурс материалдан фойдаланиш тавсия қилинади.

“**Lesson 5. What is your address?**” дарси 1-машқда “*Sing the song*” топшириғи мавжуд. Унда биринчи бўлимда берилган ашула “*I have a granddad*” мустаҳкамланади, 2-машқда “*Look, read and complete*” машқида Азиз Абдуллаев автобиографияси ҳақида маълумот қайд этилган. Ушбу машқ талабидаги “*Complete*” яъни тўлдириш мазмундаги топшириққа оид вазифа нимадан иборат эканлиги ўқувчига тушунарли қилиб берилмаган. Қайд этиш жоизки, ўқувчи учун инглиз тилини ўрганиш жараёнида аниқ топшириқлар бериш ва машқлар талабини бажаришда тушунарли вазифалар бўлиши лозим. Ушбу дарсда ўқув материални ҳаёт билан боғлаш, проксимал ривожланиш принципларини инобатга олиб, қўшимча технологиялардан фойдаланиш тавсия қилинади. Талаффуз материалларини мустаҳкамлаш учун биз амалга оширган тадқиқот доирасида такомиллаштирилган мультимедиал ўқув ресурс

иловадаги “Songs” бўлимидан фойдаланиш тавсия қилинди. Натижада, ўқувчилар инглиз тилида аниқ талаффуз қилишни, сўзлар ва гаплар урғусидан тўғри фойдаланишни фаол ўзлаштира олдилар.

“Unit 2. At home and at work” бўлими қуйидаги кичик мавзулардан иборат. **Lesson 1. They live in a... . Lesson 2. What number is your house? Lesson 3. What’s your job? Lesson 4. Where do you work? Lesson 5. How do you go to...?** Ушбу бўлим биринчи кичик мавзуда берилган “Goldilocks and three bears” эртагида “*Look and say*” топшириғи берилган. Мазкур эртақдаги воқеа ва образлар қайси мамлакат маданияти ҳаётидан олинганлиги ҳақида ҳам маълумотлар келтириш тавсия қилинади. Масалан, “*Look and say*” машқи ўрнига “*Look and tell*” бўлгани маъқул кўринади. “*Listen and repeat*” мустаҳкамловчи машқида қўшимча топшириқ “*Listen, repeat and use*” бўлиши маъқул. Ҳар қандай лисоний бирлик нутқий компетенцияни эгаллаш учун ўзлаштирилади. Шунингдек, 2-мавзу ўқув топшириқларига қўшима “*Speak and write about your own family*” оғзаки (гапириш), ёзма машқидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Коммуникатив малакаларни эгаллаш билан бир қаторда, касбга йўналтириш принципига юқори синфларда риоя қилинади. Бинобарин, ўқув дастурида 4-синф учун мўлжалланган мавзулар ва кичик мавзулар тақсимотида, касблар мавзуси, касблар номи, ўқувчининг ота-онаси касби ҳамда ўзи орзу қилган касбларни ўрганиши каби кичик мавзулар билан ўргатиш мақсад қилинади. Умумий педагогиканинг маълумотларига кўра, ўқувчиларни касбга тайёрлаш ёки уларга касбий йўналиш бериш муаммоси юқори синфлардагина қўйилиши мумкин. 1-, 5- ҳамда 6-синфларда ўзгаларнинг касби ҳақида фикр баён қилишни ўргатамиз. Масалан, “*My father is a doctor, My mother is a teacher and others*”.

“Unit 3. What do you look like” мавзуси 5 та кичик мавзулардан иборат. Улар қуйидагилар: **Lesson 1. His hair is short and curly. Lesson 2. He is tall and thin. Lesson 3. My robot has... . Lesson 4. My family is... . Lesson 5. What is your address?** Фикримизча, ушбу бўлим мавзуларини, дастурий мавзулар ва кичик мавзулар тақсимотига мувофиқлаштириш мақсадга мувофиқ. Бўлимнинг биринчи мавзуси “*His hair is short and curly*” топшириғи расмлардаги Лена ва Барно исмли қиз ўқувчиларнинг соч турмаги мамлакатимиз ўқувчилари хулқига монанд тасвирланиши мақсадга мувофиқ. Зеро, Лена, Барно, Алишер, Рома исмли ўқувчиларнинг ташқи кўринишини тасвирлаш ҳақида мултимедиял иловада маълумотлар келтирилган. 3-кичик мавзуда роботларга тегишли маълумотлар фақат бир нечта сўз (геометрик

шакллар)нинг маъносини очишга мўлжалланган. “*My family is...*” ва “*What is your address*” мавзуларидаги “*Shahlo’s family*” матнида ўзбек исмлари мавжуд [13; 21-б]. Ушбу матнга социолингвистик компетенцияни ривожлантириш мақсадида қўшимча элементлар, маълумотлар киритиш тавсия қилинади. Жумладан, инглиз реалияларини кўпайтириш мақсадида, инглиззабон ўқувчиларнинг расмлари ҳам келтирилиши мақсадга мувофиқ. Геометрик шаклларни “Robot” тасвирлари билан бермасдан расмлар билан тушунтириш ёки мультимедиал илова орқали тушунтириш маъқул. Мазкур бўлим мавзуларини самарали ўқитиш учун яратилган мультимедиал ўқув ресурс материалларидан қўшимча фойдаланиш тавсия қилинади. “**Lessons – Shapes and colours; Songs – funny shapes**” материалларидан фойдаланиш мумкин. Хуллас, ўқувчи китобидаги амалий машқлар талабини ўқувчиларга тушунарли қилиб расмийлаштириш мақсадга мувофиқ.

“**Unit 4. My school life**” бўлими “**Today is ...**” кичик мавзусида ўқувчилар ҳафта кунлари, уларнинг номланиши, лисоний бирликлар ва грамматикага оид нотўғри феъллар, саволларга жавоб бериш ва мультимедиал ўқув ресурс материаллари орқали турли машқлар бажариш билан мактаб ҳаётига тегишли маълумотларга эга бўладилар. Иккинчи кичик мавзу “**The third day is Wednesday**”да саноқ ва тартиб сонлар тушунтирилади, турли машқлар орқали ўрганилган когнитив малакалар мустаҳкамланади. Учинчи мавзуда уйга вазифа қилиш тартиби ҳамда модал феъл “*must-mustn’t*” ҳақида маълумотлар берилади. Тўртинчи кичик мавзу ўқув материалларида яна ҳафта кунлари ва унда бажариладиган машғулотларга ўқувчининг эътибори қаратилади. Фикримизча, бўлим мавзусидан келиб чиқиб, ушбу мавзуга қўшимча мактаб ўқув ресурс хонаси (Resource center) яъни кутубхона ҳақида маълумотлар ҳамда ундан фойдаланиш этикети ҳақида амалий машқлар ҳамда лисоний бирликлар рўйхати берилиши, ўқувчиларни ахборот ресурс маркази билан яқиндан танишишга ва уларни китоб ўқишга бўлган қизиқишларини янада ортишига ундайди. Бешинчи мавзу мактабдаги ўқув предметларининг инглиз тилида номланиши ва уларни ўрганишга оид. Унда сифатларнинг оддий даражаси ҳақида умумий маълумотлар берилади. Проект иши вазифаларини муаллим, ўқитувчи китобидан фойдаланган ҳолда мустақил бажарилишини тушунтириб боради.

1976 йил Вилкинс (Wilkins 1976) томонидан таклиф қилинган “*Task based teaching*” назарияси коммуникатив методларни амалга оширишда фаол иштирок этишини таъкидлайди. Вилкинс издоши Эллиснинг (Ellis 2003)

назариясига таяниб, хорижий тилни самарали ўқитишда “Task supported teaching” ёндашувини таклиф қилади [120; 149-150-б]. Ушбу хорижлик олимлар фикрларини умумлаштирган тарзда, дарслик 4 бўлими кичик мавзуларни мустаҳкамлашда қуйидаги усулдан фойдаланиш тавсия қилинади. Ўқитувчи доскага жадвал чизади. Унда, ўқувчилар ҳафта кунлари, дарс машғулоти, уларнинг вақтлари ёзиб берилади. Намунадан фойдаланиб ўқувчилар ҳафталик дарслари рўйхати, вақтлари ва қайси ҳафта кунда ўзларининг ёқтирган ўқув предметлари ҳақида дўстларига оғзаки маълумот бериш топшириғи берилади. Бу усул орқали ўқувчилар бир вақтнинг ўзида ҳафта кунлари, ўқув предметлари, вақтни инглиз тилида қандай ифодалаш кабиларни мустақил ўзлаштира олади (10-жадвалга қаранг).

10-Жадвал

Ҳафта кунлари, ёқтирган машғулоти ҳамда вақтни инглиз тилида ифодалаш

Say the name of the week to your partner and tell what is your best liked subject at this day. Then, say the time of this lesson in this day of the week.					
Monday	Tuesday	Wednesday	Thursday	Friday	Saturday
There are 5 lessons. I like most PE. It starts at 11.50 and lasts till 12.35	There are 6 lessons. I like most Maths. It starts at 8.00 and lasts till 8.45	There are 5 lessons. I like most Art. It starts at 9.50 and lasts till 10.35	There are 5 lessons. I like most English. It starts at 11.00 and lasts till 11.45	There are 4 lessons. I like most Music. It starts at 11.50 and lasts till 12.35	There are 5 lessons. I like most English. It starts at 9.50 and lasts till 10.35

Мазкур жадвалдан ташкил топган операцион машқни қўллаш ўқувчиларда нутқий ва тил ва компетенцияларнинг ривожланишига асос бўлди.

“Unit 5. I like English do you?” бўлимида одатдагидай кичик мавзулар мавжуд. Уларда мактабда ўқитиладиган фанларнинг қайси бири қизиқарли ва зерикарли эканлиги хусусидаги умумий маълумотлар берилган. Бўлимнинг иккинчи дарсида ўқувчилар вақт ҳамда соатни инглиз тилида оғзаки айтишни ўрганишади ҳамда мавзуга оид лексик бирликлар билан танишиб боришади. Учинчи мавзуда ўқувчилар (пешингача бўлган вақт ҳамда тушдан кейинги вақт) “A.M. – *Midday*, P.M. - *midnight*” яъни бир суткадаги кеча ва кундузга оид соатларни ифодалашни ўрганишади. Ўқувчиларга инглизчабонлар ҳаёт тарзига биноан, бир сутка вақти 2 га ажратилганлиги, соат дақиқалари 1.00 дан 12.00 гача қўлланилишини алоҳида машқларда ёки мультимедиял ўқув ресурсда тушунтирилиши тавсия этилади. Ўқувчиларга 24 соатлик вақт

ўлчами эмас, 12 соатлик “**A.M. P.M.**” замон кўрсатгичига амал қилинишини тушунтириш маъқул. Буни изоҳлашда қуйидаги машқдан фойдаланиш таклиф қилинди (11-жадвалга қаранг). Ўқитувчи инглиз тилида қуйидаги қодаларни тушунтиради: “*Some English speaking countries, including the US, Canada, and Australia, use 12-hour clock format including AM and PM. What do these abbreviations mean? Using numbers from 1 to 12, followed by A.M or P.M, the 12-hour clock system identifies all 24 hours of the day in our country. Let’s discuss them together*”. Сўнгра, қуйидаги жадвалда кун вақтини англлатувчи форматларни ўқувчиларга тушунтиради. Вақт меъёрларидан ифодалаган тарзда ўқувчиларга инглиззабон мамлакатлар ўқувчилари ва ўзининг тенгдошлари ҳаётига оид оғзаки гапларни ёки диалогларни тузиш топшириғи берилади.

11-Жадвал

Инглиззабон давлатлар вақт меъёрлари

Time formats in English	
<i>AM = Ante meridiem: Before noon</i> 7 am is early in the morning, and 1 am is one hour after midnight;	<i>PM = Post meridiem: After noon</i> 7 pm is late in the afternoon, while 11 pm is one hour before midnight;
12 hour formats in The UK: 12.00 am (midnight) – 12.00 (noon) pm	24 hour formats in Uzbekistan: 00.00 – 24.00 (end of the day)

Фикримизча, ўқувчиларга тушунтирилган мазкур когнитив маълумот социолингвистик компетенцияни фаол ўзлаштиришга асос бўлади. Бешинчи мавзуда Германия ўқувчиларининг мактаб фаолиятлари ҳақида матн берилган ва ушбу матнни мустаҳкамловчи машқлар мавжуд. Ушбу мавзунинг мультимедиа таълим ресурсида Люси Лондондаги Ред Вуд мактабида ўқиши ҳамда Лондонлик ўқувчиларнинг мактаб ҳаётига оид маълумотларни оғзаки баён қилади. Сўнгра, ўқувчилар Люси ҳақидаги саволларга оғзаки жавоб бериш машқи қайд қилинган.

“**Unit 6. In the classroom**” бўлими “**Classroom things**” мавзусида синф хонаси ва ундаги жиҳозлар, ўрин жой предлоглари ва мактабдаги учта ўқув хонаси тасвирига тегишли кичик матн берилган (мультимедиа ўқув ресурсида ушбу матнни овозли тинглаш имконияти мавжуд. Унда “Жигсов” технологияси қўлланилган). “**Lucy’s pen is blue**” мавзусида инглиз тилида рангларни такрорлашга оид оғзаки ва ёзма машқлар мавжуд. Тадқиқотнинг амалий натижалари шуни кўрсатади-ки, ранглар ўқув қуроллари ҳажмлари билан тақдим қилиниши мақсадга мувофиқ. Натижада, дастурий талабларга

биноан ўқитиш амалга ошади. Учинчи мавзуда грамматик мавзулар – эгалик олмошлари ҳамда бирлик, кўпликдаги кўрсатиш олмошларини ўрганувчи машқлар бажарилади. Бироқ, ушбу грамматик минимум материали (this-these, that-those) бошланғич 2-синф дарсликларида ўргатилади. Кўринадиким, ўқув машғулоти мустаҳкамлаш принципига риоя қилинган. Олтинчи мавзуда мактаб биноти ҳақида умумий маълумотлар ҳамда дўстига хат ёзиш машқлари орқали ўргатилади. Мазкур бўлим мавзуларини фаол ўзлаштириш учун **“Board Race” (“Run to the Board”)** технологиясидан фойдаланиш тавсия қилинади. Ушбу технология грамматик минимум материалларини амалий ўрганишга ёрдам беради, масалан сифат даражаларини мустаҳкамлашда қўллаш тавсия қилинади. Бунинг учун ўқитувчи синф ўқувчиларини 2 та гуруҳга ажратади. Досканинг биринчи ва иккинчи томонига қуйидаги жадвалдаги сифат даражаларини ҳамда уларнинг қиймат, ортирма даражаларини ёзиб чиқади. 2 та гуруҳ ўқувчилари доскага таклиф қилинади, вақт белгиланади ва сифат даражаларини мувофиқ келадиган формаларини навбатма-навбат тезда ёзишлари кераклиги тушунтирилади. Тадқиқотимизнинг амалий натижаларини ўзида акс эттирган мультимедиял ўқув ресурс ҳамда ўқитувчилар учун чоп этилган ўқув қўлланмада ушбу технология ҳақида батафсил маълумот берилган (**3-иловага қаранг**). Қуйидаги жадвалда сифат даражалари намуналари гуруҳ ўқувчиларига маълумот сифатида доскага ёзиб берилиши ҳам мумкин (12-жадвалга қаранг).

12-Жадвал

Board Race . Write Comparative and superlative degrees of adjectives

Comparative – er, more and superlative degree	Comparative – er, more and superlative degree
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Busy ▪ Careful ▪ Clever ▪ Crazy ▪ Easy ▪ Large ▪ Tiny ▪ Cloudy ▪ Colorful ▪ Angry ▪ Awful ▪ Early 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Lazy ▪ Terrible ▪ Tired ▪ Low ▪ Narrow ▪ Round ▪ Loud ▪ Mute ▪ Noisy ▪ Modern ▪ Old ▪ Young

“Unit 7. My day” бўлими “I usually wake up” “Aziz always wakes up at ...” мавзуларида нотўғри феъллар 3 шахс бирлик шакли ҳамда hozирги оддий замон ҳақида машқлар акс этган. Hozирги оддий замон (дарак, инкор, савол шакллари) ҳамда ўқувчилар кундалик ҳаётида бажарадиган юмушларини инглиз тилида ифодалашни ўргатувчи лисоний бирликлар турли машқларда ҳамда иллюстратив материалларда ўқувчиларга тушунтирилади. Мазкур бўлим мавзуларида берилган нотўғри феълларни мустаҳкамлаш учун ҳам “Board Race” технологиясидан фойдаланиш тавсия қилинади. Мазкур технология айнан грамматик минимум материалларни коммуникатив тарзда ўргатишда мақбул. Ушбу технология тавсифи инглиз тилида батафсил баён қилинган.

“Unit 8. Things I like” бўлимида герундий, ўқувчиларнинг ёқтирган ёки ёқтирмаган машғулотларидан иборат мавзулар ва маълумотлар берилган. Мазкур бўлимдаги мавзуларни мустаҳкамлаш учун мултимедиал ўқув ресурс материаллари ҳамда Дейв Спенсер (Dave Spencer) томонидан таклиф қилинган “Lip reading” технологиясини қўллаш тавсия қилинади. Ушбу технологияни амалга ошириш тартибини ўқитувчи ўқувчиларга оғзаки тушунтиради(4–иловага қаранг). Ушбу технология нутқий ва тил компетенцияларини ривожлантиришда мақбул бўлиб, чет тил эгаллаш жараёни самарадорлигини янада оширади. Ушбу технологияни қўллаш учун ўқитувчи ўқувчиларга дарсда берилган матн ёки машқлардан ўқувчиларга овоз чиқармасдан лаблари ёрдамида пичирлаб ўқиб беради. Масалан, ёқтирган машғулотларини ифодаловчи лисоний бирликлар. Ўқувчилар ўқитувчига эътибор бериб қараб қайси сўзни, сўз бирикмасини назарда тутаётганини биргаликда топишади ва айтиб беришади. Масалан, *drawing, ride a bicycle, sewing, dancing, cycling, reading, do crosswords, TV program, cooking, collect coins, play draughts, go to the circus* (лисоний бирликлар 8-бўлим кичик мавзуларидан олинди). Сўнгра, ўқувчиларга ёқтирмаган машғулотларини ифодаловчи лисоний бирликлар ўқиб берилади. Масалан, *play football, washing dishes, wake up early, listening rock music, eating fish, cuddling (hugging), bowing, shake hands*.

Ўқувчиларнинг ёқтирган ва ёқтирмаган машғулотларига оид лисоний бирликлар ва малакаларни мустаҳкамлаш учун қўшимча қуйидаги машқдан фойдаланиш тавсия қилинади. Мазкур машқдан фойдаланиш лингвистик компетенция негизида социолингвистик компетенцияни ривожлантиришда қўлланилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу машқ талабига биноан, ўқувчилар мактаб ҳақида ўзлари ёқтирган ва ёқтирмаган фикрларини жадвал ичига ёзиб

чиқишади (13-жадвалга қаранг). Қўшимча, 5–синфларга оид “**Communicative English**” мультимедиал ўқув ресурс “**I like Math**” материалдан фойдаланиш тавсия қилинади.

13-Жадвал

Ўқувчининг мактабда ёқтирган ва ёқтирмаган фаолиятлари

Your likes at school:
Your dislikes at school:

“**Unit 9. Furry Friends**” бўлими ҳайвонлар дунёсига оид. Ушбу бўлимда уй ҳайвонлари, уларнинг товушлари, яшаш шароити ва грамматик минимумга тегишли равишлар турли машқлар ёрдамида тушунтирилади, ўргатилади.

Ёввойи ҳайвонлар дунёси ўнинчи бўлим “**Unit 10. Wildlife**”да таништирилади, кенгайтириб борилади. Мазкур бўлим кичик мавзуларини мустаҳкамлашда расмилар иллюстратив материаллардан кенг фойдаланилган. Мультимедиал ўқув ресурс материалларида ёввойи ҳайвонлар ва уй ҳайвонлари ҳақида маълумот берилган. Ўқувчиларга мазкур бўлимлар мавзуларини ўзлаштиришда қўшимча тадқиқот доирасида яратилган “**Communicative English**” мультимедиал ўқув ресурс 5-синфларга оид материалларидан (“**Exotic animals in the world**”, “**Wild animals life**”) фойдаланиш тавсия қилинади. Шунингдек, мазкур мавзуга қўшимча кумулятив характердаги Британияда яшовчи ёввойи ҳайвонлар ҳақидаги когнитив маълумотлар ўқувчиларга ўргатилиши тавсия қилинади.

Bristol is a city and a country in England. There are a lot of wild animals. British scientists conducted research about 50 years on foxes. People usually take care of red foxes (Red Morph) there. Red foxes' fur are attractive and their size are smaller than other foxes from other regions. There are about four million red foxes in Bristol. They don't attack on people. At night they travel around houses and homes and search food themselves. British people like to share food them. There are badgers also live in England with red foxes.

“**Unit 11. Seasons**” ва “**Unit 12. What's the weather like?**” бўлимларидаги кичик мавзуларни ўқитишда мультимедиал ўқув ресурс 5

синфларга оид материаллардан (“**The months of the year**”, “**Physical activities**”) фойдаланиш тавсия қилинади.

“**Unit 13. Spring holidays**” бўлими 5-синфларда ўқитишга мўлжалланган охириги бўлим бўлиб, унга тегишли кичик мавзуларни ўқитишда мультимедиял ўқув ресурс 5-синфларга оид материаллардан (“**Muslim holiday**”, “**Miss Polly had a dolly**”, “**London bridge is falling down**”) фойдаланиш тавсия қилинади.

Мазкур бўлим кичик мавзулари бир нечта амалий машқлар орқали ўргатилади ва ўқув топшириқлар мустаҳкамланади. Уларда мамлакатимиз ҳамда Британия баҳор байрамларига оид маълумотлар акс этган. Ушбу мавзунини мустаҳкамлашда “**Run to the board**” технологиясини қўллаш тавсия қилинади. Ушбу технологияни қўллаш учун ўқитувчи синф ўқувчиларини 2 та гуруҳга ажратади. Доскага “*Uzbek and British Holidays*” ёзилади. 2 та гуруҳга ажратилган ўқувчилар мавзуга оид билган сўзларни доскага ёзишади. Ушбу технология тавсифи батафсил иловаларда баён этилган (**5-иловага қаранг**).

Айни дамда 5-синфга оид инглиз тилини ўқитишга тегишли мавжуд дарслик комплексида ўқувчиларга янги лексик бирликлар турли амалий машқлар орқали тақдим қилинади. Уларнинг кўпчилиги турли ҳажмдаги матнларда ва матнни мустаҳкамловчи машқлар орқали ўрганилади. Дарслик таҳлилларидаги мета кузатувлар шуни кўрсатади-ки, ўқувчилар учун янги сўзларни матнлар орқали эгаллаш жараёни ўзини оқламайди. Бунинг асосий сабаби, дарс жараёнида матнни ўқиш учун етарли вақт сарфланмаслигида. Аксарият ҳолларда матнларни ўқиш уйга вазифа тарзида берилади. Дарсликларда берилган лексик бирликлар асосан семантик тартибда (semantic sets) тақдим қилинган, яъни, ёввойи ҳайвонлар (*a tiger, an elephant, a crocodile*), тана аъзолари (*an arm, a leg, a head, a shoulder*), йил фасллари (*an autumn, a snow, a rain, a cold*) уй жиҳозлари ва бошқаларга оид. Бундай усулда янги сўзларни эгаллаш сунъий муҳитда инглиз тилини ўрганишга киришган ўқувчи учун самарасиз бўлиши табиий. Фикримизча, янги сўзлар синтагматик жумлалар “**Syntagmatic links**” орқали ўқитилса самарали натижаларга эришилади. Масалан, озиқ овқатлар мавзусига оид лексик бирликлар “*green salad, raw vegetables, organic vegetables, red apples, orange garden*” каби бирикмалар лексик бирликларни самарали ўрганишга асос бўлиши амалий лингвистлар томонидан бир қанча тадқиқотларда назарий исботланган.

Машҳур хорижлик психолог олим А.А.Леонтьев ва И.А.Зимняяларнинг таъкидлашича ўйинли технологиялар билан ўқувчининг коммуникатив, ўқув-

когнитив ва ўрганилаётган хорижий тилда тинглаб-тушуниш лаёқатларини шакллантириш мумкин [64; 90-б]. Шунингдек, 11-12 ёшли ўқувчида асосан, хотира, диққат ва идрок қилиш каби психологик жараёнлар етакчи ўринни эгаллайди [53; 128-б]. Ўқитувчининг монологик нутқи ҳам чет тил ўргатиш жараёнида жуда муҳимдир. Зеро, ўқувчининг бундай даври асосан, билим олишга ва ўқув-когнитив малакалар шаклланишида етакчи ўринни эгаллайди. Бундай ёшдаги ўқувчиларга тадқиқотда муҳокама қилинган ҳамда белгиланган *она тилига таяниш, инглиз тилини ўқитишида билиш психик жараёнлар (сезгилар, идрок, хотира, тафаккур, нутқ, диққат)*ни инобата олиш, *коммуникатив-когнитив ёндашув асосида машқлар бажариш, ижтимоий-маданий фонга мувофиқ аутентик матнлардан фойдаланиш, коммуникатив вазифаларни қамраб олган нутқий машқлардан фойдаланиш* каби методик принципларни инобатга олиб инглиз тилини ўргатиш тавсия қилинади. Натижада, ўқувчилар матнни ўқиш ва у ҳақида тушунганларини гапириш, ўз фикр-мулоҳазаларини бемалол баён қила олиш, коммуникатив вазиятларда керакли лисоний бирликларни танлаб диалогга кириша олиш малакаларини эгаллайдилар.

Ўрганилаётган чет тилда коммуникацияни амалга ошириш жараёнини, инсон бош мияси фаолияти бошқаради. Бунда биринчи ва иккинчи сигнал сезги системалари фаолият кўрсатади. Биринчи сигнал системаси кўрув, эшитув хид ва таъм билиш орқали мавжуд нарсаларни англашга ёрдам беради. Иккинчи сигнал системаси эса тил белгилари орқали воқеликни умумлаштириш асосида шаклланади. Биринчи сигнал системаси, иккинчи сигнал системасидан бир мунча устун туради [47; 53; 82; 128]. Бу эса, ўқувчиларда мантиқий хотирадан кўра кўрсатмали ва ҳаракатли хотира муҳим аҳамиятга эга эканлигида намоён бўлади. Шунинг учун ўқувчилар мавҳум тушунчалар, грамматик қоидалар билан берилган материалларга қараганда, яққол материаллар, воқеа-ходисаларни, образларни тезда эслаб қоладилар. Айниқса дарсликдаги таълимий материалларнинг маъносига тушунмай онг иштирокисиз эслаб қоладилар. Ўрганаётган материалларни мантиқий таҳлил қилмай, ёд олиб ўзлаштирадилар. Бунинг бир нечта сабаблари бор. Биринчидан, ўқувчининг хотираси механик хотира бўлиб, берилган материални айнан ўзидай қилиб, ҳеч қандай ўзгаришсиз эслаб қолади. Иккинчидан, ўқитувчи томонидан берилган вазифа ва топшириқларни яхши англаб етмайдилар. Шу сабабли, ўқитувчининг дарс жараёнида уларга мурожаат қилган *“What colour do you like”, “What season do you like”, “Do you understand me”, “Who is on duty today?”, “What is your*

homework?” каби саволларига жавоб бериш ўрнига, ўқитувчига имитация қилиб, уларни такрорлашади. Сўнгра, ўқитувчи томонидан тушунтирилгандан кейин жавоб беришга ҳаракат қиладилар. Учинчидан, ўқувчилар лексик бирликларни ўзлаштиришда ҳам ўқитувчи томонидан ўргатилганларни хўр бўлиб, гуруҳ бўлиб ёки индивидуал талаффуз орқали ўрганадилар. Бироқ, улардан ўрганилган сўзлар алоҳида сўралса, жавоб беришга қийналишади.

5-синф ўқувчиларининг чет тилни, хусусан инглиз тилини ўрганиш жараёнида берилган ўқув материалларининг маъносини, моҳиятини, янги мавзуга оид сўзларни эслаб қолиш мантиқий хотираси орқали амалга ошади. Бошланғич синфларда ўқувчиларнинг инглиз тилини ўрганиш жараёнида ақлий хотиралари ва хотира фаолиятлари анча етакчи мавқега эга. Ақлий фаолият (*mental activity*)га инглиз тилини ўрганиш жараёнида грамматик ходисалар (*grammar rules*)ни айнан қандай берилган бўлса шундай эслаб қолиш, ўқиш (*reading*) учун берилган ўқув материални ўқиб, уни англаб ўз сўзлари билан айтиб бера олиш, тинглаб тушуниш (*listening*) ҳамда ўқиш учун мўлжалланган матнлардаги энг зарур тушунчаларга эътибор бериш ҳамда ёзув малакаси (*writing skill*)ни ривожлантиришга ажратилган машқларни бажара олишлар киради.

Хотиранинг ривожланишида назорат муҳим аҳамиятга эга. Чет тилни ўзлаштиришга оид материални эслаб қолиш ва хотирани мустаҳкамлаш ўқитувчилар томонидан дарс жараёнида турли усуллар билан ўргатиб борилиши керак. Психолог И.П.Павлов таъбирича, кузатувчанлик – ўқув материални самарали ўзлаштириш ва илмий билишнинг асосини ташкил қилади [53; 101-6]. К.Д.Ушинскийнинг таъкидлашича бирор бир ўқув предметига оид материални эслаб қолиш ўқувчи учун мураккаб ҳисобланади [27]. Шунинг учун айни дамда замон талабига айланган дарсликларга илова қилинадиган мультимедиа ўқув ресурслардан фойдаланиш тавсия қилинади.

Шунингдек, ўқувчиларга тафаккурни ривожлантириш ҳам чет тилларни хусусан, инглиз тилини ўргатиш жараёнида энг аҳамиятлидир [51]. Тадқиқотда нутқий ҳамда тил компетенциялар компонентларини комплекс ўргатиш, ўқувчи тафаккурининг ўсишини инобатга олган ҳолда ташкил қилинди. Натижада ўқувчиларнинг кузатувчанлиги, хотиранинг ривожланиши, мантиқий тафаккури ва танқидий фикрлаши ортиб борди. Ўқув материалларига сингдирилган таклиф қилинган машқлар ва технологиялар ўқувчиларнинг айнан мантиқий фикрлаш қобилияти, ақлий қобилиятини шакллантиришга хизмат қилди. Масалан, “*What’s differences*

between a goat and a sheep?”, “What colour are your clothes?”, “Where do you like to live, a town or a city?”, “What transport is easy to use for you?”, “Why a tiger live in a forest?”, “Can you compare school English classroom with your own classroom?”, “What are healthy and unhealthy habits?”.

Чет тилда ўқувчи ўрганадиган лексик бирликларнинг образ, график, товуш ва семантик тимсоллари бор. Ўқувчи ёшидан келиб чиқиб, лексик бирликларни ўқувчи хотирасида, тушунчасида ва идрокида мавжуд сўзларни танлаш, чет тил ўқитиш методикасидаги муҳим шартлардандир. Ана шундагина, умумтаълим босқичида ўқувчилар учун **актив** (4та нутқ фаолияти турларини эгаллашда қўлланиладиган барча сўзлар), **пассив** (ўқиш ва тинглаб тушунишни эгаллашда қўлланиладиган сўзлар) ва **потенциал** (ўқувчи идроки орқали матнда ўқиб тушуна оладиган сўзлар) лексик бирликларни белгиланган миқдорда мукамал ўзлаштириш имконияти яратилади. Умумтаълим мактаблари учун дастурий талабларда ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган лексик бирликлар юқоридаги учта турларга ажратилган [7].

5-синфларда инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш бўйича юқорида қайд этилган методик ғоялар ва фикрларга биноан, қуйидаги тавсияларга амал қилиш таклиф қилинади:

1. Дарсликда берилган янги мавзуга тегишли лисоний бирликларни ўзлаштиришдаги иллюстратив материалларни, ўқувчи ўқиш жараёнида ўрганганлиги туфайли расм эмас, сўзларнинг рўйхатини келтириш мақсадга мувофиқ. Бундай методик амал ўқувчиларнинг инглиз тилига қизиқишини орттиришга имконият яратади;
2. Тадқиқотда белгиланган дидактик принциплар – ўқув материални ҳаёт билан боғлаш, прохималь ривожланиш, жуфт ҳамда гуруҳ бўлиб вазифалар бажариш, фикрлашга (танқидий) ўргатиш, ўрганиладиган мавзунини тахмин қилиш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, самимий, хушмуомала бўлиш ҳамда онлайн таълимни самарали ташкил қилиш кабилардан мавзуларга қўшимча машқлар ва технологиялардан фойданишда инобатга олиш мақсадга мувофиқ;
3. Тадқиқотда белгиланган психологик ва методик принципларни инобатга олиш орқали ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда умумий янги маълумотлар олишларини таъминлаш ҳамда билишга қизиқишларини орттиришга эътибор қаратиш лозим;

4. Ўқувчиларни ҳаётий вазиятларда зарур тил воситаларини танлашда тилнинг номинатив, коммуникатив, кумулятив функциясидан синхрон фойдалана олишга йўналтириш, уларга нафақат инглиззабонлар маданиятини балки глобал инглиз тили мақомида инглиз тилини ўқитишга эришиш керак;
5. Ўқувчиларга ҳар бир бўлимни бошлашдан олдин қисқача нималар ҳақида ўрганишлари хусусида умумий тушунча бериш, дарслик ўқув машқларини мустаҳкамлашда уларнинг шахсий ва индивидуал қизиқишларини инобатга олиш, уларнинг ўзига ишониш, ўзига баҳо бера олиш қобилиятларини (self-confidence/esteem) ривожлантиришга эришиш лозим;
6. Дарсликка илова қилинган мультимедиал ўқув ресурсларга кўпроқ амалий ўқув материаллари киритиш ҳамда қўшимча яратилган мультимедиал ўқув ресурслардан фойдаланиш лозим;
7. Амалдаги иш китобида (Workbook 5) берилган машқлар асосан уйга вазифа қилишга мўлжалланган. Унда ҳар бир мавзуга тегишли битта уйга вазифа машқигина берилган. Шунинг учун дарсликка тегишли ёзув дафтарида кичик мавзуларни мустаҳкамловчи уйда мустақил бажариш учун машқлар миқдорини кўпайтириш лозим;
8. Дарсликлардаги ўқув машқлари талабини ўқувчиларга тушунарли қилиб расмийлаштириш мақсадга мувофиқ. Дарсликлар бўлимларида берилган грамматик минимум материалларини тушунтиришда лозим ҳолларда қоидавий яъни алгоритмик усулдан фойдаланиш керак;
9. Умумий ўрта таълим мактаблари учун инглиз тили ўқув дастури (I-IX синфлар) I-IV бошланғич синфларда ўргатиладиган мавзулар таркибига Эртақлар мавзуси киритилган. V-синфда эса бу мавзу киритилмаган. VI-синф мавзулар тақсимотида яна Эртақлар олами мавзуси берилган. Фикримизча V-синфда Эртақлар олами мавзусига эътибор қаратилиши керак. Шунинг учун қўшимча эртақлардан фойдаланиб, дарсларни ташкил қилиш керак. Хусусан, 6-синфдан ҳажман кенгайтириб борилишига эътибор қаратиш лозим.
10. Дарс жараёнида ўқувчиларнинг умумий дунёқарашини ривожлантирадиган коммуникатив-когнитив, коммуникатив-кумулятив мазмундаги қўшимча матнлардан, тинглаб тушунишга оид мультимедиал ўқув ресурс материалларидан ҳамда ёзма фикрни ривожлантирувчи машқлар, технологиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

11. Лингвистик компетенцияни ривожлантириш жараёнидаги кўникма ва малакалар, ўқувчилар учун мавзуларни ўзлаштиришда вужудга келадиган интерференцион қийинчиликларни ва ушбу қийинчиликлар туфайли қилинган ҳатоларни олдини олишга хизмат қилиши керак.
12. Машхур психолог ва физиолог олимлар Э.Н.Бойко, Э.Н.Соколов ва З.Фрейднинг таъкидлашича, ўқувчининг эътиборини тортадиган меъёридан кўп бўлган ёрқин тасвирлар, улар учун белгиланган билим, малака ҳамда кўникмаларни ўзлаштиришга тўсқинлик қилади [100; 35-б; 118-б]. Шунинг учун муҳокама қилинган дарслик ўқув материалларини жуда кўп тасвирлар, суръатлар билан безатилиши ҳам методик талабларга мувофиқ эмас. Хуллас, ўқув машқлари топшириқларини тушуниш учун соф инглиз тилида гапларни қўллаш ҳамда лозим пайтларда расмлардан лексик бирликлар маъносини очишда фойдаланиш тавсия қилинади.
13. Дарслик ўқувчи китобидаги айрим машқлар талабига қўшимча топшириқлар киритиш тавсия қилинади. Масалан, *“Look and say”*, *“Read and answer”*, *“Look and write”* каби машқларга *“Look, say and use”*, *“Read, answer and narrate”* *“Read, look and write”* киритиш шулар жумласидан.
14. Бўлимлардаги мавзуларда мактаб ўқув ресурс хонаси (Resource center) яъни кутубхона ҳақида маълумотлар ҳамда ундан фойдаланиш этикети ҳақида амалий машқлар ҳамда лисоний бирликлар рўйхати келтирилиши мқсадга мувофиқ. Натижада, ўқувчиларни ахборот ресурс маркази билан яқиндан танишиш ҳамда уларни китоб ўқишга бўлган қизиқишларини янада ортишига эришилади.
15. Ўқувчиларга тафаккурни ривожлантириш инглиз тилини ўргатиш жараёнида энг долзрб масаладир. Шунинг учун нутқий ҳамда тил компетенцияларни комплекс ривожлантириш, ўқувчилар тафаккурининг ўсишини инобатга олган ҳолда ташкил қилиниши тавсия қилинади. Натижада ўқувчиларнинг кузатувчанлиги, хотиранинг ривожланиши, мантиқий тафаккури, танқидий фикрлаши ҳамда ақлий қобилиятлари ортиб борди.

2.3. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган машқлар ҳамда технологиялар

Республикаимизнинг барча таълим турларини модернизациялаш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидандир. Зеро, мамлакатимизда узлуксиз таълимнинг барча босқичларида чет тилларни хусусан, инглиз тилини ўқитиш жараёнини замонавий ёндашувлар асосида ташкил қилиш босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Бўлажак А2 даража битирувчиларида инглиз тилини ўргатиш орқали коммуникатив компетенцияни ривожлантириш, муайян мавзулар асосида дарслик ўқув материалларини ўзлаштириш орқали билим олиш катта аҳамиятга эга.

6-синфларда замонавий талаблар асосида чет тилларни ўргатиш мамлакатимизда 2018-19 ўқув йилидан амалга оширилди. Жумладан, ушбу ўқув йилидан **“Teens’ English 6” (Pupil’s book, Workbook)** дарслик мажмуалари яратилди. Мазкур дарслик бир қатор ижобий ютуқларга эга бўлиб, амалиётга татбиқ қилишда белгиланган тартибда тажриба-синов жараёнлари амалга оширилди. Улардаги мавзулар ва мустаҳкамловчи машқлар миқдори ҳар бир дарс учун мувофиқ тақсимланган. 6-синфда ўргатиладиган мавзуларда берилган ўқув машқ турлари жадвал кўринишида батафсил таҳлил қилинди. Бундан кўзланган бош мақсад, чет тил ўқув предметини ўқитиш ҳолатини ижобий томонга ўсишига кўмаклашиш ҳамда ўқувчиларда талаб қилинган лингвистик ва социолингвистик компетенцияларни фаол ривожлантиришдан иборат. Қуйида мазкур дарслик бўлимлари ва кичик мавзулари муҳокама қилинади ҳамда уларни такомиллаштиришга оид қўшимча методик амаллар бажарилади.

1-бўлим **“Professions”** мавзусида ўқувчи китобида **“T.V. star”, (Workbook: film star)** касбларини ифодаловчи лисоний бирликлар киритилган. Мавзуни мустаҳкамлаш учун берилган машқда касбларга оид лексик бирликларни расмдаги тасвирлар асосида белгилаш сўралган. Ушбу мавзудаги **“T.V. star, Film Star”** касблари ўрнига **“Sanitary worker, Lorry driver, football player”** каби қўшимча касбларни киритиш мақсадга мувофиқ. Чунончи, расмларда ушбу касбларни ифодалайдиган тасвирлар мавжуд. Натижада, ўқувчилар бир нечта янги касбларнинг инглиз тилида номланишини ўрганади. Касблар мавзусини мустаҳкамлаш учун қуйидаги мустаҳкамловчи машқдан фойдаланиш тавсия қилинади (14-жадвалга қаранг).

Касблар мавзусини мустакамловчи машқ

Tick the pictures with the correct job vocabulary			
	teacher, farmer, nurse, seller driver, cook		fireman, policeman, nurse, seller driver
	farmer, doctor, driver, cook, seller		postman, doctor, driver, cook, seller
	Fireman, farmer, nurse, seller driver		farmer, doctor, driver, cook, seller
	fireman, farmer nurse, seller driver		teacher, farmer, nurse, seller driver, cook
	fireman, farmer nurse, seller driver		postman, farmer nurse, seller driver

Тадқиқот амалий натижаларини акс эттирган 5-6 синфларда инглиз тилини ўргатишга мўлжалланган “Communicative English” мавзули мультимедиял ўқув ресурс “the 6 th form – Lessons” бўлими “**Speaking short sentences about family**” материалларидан, юқоридаги биринчи бўлим мавзуларини ўқитишда фойдаланиш тавсия қилинади. Натижада, ўқувчилар оила аъзолари ҳақида оғзаки гапириб беришни ўрганади ҳамда ўқувчиларнинг нутқий компетенциясини ривожлантириш амалга оширилади. 4-мавзуси учун “**Wedding in Fergana**” матни, Фарғона вилоятининг тўй маросимига бағишланади. Ушбу матн ўзбек тўй маросимлари анъаналарига оид бўлганлиги учун “**Uzbek wedding celebrations/ceremonies**” деб номлаш маъқул. 5-мавзу “**Uzbek and English**

weddings” мавзуси “**English wedding celebrations/ceremonies**” деб аталиши мақсадга мувофиқ. Мазкур мавзуга оид мустаҳкамловчи машқлар миқдорини инглиззабон мамлакат вакилларининг тўйлари ҳақидаги қўшимча маълумотлар билан кўпайтириш ҳамда тўй маросимларига тегишли лексик бирликлар ҳамда ўқувчилар учун қўшимча янги маълумотлар рўйхатини бериш тавсия қилинади. Масалан, “*In Britain flowers carried by the groom; Ring bearer (a young boy) who takes care of the rings until they are needed in the ceremony; Hen night is a party for the bride-to-be and her female friends; Stag night is a party for the groom-to-be shortly before his wedding with all his male friends; The bestman is a person (often a father and a mother of a bride or the groom) who stands with and supports the groom during the party; A bride throws her bouquet to guests after the wedding ceremony*”. Хуллас, мазкур бўлимдаги ўзбек ва инглиз миллати тўйларига оид намуна сифатида келтирилган қўшимча маълумотлар ўқувчиларга ўрганиладиган мавзулар ичида инобатга олинса, социолингвистик компетенцияни фаол ривожлантиришга эришилади.

Ушбу мавзунинг 4-машқ топшириғида “*Draw your family tree and write about one relative*” топшириғи берилган. Аммо оила дарахти ҳақида қуйи синфларда маълумотлар ва машқлар берилган. Бундай тафтология машқлари ўрнига янги когнитив маълумотлар берилиши мақсадга мувофиқ.

2-бўлим “**Houses and homes**” деб номланган. Фикримизча, дастлаб мазкур бўлимда ўқувчиларга лексик бирликлар “*Houses and homes*” фарқини тушунтириш мақсадга мувофиқ. Инглиззабон миллат вакиллари ушбу сўзларни турли маъноларда ишлатади. Бўлимда мазкур лисоний бирликларнинг маъноларини очиқ бериш тавсия қилинади. Қуйидаги машқ ушбу амални бажаришга қаратилади.

Таклиф қилинаётган машқ талаби: “**Look and match. Read the definitions about A HOUSE or A HOME and match their correct definitions. Then make your own sentences to these vocabularies and tell to your friend where do you live? A house or a home**”. Қаранг ва танланг. Уй лисоний бирликка оид сўзларга берилган таърифларни ўқинг ва мувофиқ маъноларни аниқладиган гапларни белгиланг. Сўнгра улардан фойдаланиб гаплар тузинг ва дўстингизга қаерда яшашингизни айтиб беринг?

A house**A home**

- 1) *A building in which a family lives. You can built it yourself too.*
- 2) *The place where a person lives. You can live in it with your family.*

“Unit 3. At the Grocery” бўлимнинг **“What is in the fridge”** мавзуси 3-машқда музлатгич, озиқ-овқатлар, лексик бирликлар *“A Sugar, A Salt, An Oil”* тасвирлари берилган. Ушбу машқда берилган лексик бирликлар рўйхатига кўшимча музлатгичда сақланадиган кўшимча озиқ-овқатлар рўйхатини киритиш тавсия қилинади. **“Is there any fruit?”** мавзуси **“2 a”** машқда *“Қаранг ва белгиланг. Эшитинг ва такрорланг”* маъноларни англатувчи топшириқ мавжуд. Унда 5 та турдаги *“A Flour, An Honey, A Lemonade, Chips, A Juice”* озиқ-овқат маҳсулотининг расмли тасвирлари акс эттирилган. Расмларда 3 та маҳсулот *“A Flour, A Lemonade, Chips”* тасвирлари мавжуд. Ушбу машқ талабини такомиллаштириш учун қайта кўриб чиқиш тавсия қилинади.

Умумий ўрта таълим мактабларига мўлжалланган ўқув дастур талабларига мувофиқ, 6-синфларда, аниқ артиклнинг географик номлар олдидан қўлланилиши, тўғри ва нотўғри феълларнинг ўтган замон шакли, **“used to”** ибораси, сифат даражалари ва бошқа грамматик ҳодисалар лексик усулда яъни қоида бермасдан ўргатилиши қайд қилинган. Ўқувчи китобида ушбу мавзулар коммуникатив усулда тақдим қилинган. Мазкур бўлим мавзуларини мустаҳкамлашда кўшимча **“Communicative English”** мультимедиа ўқув ресурси **“the 6 th form – Lessons”** бўлими **“How to make sentences”**, ўқув материалдан фойдаланиш тавсия қилинади. Бу орқали ўқувчилар инглиз тилида ёзма ва оғзаки гаплар тузиш малакасини эгаллайдилар.

2-бўлим **“Welcome to my home”** мавзусини мустаҳкамлашда ёзма нутқни ривожлантирувчи машқдан фойдаланиш тавсия қилинди. Унда Шахло исмли ўқувчига ўзининг бувисига норасмий хат ёзиш топшириғи берилган. Ушбу машқда берилган хатнинг дарсликда берилган норасмий хатлардан фарқи, ёзиш лозим бўлган лисоний бирликлар, расмлар кўринишида берилган. Ушбу машқда Шахло расмлардан фойдаланиб, хатни тўлдириш топшириғи берилади. Ушбу амалий топшириқ орқали бир вақтнинг ўзида дарсда ўрганилган лисоний бирликларни мустаҳкамлаш, расмли лексик бирликларни инглиз тилида қандай номланишини топиш амали ўқувчи томонидан бажарилади. Топшириқ ва машқ қуйидагича:

Shaxlo wants to write a letter to her grandma. Read and complete the letter. There are pictures in a letter, change pictures to words.

Dear grandma.

I like our new and my bedroom. It is a big room. There are

furnitures and a in my room. I have not got a big bed, but I have a

small near the , next to it an old . My is

next to my . The door is not large and opposite of it is, my

table. My clothes are in the and you can see a on the wall.

My new are in the . I am getting old, that's why I have not

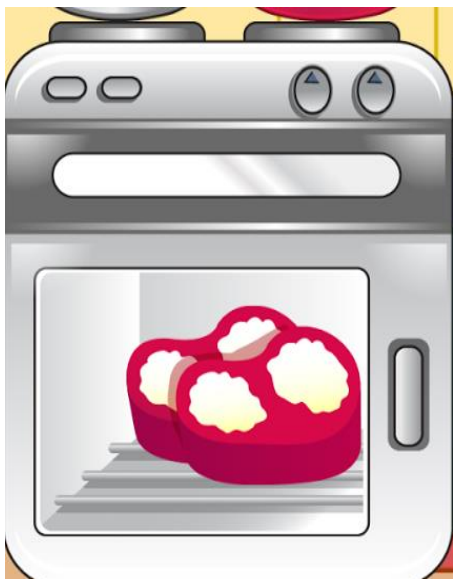
 in my room. I think when you are going to visit our new apartment, you will see my room yourself and we can sleep there together.

Your lovely granddaughter Shaxlo.

See you soon.

Мавзуларни мустаҳкамлашни коммуникатив технологиялар орқали амалга ошириш мақсадга мувофиқ. 3-бўлим “**At the grocery**” кичик мавзуларни ўқитишда “**Drawing Dictation**” усулидан фойдаланиш тавсия қилинади (**6-илова**). Ушбу технология ғарб мамлакатлари мутахассислари томонидан кенг қўлланилади ҳамда ўқувчиларда нутқий компетенцияни ривожлантиришда самарадор. Дарслик муаллифлари айрим кичик мавзуларни ўқитишда ушбу усулдан фойланишни ўқувчи китобида баён қилишган. Бирок, олиб борилган тажриба-синов жараёнларида биз чет тил муаллимларининг бу усулдан фойдаланмаганини кузатдик. Ушбу технология тавсифи “Communicative English 2” мультимедиал ўқув ресурсда батафсил ёритилган (**7-илова**). Ушбу усул тавсифи инглиз тилида қуйидаги расмда ифодаланади, **1-Расмга қаранг**.

1-Расм

Teacher invites a volunteer from students to the board and gives instructions for doing this exercise. In the drawing dictation, students describe a simple drawing to their partner, who has to draw exactly the same picture on the board. Then a volunteer tries to draw a picture with a help of his/her classmates with descriptions. Beforehand a teacher distributes handouts with a drawn picture. After that, a teacher can correct if ss have some mistakes with describing a handout picture. When feedbacks, the teacher explains some grammar mistakes in a students' speech.

“Unit 4. At the market” бўлим кичик мавзуларида социолингвистик компетенцияни ривожлантиришга оид материаллар, машқлар берилмаган. Зеро, мавзуларга мувофиқ, инглиззабон ўқувчилар ҳаётидаги соғлом овқатланиш намуналаридан мисоллар келтириш, қандай уй ҳайвонларни парвариш қилишлари ва бошқа қўшимча маълумотлар берилиши дарслик мазмунини янада бойитади.

Ўқувчи учун инглиз тилини мукамал эгаллашда грамматик қоидаларнинг ахамияти эътиборлидир. Юқори синфларда олмошларни ўргатиш синфлараро кенгайиб боради. Тилда мавҳум маъно ва мустақил функцияга эга бўлган предметларни ва уларнинг белгисини ва предметлар ўртасидаги синтактик алоқаларни қисман кўрсатиб келган сўз туркумига олмош дейлади. Олмошлар гапда от ва сифат сўз туркумлари ўрнида ишлатилса ҳам, предмет ва уларнинг маъносини тўғридан тўғри ифодаламайди. Ўқувчилар олмошларни ўзларига керак нутқий вазиятларда турли мазмундаги дискурсларда катнашиш учун мукамал ўрганиши лозим **(8-12-иловалар).**

“Unit 6” бўлими **“Life in the past”** мавзусида *“Play computer games”* сўз бирикмасини дидактик-педагогик принциплар – ўқув материални мустаҳкам эгаллаш, таълим бериш орқали тарбиялаш принципларига таяниб, қўшимча *“Make/do a presentation with the computer”* бирикмасини киритиш тавсия қилинади. **“Unit 7. Cooking”** бўлимида *“Can you cook palov?”* мавзусига қўшимча *“Palov is a traditional meal; I can cook it”* мавзуларига кичик матнларни киритиш, аудитив машқларни кенгайтириш нутқий ва тил

компетенцияларини ривожлантиришга ёрдам беради. “**Fast food**” таомларининг соғлиқ учун зарарлари ҳақида кўшимча когнитив ўқув материаллари киритиш, проект иши дарсида “*British and Uzbek meals*” мавзусида кичик гуруҳларда презентация қилиш топшириғини бажариш вазифасини бериш тавсия қилинади.

7-синф “**Teens’ English 7 (Pupil’s book, Workbook)**” дарслик мажмулари асосида инглиз тили ўқитиш 2019-20 ўқув йилидан амалга оширилди. Тадқиқотда белгиланган вазифага амал қилган ҳолда мазкур дарслик бўлимлари ҳамда мавзулари таҳлил қилинди.

Ўқув дастурий талаблари ҳамда чет тил ўқитиш методикасидаги илмий асосланган назарияларга биноан, 7-синфлардан тинглаб тушуниш ва ўқиш нутқ фаолияти турлари оралик амалий мақсад, гапириш ва ёзув нутқ фаолияти турлари восита ҳисобланади. Ушбу методик қоидаги биноан, нутқий компетенцияга тегишли аудитив ҳамда матн ўқиш малакалари орқали когнитив билимлар ўзлаштирилади. Дарсликда ҳар бир бўлимда кўшимча матнлар ўқиш уйда ўқиш (**Home reading**) учун бериб борилади, бироқ матнларни ўзлаштиришга оид машқлар дарсликда ишлаб чиқилмаган. Ўқувчиларнинг ўқиш малакаларини мустаҳкамлаш учун матнларни ўқиш жараёнида матн олди, матнни ўқиш жараёни ва матнни ўқигандан кейин бажариладиган машқлардан фойдаланиш тавсия қилинади.

Матн олди машқлари (Pre-reading exercises) лисоний қийинчиликларни бартараф этиш ҳамда лисоний бирликларни тушуниш стратегиясини ривожлантиришни назарда тутди. Уларни қўллаш инглиз тилидаги матнларни ўқишга бўлган қизиқишни кучайтириш ҳамда ўқувчиларнинг лисоний тажрибасини актуализация (ишга солиш)га хизмат қилади.

*Матнни ўқиш жараёнида бажариладиган машқлар (While-reading exercises)*дан шуни англаш мумкинки, унда асосан ўқувчиларнинг ўқиш тезлигини (**Reading Speed**) оширишга ва матн мазмунини англашга ҳаракат қилинади. Матнларни ўқишдан кўзланадиган асосий мақсад эса лисоний бирликларни таниб олиш, эгаллаш ва мазмунни эслаб қолишдан иборат. Мазкур машқлар рўйхатини умумлаштиришда тадқиқот ишида аниқлаштирилган принципларга амал қилинди. Шунингдек, матнларни ўқишда бажариладиган машқлар орқали дарслик материалларида ўрганилган грамматик ҳодисалар ҳам мустаҳкамланиб борилиши мақсадга мувофиқ.

Қуйида тадқиқот доирасида ишлаб чиқилган матн олди ҳамда матн ўқиш жараёнида бажариладиган машқ намуналари баён қилинади (15-жадвалга қаранг).

**Матн олди ҳамда матн ўқиш жараёнида
бажариладиган машқ намуналари**

<i>Pre-reading exercises</i>	<i>While-reading exercises</i>
1. Read and find answers to the following questions; 2. Read and pay attention to the verb tenses used in the text; 3. Read the text and complete sentences using the correct form of the word given in brackets; 4. Read the passage and try to guess the meaning of unfamiliar words, word combinations and phrasal verbs; 5. Match the word with its definition; 6. Do skimming the text and write a brief summary about the main idea; 7. Scan the text and find nouns that only have plural forms; 8. Give your own opinion. Use present/past/future tenses accurately. 8. What kind information can I/you expect to find from the text?; 9. Can I/you predict the structure of the text from the title?	1. Read and narrate the text to your friend; 2. Find the Past Participle of the verbs and write them on the line; 3. Multiple choice. Choose/tick on of the three answers which you think the correct answers according to the text; 4. Read the text. Then, read sentences/questions below and circle the correct answer; 5. Turn these active sentences into the Passive form; 5. Think of a similar word or expression in bold and write them; 6. Below are some words taken from the text. Try to guess their meaning by thinking about the context in which they are found; 7. Find and underline sentences where is used “Will” future tense forms; 8. Read, find and underline compound adjectives; 9. Make your own sentences using compound adjectives and tell them to the class. Respond appropriately.

Хусусан, *матн ўқилгандан кейин бажариладиган машқлар (Post-reading exercises)* асосан ўқувчи матнни қандай тушунганлигини назорат қилиш учун бажарилади. Мазкур машқ намуналари қуйидаги жадвалда баён қилинади (16-жадвалга қаранг).

16-жадвал

Матнни ўқигандан кейин бажариладиган машқ намуналари

<i>Post-reading exercises</i>
1. Read the following Passage and select 2 correct answers from 5 options (A-E); 2. Match the beginning of each sentence (A-E) with the correct endings (1-7); 3. Select the word in each group that does not have the same meaning; 4. Before you read the text you should ask yourself or from your partner a few questions; 5. Does the title give me/you a clear idea of the content?; 6. Do I/you know anything about this topic?; 7. Short answer questions. Read the passage/paragraph and answer the questions (A-E) with the words from the text. Write NO MORE THAN TWO WORDS or A NUMBER.

Ўқувчиларга бериладиган машқлар талаби аниқ қилиб берилиши лозим. Масалан, *“Short answer questions”* машқини бажаришда ўқувчи матндан фойдаланиб, сўралган маълумот асосида керакли миқдордаги сўзларни

тўлдириши керак. Бундай машқда жавоблар матнда кетма-кетликда жойлашганлиги ҳамда керакли рақам ёки сўзларни тўлдириб жавоб бериш лозимлиги ўқувчиларга тушунтирилиши лозим.

Ўқиш нутқий фаолиятни мустаҳкамлаш учун матн ҳамда машқлар рўйхати келтирилди (**10-Илова**). Ушбу матнда тинглаб-тушуниш малакасини ривожлантиришга ҳам аҳамият берилди, ўқувчиларга матн бир вақтнинг ўзида тинглаб тушунтирилади. Мазкур матн дарсликнинг **3-бўлимига** тегишли кичик мавзуларни (22 бет) ўқитишда фойдаланиш тавсия қилинади.

Ўқувчи учун оғзаки шаклдаги дискурсни эгаллаш муҳим вазифа саналади. Ўқитувчининг инглиз тилидаги кўрсатмаларини оғзаки нутқида идрок этиш чоғида ўқувчи, ўзлаштирадиган тил материални сунъий муҳитда ўрганиб боради. Бу каби таълимий вазифани бажариш учун бир қанча технологиялардан фойдаланиш, ўқувчиларда чет тил ўрганишдаги мотивацияни кучайтиради ҳамда самарадорликни таъминлайди. Шу ўринда технология термини хусусида тўхталсак. Технология лингводидактик тушунча сифатида кам вақт, куч ҳамда маблағ сарфлаб таълим мақсадига эришишни таъминлайдиган сай-ҳаракатларни илмий ташкил қилишнинг оқилона усуллари мажмуини ифодалайди. Ж.Жалолов илмий мулоҳазаларига биноан, у ёки бу тилни ўқитиш технологиясини лингвотехнология деб аташ маъқул [45]. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитиш самарадорлигини ривожлантиришда кўшимча технологияларни қўллаш тавсия қилинади.

“**Unit 1**” бўлими 2-мавзу “**1c**” машқи талабида “Қаранг ва ёзинг (Look and write)” топшириғини бажариш сўралган. Ўқувчи “*What are 4 countries in the UK*” саволига жавоб ёзиши учун, харитада мамлакатлар номларини киритиш мақсадга мувофиқ. Бўлимнинг 4-6-мавзуларида Бирлашган қироллик, Россия, Франциянинг аҳоли сони маълумот сифатида киритилади, бу рақамларни инглиз тилида айтиш орқали сонлар талаффузи мустаҳкамланади. Мазкур кичик матнларга давлатларда яшайдиган асосий миллатлар, аҳолисининг яшаш тарзи ҳақидаги янги маълумотларни кўшиш билан кенгайтириш тавсия қилинади.

“**Unit 5**” 1-мавзу 2-машқда “*Look and think. When can you wear these clothes? Write*” топшириғи берилган. Ушбу машқ оғзаки ва ёзма бажарилади. Унда турли миллат вакилларининг миллий либослари ифодалангани учун, машқ талабига кўшимча “*When and where do people wear these clothes? Write*” топшириғи берилиши мақсадга мувофиқ.

7-синфларда яна бир оралиқ амалий мақсад бу тинглаб-тушуниш малакалари бўлиб, дарслик материалларида аудитив малакаларни

мустаҳкамлаш учун етарли машқлар берилган. Тадқиқотда, ўқувчиларга аудитив нутқ фаолияти турида тил материаллари мустаҳкамланиб ёки такрорланмасдан, когнитив ёндашувга амал қилиниши тавсия қилинади. Ушбу методик назарияга таяниб, тадқиқот натижасида нутқий ва тил компетенцияларини ривожлантириш учун қуйидаги тинглаб-тушуниш машқлардан фойдаланиш тавсия қилинади (17-жадвалга қаранг).

17-жадвал

Тинглаб-тушуниш машқ намуналари

Аудитив малакаларни ривожлантирувчи машқлар	Аудитив малакаларни мустаҳкамловчи машқлар
Warm-up listening. Listen and choose the best answer; Listen and complete the chart; Listen and summarize using words from the Word Box; Listen again and choose the correct statement; Listen and write the words under the correct picture; Listen and circle the word you hear from each dialogue; Listen and complete the picture by drawing the missing parts; Listen and check the correct picture;	Let's Listen and Number. Put the sections in order; Listen and check the correct picture; Listen to the dialogue. Then ask and answer with your friend; Listen to the first dialog again and fill in the blanks; Listen and choose the best response; Listen to the first dialogue and fill in the blanks; Listen and answer the following questions; Listen and circle (the best, worst) food/dress/subject at school/health problems/sport from each person's ideas.

Юқорида муҳокама қилинган машқлар билан бирга самарали технологиялар ҳам ўқув жараёнига тадбиқ қилинса амалий мақсадга эришиш жадаллашади.

“**Define it**” технологияси батафсил 7-синфларга мўлжалланган “Communicative English 2” (DGU 20191689-сон) мультимедиал ўқув ресурс материалларида ёритилган. Ушбу технология айнан нутқий, тил компетенцияларни ривожлантиришда фойдаланилди. Уни амалга оширишда матн устида ишлаш бўйича амаллар бажарилади. Берилган лисоний бирликларни тушунганлигини назорат қилишда самарали (**11-Илова**).

“**Memory story**” технологияси батафсил 7-синфларга мўлжалланган “Communicative English 2” (DGU 20191689-сон) мультимедиал ўқув ресурс материалларида ёритилган. Ушбу технологиядан фойдаланиш орқали ўқиш нутқ фаолиятини такомиллаштириш, грамматик ҳодисаларни ҳамда хотирани мустаҳкамлашда самаралидир. Уни амалга оширишда ўқитувчи доскага кичик матн ёки бир нечта гапларни ёзади. Ўқувчиларга доскадан ёзилган матнни хор бўлиб ўқиш топшириғи берилади. Сўнгра, ўқитувчи матндан бир нечта сўзларни ўчиради ва ўқувчиларга жўр бўлиб матнни тўлиқ ўқиш

топшириғини беради. Сўнгра ўқитувчи матн ёки гаплардан яна бир нечта жумлаларни ўчириб чиқади ва ўқувчиларга матнни жўр ҳолда ўқишни топширади. Бу босқичлар бир неча бора давом этади (**12-Илова**).

“Running dictation” технологияси батафсил 7-синфларга мўлжалланган “Communicative English 2” (DGU 20191689-сон) мультимедиал ўқув ресурс материалларида ёритилган. Технологияни амалга ошириш учун танланган матн бир ҳил ҳажмда кесиб синф хонасининг турли бурчакларига қўйиб чиқилади. Сўнгра, ўқитувчи ўқувчиларни 2 та кичик гуруҳларга ажратади, жуфтликнинг биттаси синф хонасидаги яширинган матн парчаларини топади, унда ёзилган жумлаларни ўқиб хотирасида сақлаб, шеригига оғзаки баён қилиши керак. Бу жараён бир неча бора такрорланади. Белгиланган вақтдан кейин ўқитувчи ўқувчиларга матн мазмунига биноан, ёзганларини тўғри кетма-кетликда ҳикоя тарзида жойлаштиришни ёки тўғри кетма-кетликда қўйиш топшириғини беради (**13-Илова**).

“Opinion dictation” технологияси батафсил 7-синфларга мўлжалланган “Communicative English 2” (DGU 20191689-сон) мультимедиал ўқув ресурс материалларида ёритилган. Мазкур технология лингвистик компетенцияни ривожлантиришда қўлланилиши мақсадга мувофиқ. Уни амалга оширишда ўқитувчи ўқувчиларга индивидуал қўйидаги жадвални чизиш топшириғини беради. Ўқувчиларга мавзуга оид бир нечта гапларни ўқиб беради ёки мультимедиал ўқув ресурс орқали аудиоматн эшиттирилади. Ўқувчилар ўқиганлари ва тинглаб тушунган гапларга тегишли фикрларини ёзма жадвалга биноан ёзишлари керак бўлади. Масалан, “I agree-Мен бу фикрга қўшиламан”, “I disagree-Мен бу фикрга қўшилмайман”, “It depends-Бу ...га боғлиқ” каби мавзуларда шахсий фикрларини ёзма қайд қилиб боришади. Белгиланган вақтдан сўнг ўқитувчи уларга ёзга фикрларини синфдаги ўқувилар билан муҳокама қилиш топшириғини беради (**14-Илова**).

I agree	I disagree	It depends
----------------	-------------------	-------------------

“Word by word story” технологияси батафсил 7-синфларга мўлжалланган “Communicative English 2” (DGU 20191689-сон) мультимедиал ўқув ресурс материалларида ёритилган. Мазкур технология лингвистик ва социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришда қўлланилиши мақсадга мувофиқ. Уни амалга ошириш учун ўқитувчи бир нечта гапларни доскага ёзади. Ушбу матнни давом эттириш учун ҳар бир ўқувчи биттадан сўзни оғзаки айтади, ўқитувчи уларни доскага ёзишда давом этади. Натижада, кичик мазмундаги матн яратилади ҳамда грамматик ҳодисалар ҳам

мустаҳкамлаб борилади. Мазкур технологияни амалга ошириш жараёнида ўқувчиларнинг ўзлари гуруҳ/жуфт/жўр ҳолда ҳам мустақил мавзуда матн яратишлари мумкин **(15-Илова)**.

“**Playful pictures**” технологияси тавсифи батафсил 7-синфларга мўлжалланган “Communicative English 2” (DGU 20191689-сон) мультимедиал ўқув ресурс материалларида ёритилган. Мазкур технология лингвистик, социолингвистик компетенцияни ривожлантиришда қўлланилиши тавсия қилинади. Ушбу технологияни амалга ошириш учун ўқитувчи 2 та ўқувчини танлайди ва уларга синф хонасидан ташқарига чиқиб кутиб туришларини тушунтиради. Доскани 2 га ажратади ва гуруҳ ўқувчиларини ҳам 2 та кичик гуруҳларга ажратади. Ҳар бир гуруҳга алоҳида мавзуга оид расмларни тарқатади, биргаликда уни оғзаки тасвирлаш машқ қилинади. Сўнгра, ташқарида турган ўқувчилар синф хонасига таклиф қилинади ҳамда ўқувчилар уларга расмни оғзаки тасвирлаб беришади. Мазкур технология “Drawing dictation” технологиясига яқин, бироқ тавсифи турличадир **(16-Илова)**.

Социолингвистик компетенцияни ривожлантиришда ўқувчи тили ўрганилаётган мамлакатлар маданиятини ўзи яшаётган мамлакат маданияти билан ҳамоҳанг эгаллаши мақсадга мувофиқлигини таъкидлаб ўтган эдик. Чет тил дарсларида ўқувчиларнинг маданиятлараро мулоқот компетенциясини ривожлантиришни алоҳида эътиборга олиш керак [65; 66-б]. Масалан, биз ўзбеклар Ўрта Осиёлик аҳоли ҳисобланамиз. Шунинг учун тили ўрганилаётган мамлакат вакиллари ҳаёт тарзини биз яшаётган Осиё қитъаси аҳолиси турмуш тарзи билан таққослаб ўргатиш мумкин. Масалан, “*Asian people are smaller than Europeans. / A few people in the South of Germany eat sauerkraut and drink a lot of beer. Most girls are big and burly in Germany / American girls like to say about their heights when introducing themselves but Germans do not*”. Хорижий мамлакатлар маданиятлардан намуналар, миллийлигимизга хос мисоллар билан ўргатилиши мақсадга мувофиқ. Социолингвистик контекстда инглиз тилини ўрганиш жараёни мана шундай ташкил қилинса, ўқувчиларимиз мамлакатимиз маданияти, урф-одатлари, анъаналари ва миллий менталитетимизга бўлган ҳурмат эътибори янада ортади. Бу эса, ҳар бир ўқувчини бетақроқ Ўзбекистонимизни асраб – авайлаш ва унга содиқ бўлиш руҳида тарбияланишга етаклайди **(17-Илова)**.

6-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантириш бўйича ҳал қилинган методик масалаларга таяниб, ушбу

синфларда ўқув жараёнини такомиллаштириш учун қуйидаги тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Мавзулар кўлами орқали инглиз тилини ўқитишда ўқувчиларнинг элементар ҳаётий тажрибалари инобатга олиниши ҳамда хорижлик ўқувчилар ёшига тенгдош болаларнинг ҳаётий тажрибалари, яшаш тарзи билан қиёсланиши мақсадга мувофиқ;

2. Табиий инглиззабонлар нутқини тинглаш, кўриш атроф-муҳитда мавжуд бўлмаганлиги сабабли, бунга дарс жараёнида ўқитувчи ёрдамида ҳамда мультимедиал ўқув ресурс материаллари орқали эришилади. Буларнинг барчасида чет мамлакатлар ўртасидаги маданий фарқлар яққол кўрсатилиши керак;

3. Ўқувчи учун инглиз тилини ўқитиш жараёнида (оралиқ амалий мақсад мақомида) тушуниш муҳимлиги боис, тинглаб-тушунишга, ўқиб тушунишга, турли диалоглар ва муҳокамалар орқали суҳбатдошларни тушунишга этибор қаратилиши тавсия қилинади;

4. Ўқув мавзуларини ўргатишда ўқувчиларга эстетик ва этик тарбия бериш масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Бу жараён ўқитувчининг кўрсатмалари ҳамда дарсликлардаги турли машқларни бажариш орқали амалга оширилади. Шунинг учун машқларни яратишда ўқувчиларга эстетик, этик тарбия бериш масаласини инобатга олиш тавсия қилинади;

5. Ўқувчиларга мультимедиал ресурслар орқали инглиз тилини ўрганишда маҳаллий ва глобал муаммолар хусусида маълумотлар берилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу муаммоларни ечиш, ҳал қилиш учун турли технологиялардан фойдаланиш тавсия қилинади. Бу жараёнда ўқувчининг мустақил фикрга эга бўлишини, фикр билдиришда ўзининг шахсий позициясига таянишини инобатга олиш лозим;

6. Инглиз тилида мулоқотни амалга ошириш сунъий муҳитда бўлгани муносабати билан, мулоқотни абстракт тушунчадан жонли мушоҳадада амалга оширилиши мақсадга мувофиқ. Дарсликлардаги чет тилларда сўзлашувчи мамлакатлар маданияти акс этган матнлар, иллюстрациялар машқлар ўқувчи томонидан актив ўзлаштирилишига эришиш компетенцияларни муваффақиятли ривожланишида муҳим омилдир.

ИККИНЧИ БОБ БЎЙИЧА ХУЛОСАЛАР

1. Тадқиқотнинг ушбу бобида 5-7 синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш методикаси амалий асослари, чет тил ўқитиш методикасида замонамизгача қўлланилган фаол методлар таҳлил қилинди. Илмий мулоҳазаларга кўра, коммуникант (мулоқотдош), когнезант, рецепиент, продуциент шахси масалалари кенг таҳлил этилди ҳамда уларга таърифлар берилди.

2. Тадқиқотда умумтаълим муассасаларида инглиз тилини ўқитишда коммуникатив ёндашувга асосланиб 2 та метод, коммуникатив-когнитив ҳамда коммуникатив-кумулятив методлар назарияси, тарихи ҳамда амалиёти илмий-назарий мулоҳазаларга биноан муҳокамага тортилди. 5-7 синфлар учун коммуникатив-когнитив/кумулятив метод хусусиятлари бир нечта илмий принциплар минимизация қилиниб, аниқланди. Мазкур методлар мазмунининг таркибий қисмлари уларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, ўқитиш объекти, машқлар ҳамда ўқув материалининг ўзлаштириш босқичлари каби назариялар лингводидактик тадқиқ қилинди. Психолингвистик маълумотларга кўра номинатив, коммуникатив, ккумулятив нутқ турлари муҳокама қилинди. Ўқув предметиға ажратилган соатларда бажариладиган ўқув топшириқларни такомиллаштириш мақсадида, коммуникатив-когнитив, коммуникатив-кумулятив методлардан фойдаланиш мазмуни 3 та таркибли қисмға ажратилди: 1) Ўқитиш объекти; 2) Машқлар; 3) Ўқув материални ўзлаштириш босқичи. Ҳафтасига 3 соатдан инглиз тилини ўқитишда коммуникатив-когнитив/кумулятив методларға мувофиқ шаллантирувчи, ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи машқ турлари ишлаб чиқилди. Мазкур машқлар нутқий, тил компетенцияларни ривожлантиришға хизмат қилди.

3. 5-синф ўқувчилари инглиз тилини ўрганиш орқали интеллектуал, ижодий ва коммуникатив билим ва кўникмаларға эға бўлишлари керак. Амалдаги дарслик мажмуаларининг мазмуний материалларига қўшимча компетенцияларни мукамал ривожлантиришни шакллантирадиган усуллар, машқлар ва технологиялар тақозо этилади, “Drawing dictation, Define it, Memory story, Running dictation, Opinion (Dictogloss) dictation, Word by word story, Playful pictures” номли лингвотехнологиялар айнан шу талаблар билан изоҳланади. Мазкур усулларни умумлаштиришда, амалиётға тадбиқ қилишда ўқитишнинг коммуникатив-когнитив/кумулятив методлар асосини ташкил қилувчи назариялардан ҳамда белгиланган принциплардан тегишли ўринларда фойдаланилди. Натижада, ўқувчиларнинг мустақил, эркин, мантиқий фикрлаш қобилиятари ривожлантирилди ва маданиятлараро мулоқот диалогиди

ўзига мустақил ишонган коммуникант ҳамда когнезант шаклланишига эришилади.

4. 6-7 синф ўқувчилари инглиз тилини ўқитишда матн билан ишлаш техникаларини билишлари ҳамда аудитив малакаларни ривожлантириш хусусида методик кўрсатмалар умумлаштирилди. Тадқиқот ишида ўқувчиларни матнларни самарали тушуниш учун матн олди машқлари, матнни ўқиш жараёнида бажариладиган машқлар ҳамда матнни ўқигандан кейин бажариладиган машқлар таснифи ажратиб кўрсатилди. Ушбу машқлар лисоний қийинчиликларни бартараф этиш, лисоний бирликларни тушуниш стратегиясини ривожлантириш, ўқишга бўлган қизиқишни кучайтириш, ўқувчиларнинг лисоний тажрибасини актуализация (ишга солиш) қилиш, ўқувчиларнинг ўқиш тезлигини (reading speed) оширишни назарда тутди. Матнларни ўқишдан кўзланадиган асосий мақсад эса лисоний бирликларни таниб олиш, эгаллаш ва мазмунни эслаб қолиш ҳамда ўқувчи матнни қандай тушунганлигини назорат қилиш учун бажарилиши такомиллаштирилди. Аудитив малакаларни шакллантирувчи, ривожлантирувчи машқлардан фойдаланиш, инглиззабонлар нутқини тушунишга, вербал ва новербал ишораларни англашга, нутқий, социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришга эришилади.

5. Дарслик материаллари ўқувчиларининг психологик ёш хусусиятларига мос келишида психологик маълумотларга асосланиши қайд этилди. Ўқувчининг психологик ёш хусусиятларида айнан тафаккур, диққат, идрок ва сезги инобатга олиниши зарурлиги умумлаштирилди. Унга кўра, билиш жараёни жонли мушоҳададан мавҳум тафаккурга ва ундан амалиётга қараб бориши тавсия қилинди. Натижада, чет тилдаги ўқув материални ўз нутқида қўллаган ўқувчи у ҳақдаги тушунчага эга бўлади ва нутқ фаолияти юритиш қобилияти ривожланиб боради. Инглиз тилини ўқитишга мўлжалланган амалдаги дарсликлардан ўрин олган машқлар методик таҳлилидан келиб чиқиб, дастурий талабларда назарда тутилган, бироқ дарсликлардан ўрин олмаган нутқий ва тил компетенцияларни ривожлантирувчи қўшимча машқлар ҳамда технологиялар, ўқув предметини ўзлаштириш ҳамда мавжуд қийинчиликларни бартараф этиш имкониятини яратади. Натижада ўқувчиларнинг билиш фаоллиги, ҳамда билишга қизиқиши ортади ва лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни фаол ривожлантириш амалга ошади. Хусусан, мазкур бобда 5-7 синфларда инглиз тилини самарали ўқитишга тегишли методик тавсиялар ишлаб чиқилди.

III БОБ. 5-7 СИНФЛАРДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТИЗИМНИНГ МЕТОДИК САМАРАДОРЛИГИ

3.1. Тажриба-синов ишларини ташкил қилиш ва ўтказиш

Биз амалга оширган тажриба-синов ишларининг мақсади, 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда назарий асосланган лингвистик, социолингвистик, прагматик компетенцияларни ривожлантиришни амалда исботлаш ҳамда компетенцияларни ривожлантирувчи машқлар, технологиялар асосида ўқувчиларнинг билиш фаоллигини ошириш, билишга қизиқиш, ўзининг шахсий масъулиятини хис қиладиган маданиятлараро когнезантни шакллантиришдан иборат.

Тажриба синов майдончалари: Халқ таълими муассасалари фаолиятини методик таъминлаш ва ташкил этиш бўлими тасарруфидаги таълим ўзбек ва рус тилларида олиб бориладиган Хоразм вилояти Урганч шаҳар №-1 ҳамда №-5, Жиззах вилояти Жиззах шаҳар №-1 ҳамда Жиззах туманидаги №-29, Тошкент шаҳар Яккасарой тумани №-127 ҳамда №-144 умумий ўрта таълим мактабларида, 2014-2015, 2015-2016, 2016-2017, 2017-2018, 2018-2019 ўқув йиллари мобайнида ишлари амалга оширилди.

Тажриба-синов ишлари таъкидловчи, шакллантирувчи ва яқунловчи босқичлардан иборат бўлди. Ушбу босқичларда қуйидагилар эътиборга олинди.

- Тажриба-синов ишларини ўтказиш босқичлари белгилаб олинди;
- Тажриба-синов майдончалари аниқланди;
- Тажриба-синов ишларининг мазмуни, мақсади ва вазифалари аниқланди.

Таъкидловчи тажриба-синов босқичлари 2014-2015, 2015-2016 ўқув йилларида олиб борилди. Унинг вазифалари белгилаб олинди: умумий ўрта таълим мактабларида мавжуд назарий-методологик манбалар, меъёрий ҳужжатларни ўрганиш; инглиз тилини белгиланган компетенцияларни ривожлантириш асосида ўргатишнинг назарий ва амалий асосларини аниқлаш; инглиз тилини ўқитишни лингвистик, социолингвистик ҳамда дискурс компетенцияларга таянган ҳолда ўқитишнинг мазмуни, шакллари, технологиялари, воситалари ва методларини такомиллаштириш; анкета саволлари ёрдамида ўқувчиларнинг амалдаги дарсликлар асосида инглиз тилидан билимлари ва амалиётда инглиз тилида коммуникацияни амалга ошириш қобилиятларини аниқлаш;

Амалга оширилган ишлар: Тажриба-синов ўтказиладиган умумий ўрта таълим муассасалари белгилаб олинди. Илмий адабиётлар ўрганилди. Таъкидловчи тажриба-синов ишларини ўтказиш учун умумий ўрта таълим мактабларида инглиз тилини ўқитишга оид ўқитувчилар учун анкета сўровномалари ишлаб чиқилди ҳамда тажриба-синов гуруҳлари ўқувчилари учун амалдаги дарсликлар асосида чет тилни эгаллаганлик даражасини аниқловчи саволномалар ишлаб чиқилди.

Шакллантирувчи тажриба-синов ишлари 2016-2017, 2017-2018 ўқув йилларида 5-, 6- ҳамда 7-синфларда олиб борилди. Унинг мақсади таклиф қилинган лингвотехнологиялар ва машқлар амалиётда синаб кўрилди. Мазкур босқичнинг вазифалари қуйидагилар: инглиз тили ўқитувчиларини ишлаб чиқилган мультимедиял ўқув ресурслар ва услубий қўлланма ўқув материаллари билан таништириш; тажриба-синов ишлари давомида ТГ ва НГ натижаларни таққослаш ҳамда таҳлил қилиш; тажриба-синов ишлари жараёнида аниқланган камчиликларни бартараф этиш йўллари аниқлаш; олинган натижаларга кўра ишлаб чиқилган машқлар ва технологияларни амалиётга жорий этишдан иборат.

Умумтаълим муассасалари раҳбарлари ёрдамида тажриба-синов учун синфлар белгилаб олинди ва ўқитувчилар жамоаси шакллантирилди. Тажриба-синовга жами жалб қилинган респондентларнинг **умумий сони 690 та** бўлиб, шулардан **346 нафари назорат гуруҳларини, 344 нафари тажриба гуруҳларини** ташкил қилди. Ҳар бир умумий ўрта таълим муассасасида назорат гуруҳи (НГ) учун биттадан синф, тажриба гуруҳлари (ТГ) учун белгиланган синф тенг ярми ажратиб олинди, баҳолаш мезонлари – юқори (аъло), яхши (яхши), ўрта (қониқарли) асосида аниқланди. Шунингдек, тажриба-синов ишларига **20 нафар ўқитувчилар** ҳам жалб қилинди. Мазкур синфларда амалга оширилаётган тадқиқот иши юзасидан суҳбатлар ва сўровномалар ўтказилди. Шунингдек, тажриба-синов ишларига жалб қилинган ўқитувчиларнинг компетенциявий ёндашув бўйича ҳамда чет тил ўқув предметига оид ислохотларга тегишли назарий билимларини аниқлаш мақсадида махсус сўровномалар ўтказилди. Белгиланган синфларда тажриба-синов гуруҳига жалб қилинган ўқитувчиларнинг дарс жараёнлари кузатилди. Ўтказилган сўровномалар ва суҳбатлар натижалари ва кузатилган дарс таҳлиллари юзасидан ўқитувчилар билан умумий муҳокамалар амалга оширилди. Мазкур даврда тадқиқотда таклиф қилинган инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга оид усуллар, машқлар синовдан ўтказилди. Шакллантирувчи тажриба-синов ишларини қамраб олган

йилларда таклиф этилган машқлар, усулларнинг статистик натижалари таҳлил қилинди.

5-синфлардаги назорат гуруҳларида “New Fly high 5” дарслик мажмуалари асосида амалий дарслар олиб борилди. Тажриба гуруҳларида инглиз тилини ўқитиш “С sharp” дастур тили (№ DGU 04996) “COMMUNICATIVE ENGLISH” мультимедиал ўқув ресурс материаллари, аудитив, грамматик малакаларни ривожлантирувчи машқлар ва “EFFECTIVE COMPETENCE BASED TEACHING TECHNIQUES” мавзули услубий қўлланма ўқув материалларида акс этган “Board race, Lip reading, Run to the board” технологиялари асосида ташкил қилинди.

6-7 синфлардаги назорат гуруҳларида “Teens’ English 6”, “Teens’ English 7” дарслик мажмуалари асосида амалий дарслар олиб борилди. Тажриба гуруҳларида дарслар “С sharp” дастур тили № DGU 07774) “COMMUNICATIVE ENGLISH” мультимедиал ўқув ресурс материаллари ҳамда “EFFECTIVE COMPETENCE BASED TEACHING TECHNIQUES” мавзули услубий қўлланма, “Define it, Lip reading, Memory story, Opinion dictation, Pictionary race, Running dictation, Word by word story, Run to the board, Sleep and wake up” номли самарали технологиялари асосида ташкил қилинди.

Яқунловчи тажриба-синов ишлари 2018-2019 ўқув йилида амалга оширилди. Ушбу тажриба-синов ишларининг мақсади тавсия қилинган машқлар, технологияларнинг ютуқ ва камчиликларини аниқлаш ҳамда такомиллаштиришдан иборат. Белгиланган мақсаддан келиб чиққан ҳолда, қуйидаги вазифалар амалга оширилди: тажриба ва назорат синфлари ўқувчиларининг назорат ишлари ва сўров-жавоблари асосида аниқланган билим даражаларини таққослаш ва хулосалар чиқариш; ишлаб чиқилган технологиялар ва машқларни янги тавсиялар ва хулосалар билан бойитиш; ўтказилган барча тажриба-синов ишларининг умумий таҳлилинини ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу босқичда қуйидаги ишлар амалга оширилди: Яқунловчи тажриба-синов бўйича 5-, 6- ва 7-синф ўқувчилари ўртасида назорат, текширишлар олиб борилди. Ушбу синфларда ТГ ва НГ.ларда лингвистик, социолингвистик ҳамда прагматик компетенцияларни ривожлантиришда маъқул топилган машқлар, усулларни ўқув жараёнида самарадорлигини исботлаш юзасидан тажриба-синов ишлари амалга оширилди. 5-7 синф ўқувчиларга инглиз тилини коммуникатив-когнитив, коммуникатив-кумулятив методлардан фойдаланиб, муқобил машқлар ва технологиялар амалиётга тадбиқ қилинди

хамда ўқувчиларнинг инглиз тилида эркин мулоқот қила олишни ривожлантиришга йўналтирилган ўқитувчилар учун услубий қўлланма яратилди. Тажриба ва назорат гуруҳларидаги ўқувчиларнинг кўрсаткичларини баҳолаш мақсадида яқунловчи тажриба-синов ишлари Стьюдент ва Пирсоннинг χ^2 математик-статистика методи ёрдамида таҳлил қилинди.

Тажриба-синов жараёнида қўлланилган лингвотехнологиялар умумий тарзда қуйидаги жадвал кўринишида ихчамлаштирилган тарзда инглиз тилида баён қилинади (18-жадвалга қarang). Ушбу усуллар 5-7 синфларда белгиланган тажриба гуруҳларида қўлланилди.

18-жадвал

5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда коммуникатив

компетенцияни ривожлантиришда қўлланилган лингвотехнологиялар

Technique: DEFINE IT. At the beginning of this activity, the teacher invites a volunteer from students to the board and gives instructions for doing this activity. Firstly, a teacher tells to the student to sit on the chair with his back to the board and look only directly (straight) and do not turn back on a board direction. Then a teacher writes the word “homework” on the board and asks the rest of the students to give one explanation or definition for this word to the volunteer without naming it. After that, students continue periphrases, give their own explanation and examples for this word. And finally the volunteer guesses the word written on the board. Then, the teacher invites another student and writes another word. And all this is repeated several times with different students.

Technique: BOARD RACE. The teacher works with a board. It is an activity that can be used almost in every grammar theme. For instance, the list of adjective words will help to check pupils’ knowledge. In order to do this a teacher divides the board into two sides and writes the list of adjectives. Next step is a teacher splits the class also into two groups (each group might contains about 10 or 15 pupils) for making an activity more interesting. Then in each side of the board make two columns “-er” and “ more”. From the beginning of an activity a teacher should the procedure and show the example to learners. One pupil from each group should find the correct adjective form and have to write it in right column. Then should go back and give the chalk or a whiteboard marker to another pupil in a group. The teacher should check the correct answer as well as have to make sure that they understand the theme. The group which will complete the first and become winners and get the price (it can be chocolate, books, pens and etc)

Technique: VOCABULARY PRACTICE WITH SPELLING. A teacher tells learners to stand up and take a big circle with their hands in a classroom. A teacher also may participate in this activity with her/his learners together. A teacher should explain the procedure to learner. Here teacher tells that she/he is going to choose the category of vocabularies, for example, sport activities, colours, school subjects, domestic animals or etc. Then they put their right hand to their friends left hand. Then a teacher should say “I know five words” and one student should choose some category of words. For example, wild animals. Then students should say different five animal types (an elephant, a lion, a tiger, a wolf, a giraffe) in orally. Next student should tell the spelling of this vocabulary in a circle. If someone pronounce incorrect words, they spell it two times

Technique: RUN TO THE BOARD. A teacher splits ss into 2 groups, then gives a different coloured whiteboard marker to each team. She divides the board into two halves. A teacher writes the topic on the board. For instance: "Holidays". A teacher should say one example word belong to the holiday. Each student should write only one word connected with the topic on a board and puts down one by one. A student who have written a word should give the pen to the next pair. Students have to run up to the board and write quickly. After teacher's command they should stop the writing. Teacher counts the words which have been written by the group. The winner team is the group which have written many words than another

Technique: OPINION DICTATION. A teacher asks students to put a notebook in the table horizontally and dividing the page into three columns. On the first column, students write "I AGREE", on the second column "I DISAGREE" and on the third column "IT DEPENDS...". Then, the teacher explains that he dictates short sentences and students should write on the column with expressing their opinion whether they agree, disagree or it depends. The first sentence is: "Football is the best sport in the world", the second is "Life without my mobile phone would be awful" and the third is "Everybody should speak English in today's world". After writing their opinions, the teacher asks students to compare their sentences with their partner and explain why they agree or not each other. While students discussing to each other, a teacher may monitor the class and note common mistakes on learners ideas.

Technique: MEMORY STORY. A teacher writes a passage on the board. Asks from students to read the passage out loud together. A tutor writes down 4 simple sentences and made the students to read out loud over and over. Then a teacher removes some of the words and ask the students again to read the passages they remember. In this process she/he can see if they can remember the missing words. The words you remove are up to you, depending on whether you want the activity to have a grammar or vocabulary focus. A teacher keeps removing more and more words until almost all of the passage is gone. Students should keep reading in orally form the sentences they remember in chorus. As a result, students improve their memory skills by learning heart whole passages.

Technique: DRAWING DICTATION. The teacher invites a volunteer from students to the board. In the drawing dictation, students describe a simple drawing to their partner, who has to draw exactly the same picture on the board. Then a volunteer tries to draw a picture with a help of his/her classmates with descriptions. Beforehand a teacher distributes handouts with a drawing picture. After that, a teacher can correct if it has some mistakes with a handout picture. When feedbacks, the teacher explains some grammar mistakes in a students' speech. At the end, the teacher gives some advices that relate to this activity. And also gives tips on how to conduct this activity. The aims of this activity can broaden the memory and imagination of learners. The important thing that a student should do concentration and follow instructions.

Technique: HOW MANY WORDS IN A MINUTE. The teacher divides students into 4 teams in order to make competition. The teams are called A, B, C, D. The teacher asks students to be close to their teams. After then, begins to explain instructions. Each team should tell words which is related to the given category by the teacher. For example, he asks from one student to tell one word connecting to fruits. This student answers an orange. When the teacher asks again to say one word, next student says the banana. Then he says if the team makes repetition and incorrect word to the category, this team will stop responding. The teacher may give 8 category of words for preparation. Each team should choose one number from 1 till 8 and find words which related to this category. They have only one minute. The teacher takes paper and pen in order not be confused learners/teams responds.

Technique: WORD BY WORD STORY. This technique helps learners for improving writing skills by making a short story and also it enhances students' grammar skills too since the story is written in past tenses. At first, the teacher writes two or more connected sentences on the board to begin the process (or the activity can be started with just one word. For ins.: Last Night... and etc, another possible way is to let students begin the story by themselves). Then one by one students add a new word at a time and the teacher carries on writing these words on a board. During the process students are demanded to use wide range of past tenses and linkers as a result grammatical problems or problems with coherence and cohesion can be brushed up. Moreover, you may go back and check if there are sufficient adjectives/adverbs or you may alternate them to more sophisticated one. Furthermore, students can complete this as a small group, pair or individually. The end result is usually weird and wonderful. It makes complex writing much more interesting.

Шунингдек, танқидий тафаккурни ривожлантирувчи, “Cluster”, “Picture method”, “Sleep and wake up” усуллари илова қилинади **(18-19-20-21-иловалар)**.

2014-2015, 2015-2016 йилларда таъкидловчи тажриба-синов босқичда жараёнга жалб қилинган 20 нафар ўқитувчиларнинг тадқиқот бўйича назарий билимларини аниқлаш ҳамда амалий ёрдам бериш мақсадида анкета саволномалар олинди, жавоблар статистик таҳлил қилинди. **(22-илова)**. Тажриба-синов жараёнларида ўқитувчилар учун чет тил соҳаси ривожига оид ислохотлар хусусида маърузалар, семинарлар ва суҳбатлар ўтказиб борилди.

Энди ўқувчиларга оид олиб борилган таъкидловчи босқич тажриба-синов муҳокамаларига ўтсак. Таъкидловчи тажриба-синов жараёнида 5-, 6- ҳамда 7-синфларда инглиз тилини ўқитишда ўқувчиларнинг коммуникатив компетенция негизида лингвистик, социолингвистик, компетенцияларни эгаллаганлик даражасини муҳокаа қилиш ҳамда компетенцияларни ривожлантиришда ўқувчилар дуч келадиган интерференциявий қийинчиликларни аниқлаш ва уларни бартараф қилиш бўйича дастлабки маълумотлар олиш амалга оширилди. 5-синфларда дарслик бўлимлари ва уларга оид кичик мавзулар асосида тузилган саволлардан фойдаланилди **(23-24-иловалар)**. (Дарсликлар мазмуни ўзгарганлиги учун саволларга ўзгартиришлар киритилган.)

Жами **5-синф респондентлар сони ТГ-116 та, НГ-115** бўлиб, Тошкент шаҳар Яккасарой тумани №-127 ҳамда №-144 умумий ўрта таълим мактабларидан ТГ-34 та, НГ-35 та ўқувчи, Жиззах вилояти Жиззах шаҳар №-1 ҳамда Жиззах туманидаги №-29 умумий ўрта таълим мактабларидан ТГ-42 та, НГ-41 та ўқувчи, Хоразм вилояти Урганч шаҳар №-1 ҳамда №-5 умумий ўрта таълим мактабларидан ТГ-40 та, НГ-39 та ўқувчилар қатнашди. Мазкур ўқувчиларнинг берган жавоблари таҳлиliga ўтсак.

1-саволга ТГ-110 та (95%) респондент тўлиқ, 6 та (5%) ўқувчи қисман жавобларни, **2-саволга** ТГ-87 та (75%) респондент батафсил, 29 та (25%) ўқувчи ҳеч қандай жавобларни, **3-саволга** ТГ-76 та (65%) респондент қисман, 40 та (35%) ўқувчи тўлиқ жавобларни, **4-саволга** ТГ-33 та (28%) респондент аниқ жавобларни, 83 та (72%) ўқувчи ноаниқ жавобларни, **5-саволга** ТГ-102 та (88%) респондент тўлиқ, 14 та (12%) ўқувчи нотўғри жавобларни, **6-саволга** ТГ-89 та (77%) респондент тўлиқ, 27 та (23%) ўқувчи қисқа жавобларни ёзишди.

1-саволга НГ-109 та (94%) респондент тўлиқ, 6 та (6%) ўқувчи қониқарли жавоб ёзишди. **2-саволга** НГ-90 та (78%) респондент жавоб беролмаган, 15 та (22%) ўқувчи қисман жавобларни, **3-саволга** НГ-102 та (87%) респондент тўлиқ, 3 та (13%) ўқувчи ҳеч қандай жавоблар ёзишмаган. **4-саволга** НГ-42 та (36%) респондент ўз фикрларини, 73 та (64%) ўқувчи қисман жавоб бера олган, **5-саволга** НГ-100 та (87%) респондент яхши жавобларни, 15 та (13%) ўқувчи саволни тушунмаганлигини, **6-саволга** НГ-78 та (68%) тушунарсиз, 37 та (32%) ўқувчи грамматик хатолар билан жавобларни баён қилишди.

6-7 синфларга оид саволномалар амалдаги дарсликлар бўйича умумий тузилди ва уларга берилган миқдорий кўрсаткичлар қуйидагича. Саволлар ТГ ва НГ учун танланган 6-7 синфлардан умумий олинди (**26-илова**). 6-синфларда Тошкент шаҳардан 68 та ўқувчи, Жиззах вилоятидан 84 та ўқувчи, Хоразм вилоятидан 78 та ўқувчи иштирок этди. Жами 6-синф респондентлар сони 230 та. Тошкент шаҳардан 67 та ўқувчи, Жиззах вилоятидан 84 та ўқувчи, Хоразм вилоятидан 78 та ўқувчи иштирок этди. **7-синфлар респондентлар сони 229 та.** Ўқувчиларнинг жавоблари таҳлилига ўтсак.

1-саволига Тошкент шаҳардан 79% тўлиқ, 21% ўқувчи нотўғри жавоблар, **2-саволига** 68% батафсил, 32% тушунарсиз тарзда, **3-саволига** 88% аниқ, 12% ўқувчи қисқа, **4-саволига** 66% лўнда ва қисқа, 34% ўқувчи тушунган тарзда, **5-саволига** 88% конкрет, 12% ўқувчи ҳеч қандай, **7-саволига** 81% тўлиқ, 19% ўқувчи қисқа, **8-саволига** 87% тўлиқ, 13% ўқувчи аниқ жавобларни қайд қилишди. Жиззах ҳамда Хоразм вилоятларидан **1-саволга** 89% тўлиқ, 11% қисман грамматик хатолар билан, **2-саволга** 91% батафсил 9% ҳеч қандай, **3-саволга** 85% ўз билганларини, 15% билмасликларини, **4-саволга** 55%) тўлиқ, 45% қисман билишларини, **5-саволга** 63% тўлиқ, 37% қисман, **6-саволга** 25% тўлиқ, 75% ноаниқ, **7-саволга** 95% аниқ, 5% ҳеч қандай, **8-саволга** 90% инкор қилган тарзда, 10%

ўқувчилар турли шаҳар ичида ва шаҳардан ташқарида пикниклар ташкил қилиши ҳақида жавобларни қайд қилишган.

3.2. Тажриба-синов натижаларнинг сифат ва миқдорий статистик таҳлили

Тажриба-синов ишларининг миқдорий таҳлилларига ўтсак. Дастлаб ўқувчиларда лингвистик компетенциянинг ривожланганлик ҳолати муҳокама қилинади.

Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларига инглиз тилини ўргатишда компетенцияларни ривожлантириш технологияларини амалиётга татбиқ қилиш мақсадида 5-7 синф ўқувчилари жами **ТГ-344 та, НГ-346** тани ташкил қилди, барча респондентлар сони **680 та**. Шулардан 5-синф ўқувчилари ТГ-115 та, НГ-116 та жами **231 та**, 6-синф ўқувчилари ТГ-114 та, НГ-116 та жами **230 та**, 7-синф ўқувчилари ТГ-115 та, НГ-114 та жами **229** тадан иборат.

ТГ ва НГ.да лингвистик (нутқий, тил), социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш юзасидан қуйидаги баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилди. Ўқувчиларнинг компетенцияларни ривожлантириш малакаларини назорат қилишда ҳамда тажриба-синов якуний натижаларини чиқаришда ушбу баҳолаш мезонларига таянилди (19-20-жадвалларга қаранг).

19-жадвал

Лингвистик (нутқий, тил) компетенцияларнинг ривожлантириш бўйича баҳолаш мезонлари

Даража-лар	Нутқий компетенцияни ривожлантириш мезонлари	Тил компетенциясини ривожлантириш мезонлари
Юқори даража (5 баҳо) (86-100%)	Тинглаб-тушуниш: Кундалик, ижтимоий ҳаётга оид мавзуларга мўлжалланган матнларни тўлиқ батафсил тушуниш; таълимга, маданиятга оид мавзулардаги суҳбатлар мазмунини ҳам тўлиқ тушуниш; Гапириш: Шахсий маълумотлар, оиласи, мактаби, ўрганадиган фанлари ҳақида диалог ва монолог нутқда ўзига ишонч билан фикрларини оғзаки ифодалай олиш; Ўқиш: Ўрганаётган мавзуларига тегишли бўлган қисқа матнларни, содда ҳикояларни ўқиганда тўлиқ тушуниш; содда хатларни ўқиса тўлиқ тушуниш ва матн маъносини тушунганлигини гапириб бера олиш; Ёзув: Ўзининг яқин инсонларига шахсий хатларни, қисқа хабарларни, табрикларни беҳато ёза олиш;	Коммуникатив вазиятларда дарак, инкор, сўроқ гапларни тўлиқ қўллай олиш; ўқиган матнлардаги мавзуга оид лисоний бирликлар маъносини тўлиқ тушуниш ва ишлата олиш; грамматик ходисаларни тўлиқ ўрганган ҳолда, нутқда тўғри фикрларни ифодалашда ҳатосиз гапира олиш;

Даража-лар	Нутқий компетенцияни ривожлантириш мезонлари	Тил компетенциясини ривожлантириш мезонлари
Ўрта даража (4 баҳо) (71-85 %)	<p>Тинглаб-тушуниш: Кундалик, ижтимоий ҳаётга оид мавзуларга мўлжалланган матнларни ўртача тушуниш; таълимга, маданиятга оид мавзулардаги суҳбатлар мазмунини ўртача тушуниш;</p> <p>Гапириш: Шахсий маълумотлар, оиласи, мактаби, ўрганадиган фанлари ҳақида диалог ва монолог нутқда ўзига ишонқирамасдан, иккиланиб фикрларини оғзаки ифодалай олиш;</p> <p>Ўқиш: Ўрганаётган мавзуларига тегишли бўлган қисқа матнларни, содда ҳикояларни ўқиганда мазмунни ўртача тушуниш, содда хатларни ўқиса ўртача тушуниш ва матн маъносини тушунганлигини гапириб беришда қийналиш.</p> <p>Ёзув: Ўзининг яқин инсонларига шахсий хатларни, қисқа хабарларни, табрикларни грамматик ва орфографик ҳатолар билан ёза олиш;</p>	<p>Коммуникатив вазиятларда дарак, инкор, сўроқ гапларни нутқида қўллашда айрим хатоликларга йўл қўйиш; ўқиган матнлардаги мавзуга оид лисоний бирликлар маъносини тушуниш ва ишлата олишда бироз қийинчилик сезиш;; грамматик ходисаларни ўрганиб оғзаки фикрларини ифодалашда хатоликлар билан гапириш;</p>
Қуйи (3 баҳо) (55-70%)	<p>Тинглаб-тушуниш: Кундалик, ижтимоий ҳаётга оид мавзуларга мўлжалланган матнларни бироз тушуниш; таълимга, маданиятга оид мавзулардаги суҳбатлар мазмунини тушунишга қийналиш;</p> <p>Гапириш: Шахсий маълумотлар, оиласи, мактаби, ўрганадиган фанлари ҳақида диалог ва монолог нутқда ўзига ишонмай, фикрларини оғзаки ифодалай олишда иккиланиш;</p> <p>Ўқиш: Ўрганаётган мавзуларига тегишли бўлган қисқа матнларни, содда ҳикояларни ўқиганда мазмунни тушунмаслик, содда хатларни ўқиса қисман тушуниш ва матн маъносини тушунганлигини гапириб бера олмаслик;</p> <p>Ёзув: Ўзининг яқин инсонларига шахсий хатларни, қисқа хабарларни, табрикларни ёза олмаслик;</p>	<p>Коммуникатив вазиятларда дарак, инкор, сўроқ гапларни нутқида қўллашда айрим хатоликларга йўл қўйиш; ўқиган матнлардаги мавзуга оид лисоний бирликлар маъносини тушуниш ва ишлата олишда бироз қийинчилик сезиш;; грамматик ходисаларни ўрганиб оғзаки фикрларини ифодалашда, хатоликлар билан тушунарсиз фикрларни баён қилиш;</p>

**Социолингвистик компетенцияни ривожлантириш бўйича баҳолаш
мезонлари**

Даражалар	Социолингвистик компетенцияни ривожлантириш мезонлари
Юқори даража (5 баҳо) (86-100%)	Ўрганилаётган маданиятга оид мавзуларни тўлиқ тушуна олиш; Ўзбекистон ва тили ўрганилаётган мамлакатлар маданиятига оид саломлашиш одобини, хушмуомалали бўлиш этикетини, новербал нутқни ва бошқаларни тўлиқ ўзлаштириш ҳамда тушуниш:
Ўрта даража (4 баҳо) (71-85 %)	Ўрганилаётган маданиятга оид мавзуларни ўртача тушуна олиш; Ўзбекистон ва тили ўрганилаётган мамлакатлар маданиятига оид саломлашиш одобини, хушмуомалали бўлиш этикетини, новербал нутқни ва бошқаларни ўртача ўзлаштириш ҳамда тушуниш:
Қуйи (3 баҳо) (55-70%)	Ўрганилаётган маданиятга оид мавзуларни унчалик тушунмаслик; Ўзбекистон ва тили ўрганилаётган мамлакатлар маданиятига оид саломлашиш одобини, хушмуомалали бўлиш этикетини, новербал нутқни ва бошқаларни ўзлаштиришда ҳамда тушунишда кўп хато қилиш:

Эксперимент босқичда қўлланилган мақбул усуллар ва машқлар, ўқувчиларнинг ДТС.да қайд қилинган компетенцияларни ривожлантиришни ҳамда интерференция ҳолатларини бартараф қилишни назарда тутди. Интерференцион қийинчиликлар ўқув предметининг лингводидактик хусусиятлари билан боғлиқ лингвистик, социолингвистик, компетенцияларни эгаллашда юз берадиган қийинчиликларни ўз ичига олади. Улар қисқача изоҳланса, қийинчилик интерференция сабабли, хатолар қийинчилик туфайли содир бўлади. Қўлланилган лингвотехнологиялар ва машқлар қийинчиликларни енгиш ва хатоларни олдини олишга мўлжалланди.

Тажриба-синов амалга оширилган муддатларда 5-7 синфларда инглиз тилини мавжуд дарсликлар асосида ўқитишда ўқувчиларда юзага келган интерференцион қийинчиликлар ва нутқий, имловий хатолар қуйидаги жадвалда тавсифланади (21-жадвалга қаранг).

5-7 синфларда мавжуд дарсликлар асосида инглиз тилини ўқитишда ўқувчиларда юзага келган интерференцион қийинчиликлар

Синфлар, Дарсликлар	Интерференцион қийинчиликлар таснифи.
5-синфлар. “New Fly High 5”	Unit 1. All about me” кичик мавзуларини ўзлаштиришда мультимедиал ўқув ресурс материалларини ўзлаштиришда ва тушунишда, “Unit 2. At home and at work” касбга оид лисоний бирликларни эгаллашда, “Unit 3. What do you look like” лексик компетенцияга оид геометрик фигураларнинг номларини ўрганишда, “Unit 5. I like English do you?” мактаб ҳақида оғзаки нутқий мулоқот қилишда, “Unit 6. In the classroom” мавзуларида синф хонасини оғзаки тасвирлашда, “Unit 8. Things I like” туғилган кунни нишонлаш ҳақида норасмий хат ёзишда, “Unit 10. Wildlife” ўзи яшаётган ўлкада мавжуд ёввойи ҳайвонлар ҳақида оғзаки ва ёзма маълумот беришда, “Unit 12. What’s the weather like?” йил фасллари ҳақида нутқий мулоқот қилишда, “Unit 13. Spring holidays” байрамларни тасвирлашда керакли лисоний бирликларни танлашда қийинчиликлар юзага келди
6-синфлар. “Teens’ English 6”	“Unit 1. Work and family” мавзуларида касбларга оид лисоний бирликларни эгаллашда, “Unit 2. Houses and homes” мавзуларда лексик компетенцияни эгаллашда, “Unit 4. At the market” мавзуларида тинглаб-тушунишга оид малакаларни эгаллашда, “Unit 5. Birthday” мавзуларида яқин қариндошига ёки дўстига туғилган кунни қандай нишонлагани оғзаки ва ёзма маълумот беришда, “Unit 8. At the table” мавзуларида матнларни ўқишда, “Unit 10. Geography and pollution” мавзуларида матнларни ўқишда, “Unit 12. The world of fairy tales” эртак қаҳрамонлари ҳақида оғзаки ва ёзма матн тузишда ва тушунганини оғзаки гапириб беришда қийинчиликлар кузатилди.
7-синфлар. “Teens’ English 7”	Ҳар бир бўлимда “Home reading” уйда ўқиш учун матнлар қайд этилган. Бирок, матнларни тушунишда машқлар мавжуд эмаслиги учун ўқувчиларда қийинчиликлар аниқланди.

Лингводидактикада узоқ даврлардан маъқул топилган технологиялар ўқувчини пассив индивиддан фаол субъектга айлантиради, дарс жараёнини абстракт тушунчадан жонли мушоҳадага йўналтиради. Машқлар (шакллантирувчи, ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи) мақсад ва вазифаларига кўра, нутқий, рецептив, репродуктив, диалог/монолог нутққа оид, механик (онг иштирокисиз) ижодий, бажариш шартига кўра оғзаки ва ёзма, таржима, индивидуал/жуфт/жўр бўлиб бажариладиганларга ажратилади [46].

Аниқланган интерференцион қийинчиликлар ва нутқий, имловий ҳатоларни бартараф қилиш учун тажриба гуруҳларида лингвистик компетенцияни ривожланганлигини текширувчи лингвотехнологиялардан (*Define It, Drawing Dictation (Playful Pictures), Run to the Board, Memory Story, Board Race, Pictuinary Race*), кундалик ҳаётга оид мавзуларга тегишли ўқиш нутқ фаолиятига оид матн ўқишни мустаҳкамловчи “*Pre/While/Post reading exercises*” машқларидан фойдаланилди. 7-синфларда ҳар бир бўлим мавзуларига тегишли “Home reading”га мўлжалланган матнлар мавжуд, бироқ, ўқувчиларда матнни тушунишда қийинчиликлар кузатилганига гувоҳ бўлдик. Интерференция вазиятларини бартараф қилиш мақсадида, ҳар бир матнга тегишли “*Pre/While/Post reading exercises*” машқлари тадқиқот доирасида ишлаб чиқилди (**25-илова**). Мазкур машқларни ўқитувчилар қўшимча матнни ўқиганни назорат қилиш учун тажриба гуруҳларида қўллаганда, ўқувчиларнинг матнларни ўзлаштириш кўрсаткичи назорат гуруҳидагилардан юқори эканлигига гувоҳ бўлдик.

Юқоридаги ўқиш малакасини ривожлантиришга қўшимча ТГда аудитив малакаларни ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилди ҳамда “*Listen and choose the correct statement; Listen and write the words under the correct picture; Listen and Number. Put the sections in order; Listen and check the correct picture; Listen to the dialogue. Then ask and answer with your friend; Listen to the first dialog again and fill in the blanks; Listen and choose the best response; Listen to the first dialogue and fill in the blanks; Listen and answer the following questions; Listen and circle (the best, worst) food/dress/subject at school/health problems/sport from each person’s ideas*” мисолли машқ намуналаридан фойдаланилди. Хусусан, тадқиқот учун яратилган мультимедиал ўқув ресурс 5-6 синфларга мўлжалланган “**Communicative English**” мавзули “**5TH-Form/6TH-FORM – LESSONS, SONGS, VOCABULARY AND GRAMMAR**” бўлими материалларидан (**28-29-иловалар**) ҳамда 7-синфларга мўлжалланган “**Communicative English 2**” мавзули мультимедиал ўқув дастуридан (**26-27-иловалар**) фойдаланилди. Сўнгра, саволномалар орқали нутқий ва тил компетенцияларининг тажриба-синов ишларидан кейинги самарадорлик даражаси текширилди, ўқувчилар жавоблари куйида статистик таҳлил қилинди (22-23-24-жадвалларга қаранг).

22-жадвал

**5-синф ўқувчиларининг лингвистик (нутқий) компетенциянинг
ривожланганлиги бўйича тажриба-синов ишларидан кейинги
самарадорлик кўрсаткичлари**

№	Тажриба гуруҳи (116 та)				Назорат гуруҳи (115 та)			
	Ўқув-чилар-	Юқори	Ўрта	Қуйи	Ўқув-чилар	Юқори	Ўрта	Қуйи
Тошкент шаҳар Якксарой туманидаги 127, 144-умумий ўрта таълим мактаблари								
1	34	12 (35%)	14 (41%)	8 (24%)	35	12 (34%)	15 (43%)	8 (23%)
Жиззах шаҳар 1, Жиззах вилояти 29-умумий ўрта таълим мактаблари								
2	42	11 (26%)	16 (38%)	15 (36%)	41	10 (24%)	16 (39%)	15 (37%)
Хоразм вилояти Урганч шаҳар 1, 5-умумий ўрта таълим мактаблари								
3	40	14 (35%)	15 (38%)	11 (27%)	39	12 (30%)	14 (36%)	13 (33%)

23-жадвал

**6-синф ўқувчиларининг лингвистик (нутқий) компетенциянинг
ривожланганлиги бўйича тажриба-синов ишларидан кейинги
самарадорлик кўрсаткичлари**

№	Тажриба гуруҳи (116 та)				Назорат гуруҳи (114 та)			
	Ўқув-чилар-	Юқори	Ўрта	Қуйи	Ўқув-чилар	Юқори	Ўрта	Қуйи
Тошкент шаҳар Якксарой туманидаги 127, 144-умумий ўрта таълим мактаблари								
1	35	11 (31%)	14 (40%)	10 (29%)	33	12 (36%)	15 (45%)	6 (18%)
Жиззах шаҳар 1, Жиззах вилояти 29-умумий ўрта таълим мактаблари								
2	43	10 (23%)	17 (40%)	15 (35%)	41	10 (24%)	16 (39%)	15 (37%)
Хоразм вилояти Урганч шаҳар 1, 5-умумий ўрта таълим мактаблари								
3	38	12 (32%)	15 (39%)	11 (29%)	40	13 (33%)	14 (35%)	13 (33%)

24-жадвал

**7-синф ўқувчиларининг лингвистик (нутқий) компетенциянинг
ривожланганлиги бўйича тажриба-синов ишларидан кейинги
самарадорлик кўрсаткичлари**

№	Тажриба гуруҳи (114 та)				Назорат гуруҳи (115 та)			
	Ўқув-чилар-	Юқори	Ўрта	Қуйи		Юқори	Ўрта	Қуйи
Тошкент шаҳар Якксарой туманидаги 127, 144-умумий ўрта таълим мактаблари								
1	33	11 (33%)	12 (36%)	10 (31%)	34	12 (35%)	13 (38%)	9(26%)
Жиззах шаҳар 1, Жиззах вилояти 29-умумий ўрта таълим мактаблари								
2	38	10 (26%)	17 (45%)	11 (29%)	40	10 (25%)	16 (40%)	14 (35%)
Хоразм вилояти Урганч шаҳар 1, 5-умумий ўрта таълим мактаблари								
3	43	13 (28%)	16 (37%)	14 (35%)	41	13 (32%)	14 (34%)	14(34%)
	114	34 (29%)	45 (39%)	35 (30%)	115	35 (30,4%)	43 (37,3%)	37 (32,2%)

Қуйидаги жадвалда ўқувчиларнинг тажриба-синовдан кейинги лингвистик (нутқий) компетенцияларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари ўсиши фоизларда акс этади (25-Жадвалга қаранг).

25-жадвал

Лингвистик (нутқий) компетенциянинг ривожлантириш ўсиши

Лингвистик (нутқий) компетенциянинг ривожлантириш ўсиши			
	Юқори (5)	Ўрта (4)	Қуйи (3)
НГ	30,2%	38,7%	31,1%
ТГ	30,3%	39,4%	30,3%

НГ 5-7 синф ўқувчиларининг нутқий компетенциянинг эгаллаганлик даражаси қуйидагича: 30,2 % (юқори), 38,7 % (ўрта), 31,1 % (қуйи), ТГ ўқувчиларининг кўрсаткичи 30,3 % (юқори), 39,4 % (ўрта), 30,3 % (қуйи) фоизларни ташкил қилди.

5-7 синф ўқувчиларининг тил компетенциясининг ривожланганлиги бўйича тажриба-синов ишларидан кейинги самарадорлик даражасини текшириш учун “Board Race, Pictuarnary Race, Lip Reading, Opinion/Running Dictations, Word by Word Story, Sleep and Wake Up” мавзули релевант технологиялар орқали, **(Communicative English) “5TH-Form/6TH-FORM – VOCABULARY AND GRAMMAR”** бўлими материалларидан фойдаланилди. Лингвистик компетенция таркибидаги тил компетенциянинг НГ ва ТГ ўқувчиларининг ўзлаштириш самарадорлиги қуйидагича (26-жадвалга қаранг):

26-жадвал

5-7 синф ўқувчиларининг тил компетенциясини ривожланганлиги бўйича тажриба-синов ишларидан кейинги самарадорлик кўрсаткичлари

№	Тажриба гуруҳи (344та)				Назорат гуруҳи (346 та)			
	Ўқув-чилар-	Юқори	Ўрта	Қуйи	Ўқув-чилар	Юқори	Ўрта	Қуйи
5-синфлар								
1	35	18	14	3	34	13	11	10
2	41	21	17	3	42	16	14	12
3	39	20	16	3	40	14	14	12
	115	59	47	9	116	43	39	34
6-синфлар								
4	33	17	13	3	35	13	12	10
5	40	21	16	3	38	14	13	11
6	41	21	17	3	43	16	15	12
	114	59	46	9	116	43	40	33

№	Тажриба гуруҳи (344та)				Назорат гуруҳи (346 та)			
	Ўқув-чилар-	Юқори	Ўрта	Қуйи	Ўқув-чилар	Юқори	Ўрта	Қуйи
7-синфлар								
7	34	18	13	3	33	12	11	10
8	40	21	16	3	38	14	13	11
9	41	21	17	3	43	16	15	12
	115	60	46	9	114	42	39	33

Қуйидаги жадвалда ўқувчиларнинг тажриба-синовдан кейинги тил компетенциясининг ривожланганлиги ўзлаштириш ўсиши фоизларда акс этади (27-жадвалга қаранг).

27-жадвал

Тил компетенциясининг ривожлантириш ўсиши

Тил компетенциясининг ривожлантириш ўсиши			
	Юқори (5)	Ўрта (4)	Қуйи (3)
НГ	37	34,1	28,9
ТГ	51,7	40,4	7,9

НГ 5-7 синф ўқувчиларининг тил компетенциясининг эгаллаганлик даражаси қуйидагича: 37 % (юқори), 34,1 % (ўрта), 28,9 % (қуйи), ТГ ўқувчиларининг кўрсаткичи 51,7 % (юқори), 40,4 % (ўрта), 7,9 % (қуйи) фоизларни ташкил қилди.

Тажриба-синов жараёнида социолингвистик компетенциянинг ривожланганлик даражасида қуйидаги ўқув мериалларидан фойдаланилди. Мультимедиал ўқув ресурс материалларига асосий эътибор қаратилди. Хусусан, турли мамлакатлар маданиятини акс эттирувчи “*Cinderella, The Crow and An Old woman, Five little ducks, Elephant and The Ant, The Loyal Mongoose, Goldilocks and The 3 bears, The Jackal who saved the lion*” мавзули эртақлар, “LESSONS” бўлиmidан “*Daily activities, Wild animals life, Exotic animals in the world, The time, Talking about jobs, Interesting facts abot 7 continents, Weather and climate in the world, Countries and nationalities*” материаллари орқали ўқувчиларнинг социолингвистик компетенцияни эгаллаганлик даражаси текширилди. Булар мультимедиал ўқув ресурс материалларида қўлланилган луғавий ибораларнинг мулоқот жараёнида қўллай олиш малакасини назорат қилиш мақсадида оғзаки диалоглар тузиш топшириқлари орқали назорат қилинди. Шунингдек, саволномаларга мазкур компетенциянинг тажриба-синов ишларидан кейинги самарадорлик даражасини текшириш учун ҳам саволлар киритилди (28-жадвалга қаранг).

**5-7 синф ўқувчиларининг социолингвистик компетенциянинг
ривожланганлиги бўйича тажриба-синов ишларидан кейинги
самарадорлик кўрсаткичлари**

№	Тажриба гуруҳи (344та)				Назорат гуруҳи (346 та)			
	Ўқув-чилар-	Юқори	Ўрта	Қуйи	Ўқув-чилар	Юқори	Ўрта	Қуйи
5-синфлар								
1	35	17	13	5	34	12	12	10
2	41	20	15	6	42	15	14	13
3	39	19	14	6	40	14	14	12
	115	56	42	17	116	41	40	35
6-синфлар								
4	33	16	11	6	35	12	12	11
5	40	20	15	5	38	13	13	12
6	41	20	15	6	43	15	15	13
	114	56	41	17	116	40	40	36
7-синфлар								
7	34	17	13	4	33	12	11	10
8	40	20	15	5	38	13	13	12
9	41	20	16	5	43	15	14	14
	115	57	44	14	114	40	38	36

Қуйидаги жадвалда ўқувчиларнинг тажриба-синовдан кейинги Социолингвистик компетенциянинг ривожлантириш ўсишлари фоизларда акс этади (29-жадвалга қаранг).

29-жадвал

Социолингвистик компетенциянинг ривожлантириш бўйича ўсиш фоизи

Социолингвистик компетенциянинг ривожлантириш ўсиши			
	Юқори (5)	Ўрта (4)	Қуйи (3)
НГ	35	34,1	30,9
ТГ	49,1	36,9	14

НГ 5-7 синф ўқувчиларининг социолингвистик компетенциянинг эгаллаганлик даражаси қуйидагича: 35 % (юқори), 34,1 % (ўрта), 30,9 % (қуйи), ТГ ўқувчиларининг кўрсаткичи 49,1 % (юқори), 36,9 % (ўрта), 14 % (қуйи) фоизларни ташкил қилди.

5-7 синф ўқувчиларида лингвистик (нутқий, тил) социолингвистик компетенцияларни ривожланганлиги самарадорлик даражаларини аниқлаш юзасидан ўтказилган тажриба-синов натижалари бўйича тажриба ва назорат

синфларидаги ўртача ўзлаштиришларини **Стьюдент ва Пирсоннинг χ^2 математик-статистика методи** ёрдамида таҳлил этдик.

Масаланинг қисқача моҳияти қуйидагилардан иборат: иккита бош тўплам берилган бўлсин. Биринчиси тажриба синфидаги ўқувчилар билимининг ўртача баллари, иккинчиси эса назорат синфидаги ўқувчилар билимининг ўртача баллари. Баҳолар нормал тақсимотга эга деб ҳисобланади. Бундай фараз ўринлидир, чунки нормал тақсимотга яқинлашиш шартлари содда бўлиб, улар бажарилади.

Қуйидаги жадваллар асосида 5-7 синф ўқувчиларида лингвистик (нутқий, тил), социолингвистик компетенцияларнинг ривожланганлиги бўйича тажриба ва назорат синфларидаги ўзлаштиришлари самарадорлигини кўрсатувчи H_1 гипотеза ва унга зид бўлган H_0 гипотеза танланади.

Тажриба синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари ва ўқувчилар сонини мос равишда $X_i; n_i$ лар ва шу каби назорат синфидагисини эса $Y_j; m_j$ лар орқали белгилаб олиб, қуйидаги статистик гуруҳланган вариацион каторларга эга бўламиз, шунингдек, юқори даражани 3 балл билан, ўрта даражани эса 2 балл билан ва қуйи даражани 1 балл билан белгилаймиз.

Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

Тажриба синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 179; & 138; & 27; \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^3 n_i = 344$$

Нazorат синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$\begin{cases} Y_j & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 128; & 118; & 100; \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^3 m_j = 346$$

Социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

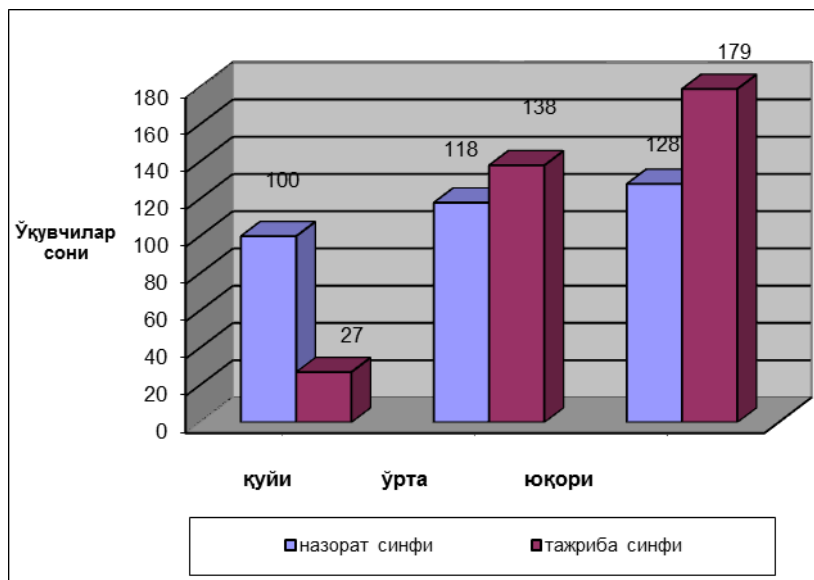
Тажриба синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 169; & 127; & 48; \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^3 n_i = 344$$

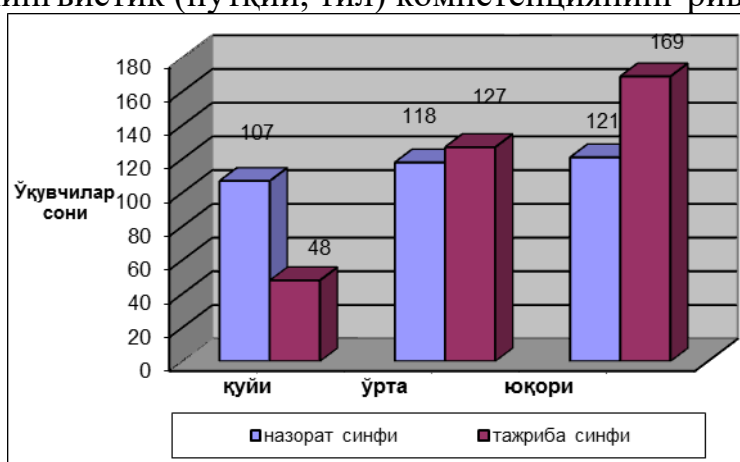
Нazorат синфидаги ўзлаштириш кўрсаткичлари:

$$\begin{cases} Y_j & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 121; & 118; & 107; \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^3 m_j = 346$$

Бу танланмаларга мос келган диаграмма қуйидагича кўринишни олади:

2-расм. Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида

3-расм. Социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида

Статистик таҳлил ўтказишни қулайлаштириш мақсадида юқоридаги вариацион қаторлардан n_i ва n_j такрорийлик (частота)ларни мос статистик эҳтимоллик формулалари $p_i = \frac{n}{n_i}$ ва $q_j = \frac{m}{m_j}$ асосида ҳисоблаймиз.

Лингвистик (нутқий, тил) компетенцияларнинг ривожланганлигида:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 0,52; & 0,40; & 0,08; \end{cases} \quad \sum_{i=1}^3 p_i = 1$$

$$\begin{cases} Y_j & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 0,37; & 0,34; & 0,29; \end{cases} \quad \sum_{j=1}^3 q_j = 1$$

Социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 0,49; & 0,37; & 0,14; \end{cases} \quad \sum_{i=1}^3 p_i = 1$$

$$\begin{cases} Y_j & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 0,35; & 0,34; & 0,31; \end{cases} \quad \sum_{j=1}^3 q_j = 1$$

Статистик таҳлилни тажриба ва назорат синфидаги натижалар бўйича ўртача ўзлаштиришларини ҳисоблаб, қиёслашдан бошлаймиз. Ўртача ўзлаштириш кўрсаткичлари қуйидаги натижаларни берди: Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^{n=3} P_i X_i = 0,52 \cdot 3 + 0,40 \cdot 2 + 0,08 \cdot 1 = 1,56 + 0,8 + 0,08 = 2,44$$

$$\text{Фоизда} \quad \bar{X} \% = \frac{2,44}{3} \cdot 100 \% = 81,3\%$$

$$\bar{Y} = \sum_{j=1}^{n=3} q_j Y_j = 0,37 \cdot 3 + 0,34 \cdot 2 + 0,29 \cdot 1 = 1,11 + 0,68 + 0,29 = 2,08$$

$$\text{Фоизда} \quad \bar{Y} \% = \frac{2,08}{3} \cdot 100 \% = 69,3\%$$

Социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^{n=3} P_i X_i = 0,49 \cdot 3 + 0,37 \cdot 2 + 0,14 \cdot 1 = 1,47 + 0,74 + 0,14 = 2,35$$

$$\text{Фоизда} \quad \bar{X} \% = \frac{2,35}{3} \cdot 100 \% = 78,3\%$$

$$\bar{Y} = \sum_{j=1}^{n=3} q_j Y_j = 0,35 \cdot 3 + 0,34 \cdot 2 + 0,31 \cdot 1 = 1,05 + 0,68 + 0,31 = 2,04$$

$$\text{Фоизда} \quad \bar{Y} \% = \frac{2,04}{3} \cdot 100 \% = 68\%$$

Демак, лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида тажриба синфидаги ўқувчиларнинг ўртача ўзлаштиришлари назорат синфидагидан $(81,3 - 69,3) \% = 12\%$ га кўтарилганлиги аниқланди. Бу эса ўз навбатида $\frac{81,3\%}{69,3\%} = 1,17$ баробар ортиқлигини билдиради. Худди шунингдек,

социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида тажриба синфидаги ўқувчиларнинг ўртача ўзлаштиришлари назорат синфидагидан $(78,3 - 68) \% = 10,3\%$ га юқори эканлигини англатади. Бу эса ўз навбатида $\frac{78,3\%}{68\%} = 1,15$ баробар ортиқлигини билдиради.

Ўзлаштиришни аниқлаш жараёнида йўл қўйилиши мумкин бўлган хатоликларни аниқлаш мақсадида дастлаб ўртача квадратик ва стандарт хатоликларни аниқлаймиз. Ўртача квадратик хатолик лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

$$S_x^2 = \sum_{i=1}^{n=3} P_i X_i^2 - (\bar{X})^2 = 0,52 \cdot 3^2 + 0,4 \cdot 2^2 + 0,08 \cdot 1^2 - 2,44^2 = 0,52 \cdot 9 + 0,4 \cdot 4 + 0,08 \cdot 1 - 5,9536 =$$

$$= 4,68 + 1,6 + 0,08 - 5,9536 = 6,36 - 5,9536 = 0,4064$$

$$S_y^2 = \sum_{j=1}^{n=3} q_j Y_j^2 - (\bar{Y})^2 = 0,37 \cdot 3^2 + 0,34 \cdot 2^2 + 0,29 \cdot 1^2 - 2,08^2 = 0,37 \cdot 9 + 0,34 \cdot 4 + 0,29 \cdot 1 - 4,3264 =$$

$$= 3,33 + 1,36 + 0,29 - 4,3264 = 4,98 - 4,3264 = 0,6536$$

Ўртача квадратик хатолик социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$S_x^2 = \sum_{i=1}^{n=3} P_i X_i^2 - (\bar{X})^2 = 0,49 \cdot 3^2 + 0,37 \cdot 2^2 + 0,14 \cdot 1^2 - 2,35^2 = 0,49 \cdot 9 + 0,37 \cdot 4 + 0,14 \cdot 1 - 5,5225 =$$

$$= 4,41 + 1,48 + 0,14 - 5,5225 = 6,03 - 5,5225 = 0,5075$$

$$S_y^2 = \sum_{j=1}^{n=3} q_j Y_j^2 - (\bar{Y})^2 = 0,35 \cdot 3^2 + 0,34 \cdot 2^2 + 0,31 \cdot 1^2 - 2,04^2 = 0,35 \cdot 9 + 0,34 \cdot 4 + 0,31 \cdot 1 - 4,1616 =$$

$$= 3,15 + 1,36 + 0,31 - 4,1616 = 4,82 - 4,1616 = 0,6584$$

Стандарт хатоликлар эса лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

$$S_x = \sqrt{0,4064} = 0,64. \quad S_y = \sqrt{0,6536} = 0,81.$$

Бундан, тажриба синфи стандарт хатолиги назорат синфи кўрсаткичларга нисбатан кичик бўлди, яъни $0,64 < 0,81$. Буни янада аниқроқ кўрсатиш мақсадида ҳар икки статистик танланма бўйича ўрта қиймат аниқликларини биз вариация коэффицентлари орқали, яъни S_x ва S_y формула орқали ҳисоблаймиз:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{n \cdot x}} \cdot 100\% = \frac{0,64 \cdot 100\%}{\sqrt{344 \cdot 2,44}} = \frac{64\%}{18,5 \cdot 2,44} = \frac{64\%}{45,14} = 1,42\% \approx 1\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{m \cdot y}} \cdot 100\% = \frac{0,81 \cdot 100\%}{\sqrt{346 \cdot 2,08}} = \frac{81\%}{18,6 \cdot 2,08} = \frac{81\%}{38,69} = 2,09\% \approx 2\%$$

Демак, тажриба синфидаги ўртача ўзлаштириш кўрсаткичи аниқлиги назорат синфидаги билан бир бирликка фарқ қилар экан.

Стандарт хатоликлар социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$S_x = \sqrt{0,5075} = 0,71. \quad S_y = \sqrt{0,6584} = 0,81.$$

Бундан, тажриба синфи стандарт хатолиги назорат синфи кўрсаткичларга нисбатан кичик бўлди, яъни $0,64 < 0,81$. Буни янада аниқроқ кўрсатиш мақсадида ҳар икки статистик танланма бўйича ўрта қиймат аниқликларини

биз вариация коэффициентлари орқали, яъни C_x ва C_y формула орқали ҳисоблаймиз:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{n \cdot x}} \cdot 100\% = \frac{0,71 \cdot 100\%}{\sqrt{344 \cdot 2,35}} = \frac{71\%}{18,5 \cdot 2,35} = \frac{71\%}{43,48} = 1,63\% \approx 2\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{m \cdot y}} \cdot 100\% = \frac{0,81 \cdot 100\%}{\sqrt{346 \cdot 2,04}} = \frac{81\%}{18,6 \cdot 2,04} = \frac{81\%}{37,94} = 2,13\% \approx 2\%$$

Демак, бу ерда тажриба синфидаги ўртача ўзлаштириш кўрсаткичи аниқлиги назорат синфидаги билан бир хил экан.

Энди иккита бош тўпланимнинг номаълум ўрта қийматларига ўхшашлигини ҳисобга олиб Стюдентнинг танланма мезони асосида нолинчи гипотезани текшираемиз:

$$H_0 : \mu = \mu_y$$

Шунга асосан қуйидаги ҳисоблашни бажарамиз: Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

$$T_{x,y} = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} = \frac{2,44 - 2,08}{\sqrt{\frac{0,4064}{344} + \frac{0,6536}{346}}} = \frac{0,36}{\sqrt{0,0012 + 0,0019}} = \frac{0,36}{\sqrt{0,0031}} = \frac{0,36}{0,056} = 6,43$$

Социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$T_{x,y} = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} = \frac{2,35 - 2,04}{\sqrt{\frac{0,5075}{344} + \frac{0,6584}{346}}} = \frac{0,31}{\sqrt{0,0015 + 0,0019}} = \frac{0,31}{\sqrt{0,0034}} = \frac{0,31}{0,058} = 5,34$$

Стюдент мезони асосида эркинлик даражасини қуйидаги формула орқали ҳисоблаймиз: Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

$$K_{x,y} = \frac{\left(\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}\right)^2}{\frac{\left(\frac{S_x^2}{n}\right)^2}{n-1} + \frac{\left(\frac{S_y^2}{m}\right)^2}{m-1}} = \frac{\left(\frac{0,4064}{344} + \frac{0,6536}{346}\right)^2}{\frac{\left(\frac{0,4064}{344}\right)^2}{343} + \frac{\left(\frac{0,6536}{346}\right)^2}{345}} = \frac{(0,0012 + 0,0019)^2}{\frac{(0,0012)^2}{343} + \frac{(0,0019)^2}{345}} = \frac{(0,0031)^2}{\frac{0,00000144}{343} + \frac{0,0000036}{345}} = \frac{0,0000096}{0,000000042 + 0,000000011} = \frac{0,0000096}{0,000000052} = 632,24$$

социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$\begin{aligned}
K_{x,y} &= \frac{\left(\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}\right)^2}{\frac{\left(\frac{S_x^2}{n}\right)^2}{n-1} + \frac{\left(\frac{S_y^2}{m}\right)^2}{m-1}} = \frac{\left(\frac{0,5075}{344} + \frac{0,6584}{346}\right)^2}{\frac{\left(\frac{0,5075}{344}\right)^2}{343} + \frac{\left(\frac{0,6584}{346}\right)^2}{345}} = \frac{(0,0015 + 0,0019)^2}{\frac{(0,0015)^2}{343} + \frac{(0,0019)^2}{345}} = \\
&= \frac{(0,0034)^2}{\frac{0,0000023}{343} + \frac{0,0000036}{345}} = \frac{0,000012}{0,0000000066 + 0,000000011} = \frac{0,000012}{0,0000000176} = 656,82
\end{aligned}$$

ушбу эҳтимоллик учун статистик аломатнинг қийматдорлик даражасини $\alpha = 0,05$ деб олсак, у ҳолда $p = 1 - \alpha = 0,95$ га ҳамда эркинлик даражаси лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида: $k = 632,24$ га социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида: $k = 656,82$ га тенг. Стьюдент функцияси тақсимот жадвалидан икки томонлама мезоннинг критик нуқтаси:

ўқувчиларда:

$$t_{\frac{1-(1-p)}{2}}(k) = t_{\frac{1-(1-0,95)}{2}}(632,24) = t_{0,975}(632,24) = 1,96$$

Бундан кўришиб турибдики, статистиканинг танланма қиймати критик нуқтадан катта экан. Бундан Стьюдентнинг танланма мезони:

$$T_{x,y} = 6,43 > 1,96 \text{ га тенг.}$$

социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$t_{\frac{1-(1-p)}{2}}(k) = t_{\frac{1-(1-0,95)}{2}}(656,82) = t_{0,975}(656,82) = 1,96$$

Бундан кўришиб турибдики, статистиканинг танланма қиймати критик нуқтадан катта экан. Бундан Стьюдентнинг танланма мезони:

$$T_{x,y} = 5,34 > 1,96 \text{ га тенг.}$$

Демак, бош ўртача қийматлар тенглиги ҳақидаги H_0 нолинчи гипотеза рад этилади. Буни 95 % ишончлилиқ билан айтиш мумкинки, тажриба-синов синфларидаги ўртача ўзлаштириш кўрсаткичлари ҳар доим назорат синфларидаги ўртача ўзлаштириш кўрсаткичларидан юқори бўлди ва улар ҳеч қачон устма-уст тушмайди.

Энди тажриба-синов синфларидаги ва назорат синфларидаги таълим услуги хилма-хил бўлган яъни фаразимизга зид бўлган ҳолни кўраимиз.

$$K_0: F_x = F_y$$

Бунда иккита бош тўплам тақсимотини тақсимлаш бир-бирига тўғри келади.

Берилган α қийматдорлик даражасида H_1 : - бош тўплам нормал тақсимланган деган гипотезани текшириш учун аввал назарий частоталарни кейин эса Пирсоннинг мувофиқлик критерийси - Хи-квадрат бўйича (1) ва (2) тизимлар асосида қуйидаги формула бўйича ҳисоблаймиз:

$$X_{n,m}^2 = \frac{1}{n \cdot m} \sum_{i,j=1}^3 \frac{(nm_j - mn_i)^2}{m_j + n_i} = \sum_{i,j=1}^3 \frac{(m_j - n_i)^2}{m_j + n_i}.$$

Формула асосида $X_{n,m}^2$:

Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

$$\begin{aligned} X_{n,m}^2 &= \frac{(179 - 128)^2}{179 + 128} + \frac{(138 - 118)^2}{138 + 118} + \frac{(27 - 100)^2}{27 + 100} = \frac{2601}{307} + \frac{400}{256} + \frac{5329}{127} = \\ &= 8,47 + 1,56 + 41,96 = 51,99 \end{aligned}$$

га тенг.

Социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$\begin{aligned} X_{n,m}^2 &= \frac{(169 - 121)^2}{169 + 121} + \frac{(127 - 118)^2}{127 + 118} + \frac{(48 - 107)^2}{48 + 107} = \frac{2304}{290} + \frac{81}{245} + \frac{3481}{155} = \\ &= 7,94 + 0,33 + 22,46 = 30,73 \end{aligned}$$

га тенг.

Ушбу мезон бўйича озодлик даражалари $v = 3 - 1 = 2$ га тенг, Хи-квадрат тақсимотининг жадвали бўйича критик нуқтани топамиз. $p = 0,95$ учун ишончлилик эҳтимоли

$$t_{0,95}(V) = t_{0,95}(2) = 6 \quad \text{га тенг.}$$

Бир томонлама критерий нолинчи гипотезани икки томонлама критерийга қараганда “қатъият билан” рад этгани учун ўнг томонлама критик соҳа қурамыз. Ўнг томонлама критик соҳа қуйидагига тенг.

Лингвистик (нутқий, тил) компетенцияларнинг ривожланганлигида:

$$X_{n,m}^2 = 51,99 > 6 = t_{0,95}$$

Социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$X_{n,m}^2 = 30,73 > 6 = t_{0,95}$$

Бундан Хи-квадрат тақсимот критик нуқтадан катта бўлгани учун нолинчи гипотеза рад этилди.

Энди баҳолашнинг самарадорлик кўрсаткичини аниқлаш учун ишончли интервални топамиз:

Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

$$\Delta_x = t_\gamma \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,64}{\sqrt{344}} = 1,96 \cdot \frac{0,64}{18,5} = \frac{1,2544}{18,5} \approx 0,07$$

$$\Delta_y = t_\gamma \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,81}{\sqrt{346}} = 1,96 \cdot \frac{0,81}{18,6} = \frac{1,5876}{18,6} \approx 0,09$$

Социоллингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

$$\Delta_x = t_\gamma \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,71}{\sqrt{344}} = 1,96 \cdot \frac{0,71}{18,5} = \frac{1,3916}{18,5} \approx 0,08$$

$$\Delta_y = t_\gamma \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,81}{\sqrt{346}} = 1,96 \cdot \frac{0,81}{18,6} = \frac{1,5876}{18,6} \approx 0,09$$

га тенг. Топилган натижалардан тажриба синфи учун ишончли интервални топсак:

$$\bar{X} - t_{кр} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} \leq a_x \leq \bar{X} + t_{кр} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}}$$

Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида тажриба синфи учун:

$$2,44 - 0,07 \leq a_x \leq 2,44 + 0,07 \qquad 2,37 \leq a_x \leq 2,51$$

Назорат синфи учун ишончли интервал:

$$\bar{Y} - t_{кр} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} \leq a_y \leq \bar{Y} + t_{кр} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}}$$

$$2,08 - 0,09 \leq a_y \leq 2,08 + 0,09 \qquad 1,99 \leq a_y \leq 2,17$$

Социоллингвистик компетенциянинг ривожланганлигида тажриба синфида учун:

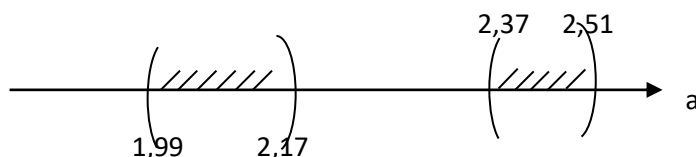
$$2,35 - 0,08 \leq a_x \leq 2,35 + 0,08 \qquad 2,27 \leq a_x \leq 2,43$$

Тажриба боши учун ишончли интервал:

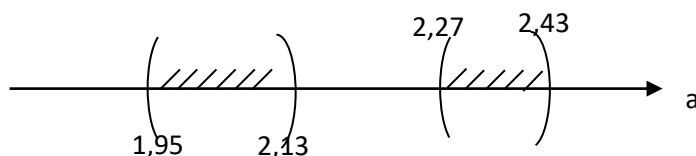
$$\bar{Y} - t_{кр} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} \leq a_y \leq \bar{Y} + t_{кр} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}}$$

$$2,04 - 0,09 \leq a_y \leq 2,04 + 0,09 \qquad 1,95 \leq a_y \leq 2,13$$

Буни геометрик тасвирласак лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

Социоллингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

Бундан $x=0,05$ қийматдорлик даражаси билан айтиш мумкинки, тажрибадан кейинги ўртача баҳолар кўрсаткичи тажрибадан олдинги ўртача баҳолардан юқори ва оралик интерваллари устма-уст тушмаяпти. Демак, математик-статистик таҳлилга асосан, яхши натижага эришилгани маълум бўлди.

Юқоридаги натижаларга асосланиб тажриба-синов ишларининг сифат кўрсаткичларини ҳисоблаймиз. Лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлигида:

Маълумки, $\bar{X}=2,44$; $\bar{Y}=2,08$; $\Delta_x = 0,07$; $\Delta_y = 0,09$; га тенг.

Бундан сифат кўрсаткичлари:

$$K_{yco} = \frac{(\bar{X} - \Delta_x)}{(\bar{Y} + \Delta_y)} = \frac{2,44 - 0,07}{2,08 + 0,09} = \frac{2,37}{2,17} = 1,09 > 1;$$

$$K_{oob} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (2,44 - 0,07) - (2,08 - 0,09) = 2,37 - 1,99 = 0,38 > 0;$$

Социолингвистик компетенциянинг ривожланганлигида:

Маълумки, $\bar{X}=2,35$; $\bar{Y}=2,04$; $\Delta_x = 0,08$; $\Delta_y = 0,09$; га тенг.

Бундан сифат кўрсаткичлари:

$$K_{yco} = \frac{(\bar{X} - \Delta_x)}{(\bar{Y} + \Delta_y)} = \frac{2,35 - 0,08}{2,04 + 0,09} = \frac{2,27}{2,13} = 1,07 > 1;$$

$$K_{oob} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (2,35 - 0,08) - (2,04 - 0,09) = 2,27 - 1,95 = 0,32 > 0;$$

Олинган натижалардан ўқитиш самарадорлигини баҳолаш мезони бирдан катталиги ва билиш даражасини баҳолаш мезони нолдан катталигини кўриш мумкин. Бундан маълумки, ТГ лингвистик (нутқий, тил) компетенциянинг ривожланганлиги ўртача ўзлаштириши НГ ўзлаштиришдан **1,17 баробар юқори** ҳамда **12% га ошганлиги** аниқланди. Шунингдек, социолингвистик компетенциянинг ривожланганлиги ТГда **10,3% га юқори** ҳамда НГ ўқувчиларининг ўртача ўзлаштиришларидан **1,15 баравар юқори** эканлиги аниқланди. Демак, 5-7 синф ўқувчиларида лингвистик, социолингвистик компетенцияларни ривожланганлигининг самарадорлик даражасини аниқлаш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишлари самарадор эканлиги статистик таҳлиллardan яққол маълум бўлди. Шундай қилиб, тажриба-синов жараёнларида таклиф қилинган қўшимча машқлар ва технологиялар амалиётга тадбиқ қилинди.

Амалга оширилган экспериментал натижаларга кўра, қуйидаги хулосавий тавсиялар умумлаштирилди:

1. Ўзбекистонда таълим 7 та тилда олиб борилиши туфайли, чет тил дарсликлари, уларнинг барчаси учун қўлланилиши кўзда тутилган. Дарсликларда бошқа миллат ўқувчиларининг ўзбек тилидан ташқари она тилиси инобатга олинмаган. Айрим лексик бирликлар ўқувчиларнинг она тили билан боғлиқ ҳолда ўрганилиши мақсадга мувофиқ. Масалан, инглиз тилида, *“I speak Uzbek/Qarakalpaq/ Tadgic/ Russian and etc”* ёки *“My mother is a Russian/ Tadgic/ Qaraqalpaq/ teacher”*. Шу тарзда инглиз тили дарслиги бўйича шуғулладиган 7 та тилдаги мактаблар ўқувчиларининг эҳтиёжларини ҳисобга олган бўламиз.

2. Ўқувчи шахсини интернационализм руҳида тарбиялаш учун дарсликларда уларнинг она тилисини инобатга олиб мисоллар келтириш мақсадга мувофиқ. Хусусан, машғулотлар ва тўғаракларда нафақат инглиз тилида сўзлашувчи аҳоли, балки Ўзбекистонда истиқомат қиладиган қозок, қирғиз, туркман, рус, тожик, қорақалпоқ миллатларининг урф-одатлари билан боғлиқ анъаналарни ҳам эътиборга олиш тавсия қилинади.

3. 7-синфдан бошлаб ҳикоя жанрларидаги ўқув материалларини ўқиш ва улар ҳақида ўқувчининг фикр юритишига эътибор бериш ҳамда уларни машқларда мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқ.

4. Ўқиш нутқий фаолиятини ривожлантириш учун дарсликларга ўқувчининг танқидий тафаккурини ривожлантирадиган, унинг идрок кўламини кенгайтирадиган ва диққатини оширадиган коммуникатив-когнитив/кумулятив мазмунга эга матнларни танлаш тавсия қилинади. Буларнинг барчаси чет тилни амалий ўрганишга қўйиладиган талаблардан келиб чиқиб амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

5. Дарсликларда дастурий талабларга биноан, социолингвистик компетенцияни ифодаловчи маълумотлар чекланган тарзда тақдим қилинган. Шунинг учун муаллим дарслик мавзуларида берилган ўқув материалининг мураккаблиги/осонлиги ҳамда ўқувчиларнинг когнитив даражасига таяниб, қўшимча ўқув материаллардан фойдаланиши маъқул.

6. Ўқувчиларда компетенцияларни ривожлантиришда, ўргатилган луғавий ибораларни мулоқот жараёнида тўғри қўллай олиш малакасига эътибор қаратилиши лозим. Хусусан, монологик ҳамда диалогик нутқ намуналаридан фойдаланиш тавсия қилинади.

7. Дискурс компетенцияни ривожлантиришда тилнинг экспрессив (оғзаки ва ёзма ифодалаш), референтив (ҳаётий тажриба асосида йиғилиб

бориладиган сўзлар), фатик (сўзловчининг нутқий билимдонлиги) жиҳатларини инобатга олиб ўргатиш мақсадга мувофиқ.

8. Бўлимларда ўрганиладиган когнитив ўқув материалларини умумий тушунтириш принципига биноан, ўқувчилар инглиз тилини ўрганиш жараёнида эгаллаган билимларини ўзлари таҳлил қила олишларига имконият бериш мақсадга мувофиқ;

9. Ўқувчиларнинг ёшига мос аутентик матнлардан фойдаланиш принципига биноан, дарсликларда кўшимча социолингвистик мазмундаги аутентик матнларни танлаш лозим. Матнларга кундалик ҳаёт билан боғлиқ *“Vocabulary relating to general life”* лисоний birlikларни киритиш тавсия қилинади.

10. 5-6 синф ўқувчиларига мустақил ишларни ташкил қилишда проект иши билан бирга, турли ҳажмдаги матнларни ўқиб, тушунганни гапириб бериш топшириқларини бериш, матнларни ўқишда лексик birlikларни мустаҳкамловчи кўшимча машқларни ишлаб чиқишга эътибор қаратиш лозим.

11. Тинглаб-тушуниш машқларини бажаришда тил соҳибини тушунганликни ва англаганликни кучайтириш, аудитив идрок ҳамда ўқувчиларнинг лисоний тажрибасини актуализациялашни ривожлантириш лозим. Бунинг учун ўқувчиларда кундалик ҳаёт билан боғлиқ аудитив монологлар, диалогларни тинглашда уларнинг мазмунини тушунишга эътибор қаратиш ва маъносини хотирасида сақлаб қолиш кўникмаларини мустаҳкамлаш лозим.

12. Социолингвистик компетенцияни ривожлантириш учун ўзга мамлакатлар маданиятини ўргатувчи маданий стереотиплардан ҳамда мультимедиал ўқув ресурслардан фойдаланиш ҳамда ўқувчиларга маънавий қадриятлар, миллий урф-одатлар ва маданий меросимизни, тили ўрганилаётган мамлакатлар маданиятини ўзлаштириш орқали сингдириш тавсия қилинади.

13. Онлайн дарслар орқали инглиз тили ўқитишда уйга вазифаларни овозларни ёзиш орқали бажариш, дўстлар фаоллиги орқали ўрганиш *“Buddy learning”*, қисқа видео ва презентациялар тайёрлаш, яхши ўқитиш муҳим ва мультимедиали ўқув материалларидан фойдаланиш принципларига риоя қилиш тавсия қилинади.

14. Инглиз тили дарсларида интегратив ёндашув орқали компетенцияларни ривожлантиришга мўлжалланган технологиялардан фойдаланиш ҳамда

кўлланилган усуллар ўқувчиларнинг интерференция туйғулари содир қилган ҳатоларини бартараф қилишга хизмат қилиши лозим.

15. Инглиз тилини ўрганиш жараёнида кўлланилган машқлар ўқувчини ўзини англашига, содир қилган ҳатоларни аниқлашига ва бартараф этишига, ўз-ўзига ишониш қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилиши керак. Инглиз тилини ўрганиш ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликда ташкил қилиниши лозим.

16. Инглиз тилини ўқитишни самарали ташкил қилиш учун, икки тилли таржима машқларидан фойдаланиш мумкин, грамматик қоидаларни тушунтиришда алгоритмик қоидалардан фойдаланиш тавсия қилинади.

17. Инглиз тилини ўқитишда белгиланган компетенцияларни самарали эгаллаш учун ўқувчиларга, дарслик мавзулари доирасида лисоний минимумлар орқали тил компетенциясига оид тилнинг лексикаси, грамматикаси, талаффузи бўйича ўқиб ва тинглаб-тушуниш орқали машқлар бажаришга ёрдам бериш тавсия қилинади.

18. Коммуникант ёки реципиент мақомига эга ўқувчи, нутқни содир этганда ёки идрок этган пайтда нутқий компетенциясини намоён этади. Шунинг учун коммуникатив малакани амалга оширишда ўқувчининг эркин нутқ фаолияти юритиши учун, кичик бўлган грамматик, лексик, талаффуз ва имловий компетенцияларни ўзлаштирганлигига эътибор қаратиш тавсия қилинади.

19. Дарслик ўқув материалларида социолингвистик компетенция қуйидаги машқлар системасига сингдирилиши таклиф қилинади: ўқувчиларда инглиз тили материаллари асосида олган билимларини амалиётга татбиқ қилиш кўникмасини шакллантирадиган машқлар ҳамда малакани шакллантиришга йўналтирилган машқлар. Яъни социомаданий стереотиплар билан уйғунлашган аниқ мулоқот вазиятларида билим ва кўникмаларни ифода қилиш малакаси ривожлантирилиши мақсадга мувофиқ.

20. Тадқиқот объекти тарзида танланган синфларда самарали инглиз тилини ўқитиш учун дарсликлар мазмунидаги машқлар талабини ҳамда лисоний бирликлар таркибини қайта кўриб чиқиш тавсия қилинади.

УЧИНЧИ БОБ БЎЙИЧА ХУЛОСАЛАР

1. Амалга оширилган тажриба-синов ишлари тадқиқотчи томонидан белгиланган талаблар асосида ташкил қилинди. Педагогик тажриба-синов ишларини самарали ташкил қилиш мақсадида тажриба-синов объектларидаги ўқитувчиларга тадқиқот иши юзасидан анкета саволномалар билан мурожаат қилинди. Ўқитувчиларнинг анкета сўровномаларга берган жавоблари таҳлил қилинди ва умумлаштирилди.

Ўқувчиларга инглиз тилини билиш даражасини аниқлаш учун дарсликлар асосида ишлаб чиқилган саволлар билан мурожаат қилинди ҳамда жавоблар статистик таҳлил қилинди, умумлаштирилди. Булар орқали умумтаълим муассасаларда 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитилиш ҳолати бўйича дастлабки срез натижалар олишга эришилди.

2. Тажриба-синов ишлари учун ҳар бир синфларда турли ҳудудларда (ТГ) тажриба гуруҳи ҳамда (НГ) назорат гуруҳлари танланди. Тажриба материали учун яратилган услубий қўлланмадан самарали технологиялар, машқлар ҳамда мультимедиял ўқув ресурслардан фойдаланилди. ТГ ва НГ синфларда ўқувчиларнинг ўртача ўзлаштиришлари натижаларни Стъюдент ва Пирсон хи квадрат математик статистика методи ёрдамида таҳлил қилинди. Ўтказилган тажриба-синов ишлари натижалари ваколатли муассасалар томонидан расмий маълумотномалар ва далолатномаларда ўз исботини топган.

3. Тадқиқот иши доирасида белгиланган, аниқлаштирилган принциплар асосида танланган технологиялар ҳамда машқлар орқали тажриба гуруҳи ўқувчиларида лингвистик (нутқий, тил) ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришга эришилди. Назорат гуруҳи ўқувчиларида ҳам инглиз тилини ўрганишга бўлган қизиқиш сезилди, бироқ тажриба гуруҳи ўқувчиларининг фаоллиги, билим даражасининг ортганлиги, уларда ўзга мамлакатлар маданиятини ўрганишга бўлган қизиқиш, коммуникацияга киришиш жараёнида керакли тил воситаларини танлаш, фикрларини узвий ва эркин ифодалай олиш малакалари шаклланганлиги кузатилди. Хусусан, эксперимент ишларининг амалий натижаларини инобатга олган тарзда, умумий ўрта таълим мактабларида 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган тавсиялар ишлаб чиқилди.

ХУЛОСАЛАР

Умумий ўрта таълим 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантириш бўйича амалга оширилган тадқиқотда қуйидаги натижаларга эришилди.

1. Тадқиқот мавзусига оид дастурий ҳужжатлар, CEFR малака талаблари, компетенциявий ёндашувга оид республикадаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, шунингдек, маҳаллий ва хорижий олимларнинг компетенциявий ёндашув бўйича педагогика, психология ва чет тил ўқитиш методикасига оид илмий-назарий ғоялари ҳамда амалдаги дарсликлар ўқув материаллари ўрганилди, тегишли илмий хулосалар чиқарилди. Олиб борилган танқидий таҳлиллар, изланишлар белгиланган синфларда инглиз тилини ўқитиш/ўргатиш мақсадга мувофиқ ишлаб чиқилмагани, муаммога тегишли методик қўлланмаларнинг етарли эмаслиги ҳамда мультимедиа ўқув ресурс материалларининг мазмунан пухта яратилмаганлигини кўрсатди.

2. Чет тил ўқитиш методикасидаги лингвистик, психологик, педагогик, методик принциплар аниқланиб, 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантирувчи принциплар белгиланди. Мазкур принциплар асосида ўқувчиларда инглиз тилини ўқитишда лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришга ҳаракат қилинди. Фикримизча, талаб қилинган компетенцияларни ривожлантиришга тегишли муаммолар аниқланди, назарий ва тажриба-синов ишлари орқали амалий натижаларга эришилди.

3. 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишнинг замонавий талабларга жавоб берадиган илмий-методик асослари ишлаб чиқилди. Чунончи, чет тил ўқув предметининг лингводидактик мақоми аниқланди ва унинг ўзига хос хусусиятлари назарий асослаб берилди. Бир сўз билан айтганда, белгиланган синфларда инглиз тилини самарали ўқитишга асос бўладиган тизим такомиллаштирилди. Инглиз тилини ўрганишда ўқувчиларнинг тил тажрибаси ортиб бориши ва айрим грамматик ҳодисаларнинг интерференция келтириб чиқариши туфайли грамматик қоида беришга тўғри келади. Асосан, чет тил ўргатилганда, грамматик ҳодисаларнинг бир-бири билан ўхшаш жиҳатлари бўлганлиги учун алгоритмик қоидалар орқали ўқувчиларнинг тил компетенцияси янада ривожлантирилди.

4. 5-синфларда амалдаги дарслик мажмуаси орқали ўзи ҳақида, оила, мактаб, кундалик фаолият, ёқтирган машғулотлари, ҳайвонот дунёси, йил фасллари, байрамлар мавзуларини ўқитишда интерференцион

қийинчиликлар аниқланди. Ушбу қийинчиликларни аниқлашда ўқув материални ҳаёт билан боғлаш, проксимал ривожланиш, ўрганиладиган мавзунини тахмин қилиш, ўқувчининг ижобий эмоционал характер хусусиятларига таяниб руҳлантириш/рағбатлантириш, ўқувчининг автоном хусусиятларини ривожлантириш ҳамда ёш хусусиятларига оид релевант ўқитиш усулларини танлаш, яхши ўқитиш муҳим каби дидактик, психологик принципларга таянилди.

5. 6-7 синф ўқувчиларига амалдаги дарсликлар орқали инглиз тилини ўқитишда белгиланган компетенцияларни ривожлантиришга тўсқинлик қиладиган интерференция ҳолатлари аниқланди. Мазкур қийинчиликлар ҳамда ўқувчиларнинг йўл қўйган хатоларининг олдини олишда (танқидий) фикрлашга ўргатиш, самимий, хушмуомала бўлиш, соғлом турмуш тарзига риоя қилиш, ўқувчиларнинг тили ўрганилаётган мамлакатлардаги тенгдошлари ҳаётида эмоционал муаммоларни қандай енгишларини ўрганиш, шахсий ва индивидуал қизиқишларини инобатга олиш, ўқувчиларнинг ўзига ишончини ривожлантириш, инглиз тилини ўқитишда билиш психик жараёнларини (сезги, идрок, хотира, тафаккур, нутқ, диққат) инобатга олиш, аутентик матнларга мувофиқ машқлар бажариш каби лингвистик, психологик, методик принципларга таянилди.

6. 5-7 синфларда қўлланган ўқиш ва аудитив малакаларни ривожлантирувчи машқлар, лингводидактикада узок даврлардан бери маъқул топилган муқобил технологиялар ўқувчиларни пассив индивиддан фаол субъектга айлантиради, дарс жараёнини абстракт тушунчадан жонли мушоҳадага йўналтиради. Машқлар (шакллантирувчи, ривожлантирувчи, такомиллаштирувчи) мақсад ва вазифаларига кўра, 7-синфларга тегишли уйда ўқишга мўлжалланган матнларни ўқиганини тушуниш ва мустаҳкамлаш учун матнолди, матнни ўқиш жараёнида ҳамда матнни ўқигандан кейин бажариладиган машқлар ишлаб чиқилди.

7. Айти дамда трансформация қилинган. яъни янгиланган когнитив интеллектуал технологияларни (Cognitive-Intelligence technologies) инглиз тилини ўқитишда қўллаш талаб қилингани учун амалдаги инглиз тилини ўқитиш жараёнини автоматлаштиришга ёрдамчи “С sharp” дастурли мультимедиа ўқув ресурслар. ишлаб чиқилди. Ўзининг лингводидактик моҳиятига биноан, амалдаги ўқитувчи китобида қайд қилинмаган релевант “Define It, Drawing Dictation (Playful Pictures), Run to the Board, Memory Story, Board Race, Pictuanary Race, Lip Reading, Opinion/Running Dictations, Word by Word Story, Sleep and Wake Up” технологиялар самарадорлиги исботланди ва

амалиётга татбиқ қилинди. Бу эса, ўқувчиларнинг CEFR малака талаблари бўйича яратилган давлат таълим стандартида кўрсатилган компетенцияларни муваффақиятли эгаллашларига хизмат қилди.

8. Жаҳон чет тил ўқитиш тажрибасида маълум ва машҳур методлар батафсил муҳокама қилинди. Ўзбекистон шароитида коммуникатив ёндашувга асосланган 2 та: коммуникатив-когнитив ва коммуникатив-кумулятив метод татбиқ қилинди. Коммуникатив-когнитив ёндашув орқали нутқий, тил, компетенциялар, коммуникатив-кумулятив метод асосида социолингвистик компетенцияни ривожлантиришга эътибор қаратилди. Коммуникатив-когнитив метод ёрдамида бирор мавзу доирасида фикр баён этиш, ўзга шахс фикрини идрок этиш ҳамда умумий билим олиш амали бажарилди. Коммуникатив-кумулятив метод ёрдамида эса, аниқ маданиятга оид мавзулар ва нутқий вазиятлар доирасида мулоқот қилиш етакчи амалий мақсад қилиб белгиланди. Ушбу методлар асосида умумтаълим мактабларининг 5-7-синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишнинг мазмуни, тузилмаси ва методик тизими ислоҳ қилинди.

9. Ўқувчиларга белгиланган синфларда инглиз тилини кундалик ҳаёт, ижтимоий ҳаёт, таълим ва маданиятга оид мавзулар орқали ўқитишда, дунёни англаш ва жаҳон маданий манзарасини тадқиқ қилишга оид ўқув материаллари тажриба-синов учун тайёрланди ва амалиётга жорий қилинди. Тадқиқот доирасида олиб борилган тажриба-синов ишлари Стьюдент ва Пирсоннинг χ^2 математик-статистика методи ёрдамида таҳлил қилинди ҳамда тажриба гуруҳларида инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантириш методикаси самарадор экани аниқлаштирилган баҳолаш мезонлари натижаларига асосан ўз исботини топди.

10. Лингвистик ҳамда социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришга хизмат қиладиган ишлаб чиқилган машқлар, танланган релевант усуллар умумий ўрта таълим тизими 5-7 синфларда инглиз тилини ўқитишни илмий-методик жиҳатдан бойитишга ижобий таъсир қилди. Шунингдек, инглиз тилини ўқитишда юзага келган интерференцион қийинчиликларни бартараф қилиш ва хатоларнинг олдини олишга асос бўлди. Булар ўқувчиларнинг билиш қобилиятлари, билишга қизиқишини долзарблаштирилди. Натижада, ўзига ишонган, янгиланаётган Ўзбекистон учун ўзининг шахсий позициясига эга бўлган, келажакда жамиятда ўз ўрнини аниқ белгилай оладиган коммуникант ва когнезант шахси шаклланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2014. – 76 б.
2. Ўзбекистон Республикаси таълим тўғрисидаги Қонуни. – Т.: Шарқ, 1998. – 23 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида // Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1997. – Б. 42.
4. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сон Қарори. – Халқ сўзи. – №240 (5660). – Т.: 2012.
5. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. ПФ-5712-сон. 2019, 29 апрель. <http://www.lex.uz/docs/4312785>
7. Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим тизимининг Давлат таълим стандарти. Умумий ўрта таълим мактаблари учун инглиз тили ўқув дастури (I-IX синфлар). Жалолов Ж. ва бошқалар. “Xalq ta’limi” ilmiy-metodik jurnal. – № 4-сон (may-iyun) – 2013. –Б. 144.
8. Мирзияев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. ПФ-5712-сон. 2015, 29 апрель. <http://www.lex.uz/docs/4312785>
9. Мирзияев Ш.М. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. ПФ-4947-сон. 2017, 7 февраль.
10. Мирзияев Ш.М. Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyevning-ituv-30-09-2020>
11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг “Таълим муассасаларида чет тилларни ўқитишнинг сифатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 610-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 12 (792) сон. 2017. –Б. 167-169.
12. Народное слова. 24 августа 2019 года, N 174 (7373). Видео селекторное совещание по вопросам развития системы народного образования,

повышения квалификации педагогов и их авторитета в обществе, духовно-нравственного воспитания молодого поколения.

13. Умумий ўрта таълим 5-синфлари учун дарслик. New Fly High 5. Светлана Хан ва бошқа муаллифлар жамоаси. – Т.: Ўзбекистон. 2017.

14. Умумий ўрта таълим 6-7 синфлари учун дарслик. Teens' English. Светлана Хан ва бошқа муаллифлар жамоаси. – Т.: Ўзбекистон. 2018. 2019.

15. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Language Policy Unit. Strasbourg. – 2010. –274 p. Electron Resource: www.coe.int/lang-CEFR

Монография, илмий мақола, патент ва илмий тўпламлар

16. Абакумова Н.Н., Малкова И.Ю. Компетентностный подход в образовании: Организация и диагностика. – Томск: 2007. –С.368.

17. Абдувалиева О.В. Методика обучения модальным глаголам английского языка на базе компьютерных технологий. Автореф.дисс... . кан.пед.наук. – Т.: 2009. –С.28.

18. Азизханова Р.А. Обучение экспрессивной устной английской речи учащихся 7-8 классов лезгинской школы в условиях билингвализма. Авторефер.дисс... . кан.пед.наук. – Махачкала: 2006. –С.28.

19. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). — СПб.: Златоуст, 1999. –С.472.

20. Алмазова Н.И. Формирование межкультурной компетенции при обучении иностранному языку в экономическом вузе. Автореф.дисс... . док.пед.наук. – Санкт-Петербург.: –2003. – С.43.

21. Атлуханова Ш.С. Методика обучения предлогам английского языка в 5-7 классах лезгинской школы. Автореф.дисс... . кан.пед.наук. –Махачкала:, 2005. С-30.

22. Ахмедова Л.Т. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка в образовательном процессе Республики Узбекистан. УзГУМЯ, 2014. –С.73.

23. Ахмедова Л.Т., Жалолов Ж.Ж., Нормуродова В.И., Набиева К.Н. Чет тил фани ўқув дастури. –Т.: 2013. –Б.18.

24. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблема школьного учебника. — М.: Русский язык, 1977. –С.288.

25. Бим И.Л., Биболетова М.З., Щепилова А.В., Копылова В.В. Иностранный язык в системе школьного филологического образования (концепция) / Иностранные языки в школе. – 2009. – №1. – С.4-8.

26. Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы // Вопр. психол. –М.: 1998. № 4. –С.70-78.

27. Бельский В. Ю. Принцип народности в системе социально-философских взглядов К.Д.Ушинского. –М.: 2002. <http://elib.gnpbu.ru/sections/0100/ushinskij/>
28. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура (Book review: Vereshyagin E.M., Kostomarov V.G., Language and culture). В сб.: Иностр. Языки в высш.школе, вып. 11. –Москва: 2015. – С.294.
29. Вахобов М.М. Компетенциявий ёндашувга асосланган давлат таълим стандартларини жорий этиш – замонавий таълим парадигмаси сифатида. Илмий-методик журнал. Замонавий таълим / Современное образование. –Т: 2016. № 10. – Б. 3-10.
30. Выгодский Л.С. Вопросы детской психологии. –М.: Перспектива. – 2018. –С.224.
31. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика–Пресс. 1996. –С.536.
32. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. 2006. –М.: Академ А. –С.335.
33. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М.: АРКТИ – ГЛОССА. 2000. – С.165.
34. Гальскова Н.Д., Никитенко З.Н. Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа. –М.: 2004. –С.239.
35. Голепкова Н.Ю. Формирование социальной компетенции учащихся на уроках иностранного языка. Электрон ресурс. <https://www.rgph.vsu.ru/ru/science/publications/docs/innov-tekh1>
36. Демченкова С.А. Основные подходы к трактовке понятие «Компетенция», «Компетентность» зарубежом и их содержательное наполнение. Вестник ТГПУ. 2011. 13(115). –С.243. Электрон ресурс. <https://cyberleninka.ru/article/v/>
37. Дж.Равен. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. / Пер.с англ. – М.: Когито – центр. 2002. –С.88.
38. Джуманова Д.Р. Фонологическая модель слова в условиях языкового контактирования: Дисс. ...д-ра.филол.наук. – Т.: 2016. –С.266.
39. Джусупов М.Ж. Русский и английский языки в системе школьного полилингвального образования в Узбекистане//Русский язык за рубежом. – Специальный выпуск. Москва, 2017. –С.50-57.
40. Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. – Т.: Фан, 1991. –С.240.
41. Долгих Е.В. Формирование ключевых компетенций учащихся педагогическим коллективом в соответствии с требованиями модернизации образования. Электрон ресурс: <https://urok.1sept.ru/>

42. Дранишникова К.Е. Развитие коммуникативных способностей младших школьников на уроках английского языка.// Журнал: Иностранные языки в школе. –М.: 2013. №5. –С.202-205. Электрон ресурс. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kommunikativnyh-sposobnostey>.
43. Ёқубов И. “Амалий инглиз тили методикаси”. Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. –Т.: 2004. Б –223.
44. Елизарова Г.В. Культура и обучения иностранным языкам. «Каро», Санкт-Петербург. 2005. – С.352.
45. Жалолов Ж. Современный дидактический статус учебного предмета “иностранный язык”. “ТДПУ илмий ахборотномалари” журнали. № 1. 2014. – Б.88.
46. Ж.Жалолов Ж. Чет тил ўқитиш методикаси. Чет тиллар олий ўқув юртлари (факультетлари) талабалари учун дарслик. “Ўқитувчи” нашриёт-матбаа ижодий уйи. – Т.: 2012. –Б.429
47. Жалолов Ж.Ж. Чет тил ўқитиш замонавий методикасига бир назар// Актуальные проблемы филологии: Материалы региональной научной конференции. –Наманган: 2009. – С.25–28.
48. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. –М., 2003. № 5. –С. 34-42.
49. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевой деятельности. –М.: 2001. –С. 432.
50. Икромхонова Ф.И. Инглиз тилидан коммуникатив–когнитив корректив курс назарияси ва амалиёти (нолисоний олий ўқув юртлари мисолида). П.ф.н. дар.олиш учун Дисс.... –Т: 2012. –Б.156.
51. Ильясова З.И. Обучение учащихся 5-6 классов лакской школы коммуникативной речи грамматическими средствами английскому языку. Авторефер. дис... кан.пед.наук. –Махачкала: 2004. –С.24.
52. Ишмухаметов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. “Таълимда инновацион технологиялар”. Таълим муассасалари педагог ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. –Т.: 2008. –Б.182.
53. Иванов П., Зуфарова М. Умумий психология. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти. –Т.: 2008. 101-бет. –Б.480
54. Иванова Е.О. Компетентностный подход в соотношении со знаниево – ориентированным и культурологическим // Компетенции в образовании: опыт проектирования. Сб. научных трудов. – М.: ИМЭК, 2007. – С.71-78
55. Кадырова Н.Р. Коммуникативно-кумулятивный аспект обучения английскому языку как специальности. “Педагогика и психология”. –М.: 2015. – С.96–102.

56. Карамышева Т.В. Коммуникативный социокультурный подход в обучении иностранной письменной речи // Обучение иностранным языкам в школе и вузе: Сб. статей. –СПб. Оракул: 1999. – С.111–119.
57. Карпов Д.А. Культуроведческий подход к обучению коммуникативному чтению учащихся старших классов школ с углубленным изучением английского языка. Дис...кан.пед.наук. – М: 2009. – С.283.
58. Кобзева М.А. Компетентностный подход как основа в обучении иностранному языку в техническом вузе // Молодой ученый. –№2. 2011. – С.89-92.
59. Колкова М.К. Формирование дискурсивной компетенции у учащихся старших классов при обучении письменной речи. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: –М.: 2006. – С.221-226.
60. Кобышева А.В. Игровой метод в обучении иностранному языку // СПб. КАРО: 2008. –С.192.
61. Корогкина М.Г. Формирование межкультурной компетенции в техническом университете (английский язык): Автореф.дис. ...канд. пед. наук. –Таганрог: 2000. –С.20.
62. Колесников А.А. Реализация компетентностной парадигмы при обучении иностранным языкам в профильной школе // Иностранные языки в школе. №10. 2011. –С.11-18.
63. Коряковцева Н.Ф. Теория обучения иностранным языкам: продуктивные образовательные технологии: учебное пособие. –М.: 2010. –С.192.
64. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. Российская академия образования. –Воронеж: 2001. –186с.
65. Махамова Г.Т. Размышления о коммуникативно-кумулятивной методике обучения иностранному языку. Хорижий филология, №1. 2019. –Т.: –С. 13–18.
66. Махамова Г.Т. Особенности перевода как вида речевой деятельности в неязыковых вузах // Иностранные языки в подготовке кадров для внешнеполитических и внешнеэкономических связей: Материалы научно-практической конференции. –Т.: 2008. –С.160-162.
67. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника. – М.: Педагогика, 2000. –С. 224.
68. Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка. English Teaching Methodology. – М.: 2005. –С.254
69. Мухиддинова Х.С. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш. Пед.фан.докт. дисс. автореф... – Т.: 2011. –Б.90.

70. Нефёдов О.В. Обучения языкам в мультикультурной аудитории // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2014. № 8-2 (38). –С. 106-110.
71. Нарзиева Н.Н. Умумтаълим мактаби ўқувчиларида таянч компетенциялар асосида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш пед.фан.бўйича фал.д-ри (PhD). ... Дисс. автореф. 2019. – Сам.: – С.51.
72. Ожегов С.И. Словар русского языка. – М.: Русский язык. 1999. –С.248.
73. Педагогик атамалар луғати. //Тузувчи муаллифлар: Р.Х.Джураев ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти. – Т.: 2008. –Б.196.
74. Попова Э.И. Обучение монологическому высказыванию учащихся 6-7 классов средние общеобразовательные школы: Дис...кан.пед.наук. – Л.: 1985. С. 220.
75. Похолков Ю.П., Чучалин А.И., Боев О.В. Гарантии качества подготовки инженеров: аккредитация образовательных программ и сертификация специалистов. Вопросы образования. №4. 2004. С.125-141.
76. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Когито-центр, – М.: 2002. – С.396.
77. Риске И.Э. Формирование социокультурной компетенции у учащихся старшей ступени обучения: На материале английской поэзии. Дис...кан.пед.наук. – М: 2010. –С.259.
78. Рузметова М.Ш. Analyzing Communicative-Cumulative Method When Teaching a Foreign Language (English) // Eastern European Scientific Journal. Part 1. Berlin.–Ausgabe. –№ 6 www.auris-verlag.de. Germany: 2017. 301-306–P.
79. Рузметова М.Ш. To Improve Teaching English Aims And Contents in Basic User Level Learners at Secondary Schools // The Advanced Science Journal. “Interdisciplinary Research: New Horizons at the Intersection of Sciences”. – Tokyo, №4. 2015. 69-71–P.
80. Рузметова М.Ш. Ўзбек ва инглиз тилларида олмошлар таҳлили // Тил ва адабиёт таълими. Илмий-методик журнал. № 10. 2012. –Т.: – Б.14-16.
81. Рузметова М.Ш. Ўқувчиларга инглиз тилини ўргатишда компетентли ёндашув // Халқ таълими. Илмий-методик журнал. № 3. 2013. – Т.:–Б. 23-25.
82. Рузметова М.Ш. Бошланғич синф ўқувчиларига чет тил ўргатишнинг психологик хусусиятлари // Замонавий таълим. Илмий-амалий оммабоп журнал. №9. 2015. –Т.: –Б. 38-43.
83. Рузметова М.Ш. Ўқувчиларга узлуксиз инглиз тилини ўргатишда лингвистик компетенциянинг педагогик асослари // Узлуксиз таълим тизимида ҳамкорлик педагогикаси. Халқаро конф-я. 2014.–Т.: –Б. 238-240.

84. Рузметова М.Ш. Ахборот технологиялари воситасида ўқувчиларга инглиз тилини компетенциялар асосида ўргатиш // “Таълим-тарбия жараёнига замонавий педагогик ва ахборот-коммуникацион технологияларни жорий этиш: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги РИАК материаллари тўплами. Иккинчи китоб. ЎзПФИТИ. 2015. –Т.: –Б. 122-124.
85. Рузметова М.Ш. Ўқувчиларнинг инглиз тилини ўргатиш жараёнида коммуникатив фаолиятларини CEFR талаблари асосида шакллантириш босқичлари // “Чет тилларни ўқитишни CEFR асосида такомиллаштиришнинг истиқболлари” мавзусидаги халқаро ИАК мақолалар тўплами. ЎзДЖТУ. 2015. –Т.: –Б. 149-152.
86. Рузметова М.Ш. Умумтаълим мактаби ўқувчиларига инглиз тилини ўқитиш мазмунининг лингводидактик таркиби // Илм ҳем жамият. Фан ва жамият. Илмий-услубий журнали. №2. 2015. –Нукус: –Б. 82-85.
87. Рузметова М.Ш. Reading strategies in teaching English in different education stages // Science, Research, Development #13. Online International Conference materials. –Berlin: 2019. 87-91–P.
88. Сабирова Г.С. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларига инглиз тили олмошларини ахборот технологиялари асосида ўргатиш методикаси: пед.фан.бўйича фал.д-ри (PhD). ... Дисс. автореф. 2017. – Т.: – С.41.
89. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар (назария ва амалиёт). Молия. 2003. –Т.: –Б.172.
90. Саттаров Т.Қ. Формирование профессиональных умений будущего учителя иностранного языка на практических занятиях по специальности (на материале английского языка) Авторефер. дис...докт.пед.наук. –Т.: 2000. – С.32.
91. Солонцова Л.П. Современная методика обучения иностранным языкам (Общие вопросы, базовый курс) Часть 1: –П.: 2009. –С.248.
92. Тажибаев Ғ.Ш. Бошланғич синф ўқувчиларига чет тил ўқитишда коммуникатив ёндашув. Пед.фан.бўйича фал.д-ри (PhD)... Авторефер. – Т., 2019. –Б.46.
93. Таджибаева Д.А.. Кичик мактаб ёшидаги болаларнинг чет тили коммуникатив компетенциясини шакллантириш (немис тили мисолида). Пед.фан.бўйича фал.д-ри (PhD)... Авторефер. –Т.: – 2020. –Б.53
94. Филатова В.М. Методика обучения иностр.языкам в начальной и основной общеобразовательной школе.: –Р-на-Д.:, 2004. –С.325.
95. Морозова И.О. Компетентностный подход в обучении деловому английскому языку. <https://urok.1sept.ru/%D1%81>

96. Ўзбек тилининг изохли луҳати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Иккинчи жилд. Е – М. Давлат илмий нашриёти. –Т.: 2006. –Б.396.
97. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. “К” ҳарфи. Давлат илмий нашриёти. Б–530. –Т.: Электрон ресурс: www.ziyouz.com
98. Ўзбекистон СССР фанлар академияси А.С.Пушкин номидаги тил ва адабиёт институтининг Русча–ўзбекча луғат. I-том. –Т.: 1983. –Б.456.
99. Гаппоров М., Қосимова Р., “Ingliz tili grammatikasi”. Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma . –Т.: 2004. (47-52) –Б.192.
100. Ғозиев Э. Психология. Касб-ҳунар коллежлари учун дарслик. 2-нашри. –Т.: Ўқитувчи. 2008. Б–351.
101. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. Ўқитувчи. –Т.: 1990. –Б.184.
102. Шагиева С.М. Формирование ключевых компетенций учащихся на уроках английского языка // Современные наукоемкие технологии. № 4. 2009. –С. 57-58
103. Хошимова Д.Ў. Лингводидактические основы изучения лакун в контексте современного функционирования русского языка и межязыковых взаимодействий: Дисс. ... д-ра.пед.наук. – Т., 2007. – 209 с.
104. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика. 3-е изд. Филоматис. – М.: 2007. –С.480.
105. Щерба. Л.В. Преподавание иностранных языков в школе. Общие вопросы теории. Академия: –М.: 2002. –С.150;
116. Aisha Walker. Technology Enhanced Language Learning: Connecting Theory and Practice (Oxford Handbooks for Language Teachers). –Cambridge University Press: 2013. 214–P.
117. Burns, R. W., Klingstedt, J. L. Competency-Based Education: An Introduction. – NY. Educational Technology: 2002. 169–P.
118. Chomsky Noam. Language and mind. – New York: –Cambridge University Press: 2006. 190–P.
119. Dell Hymes Downloaded from Ethnography of Communication. April 30, 2012. <http://www.cios.org/encyclopedia/ethnography/index.htm>
119. Diane Larsen Freeman and Marti Anderson. Techniques and Principles in Language taching. Third edition, Oxford. 2016. 252–P. 149-150–Pages
120. Halász G., Michel A. Key Competences in Europe: interpretation, policy formulation and implementation, European Journal of Education, Vol. № 46. 2011. 3-5–Pages.
121. Graham Stanley. Language Learning with Technology. Cambridge Handbooks for Language Teachers. –Cambridge University Press: 2013. P–275.

122. Harmer Jeremy. The Practice of English Language Teaching: 3rd edition. – Longman.: 2001. P–384.
123. Hutmacher W. (1997). Key competencies for Europe, Report of the Symposium Berne, Switzerland // <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED407717.pdf> 27–30 March. 1996. P–72.
124. Herbert Puchta and others. Get on Stage! Teacher’s book. Sketches and Plays for Young Learners and Teens. 2012. P–257. 5-7–Pages.
125. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. Pedagogika va psixologiya bakalavriyat ta’lim yo’nalishi talabalari uchun darslik. “O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. T.: 2008. –Б. 480.
126. Jack C.Richards and Theodore S.Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching: Third Edition.: 2014. 270–P.
127. Jalolov J.J. Chet til o’qitish metodikasi: Chet tillar oliy o’quv yurtlari talabalari uchun darslik. – O’qituvchi, 1996. –Б. 402.
128. Jalolov J.J., Umirzaqov T.B., Umirzaqova Sh.G‘., Umirzaqov Q.T. English for specific purposes: O’quv qo’llanma. –Andijon: 2012. –Б. 312.
129. Pit Corder. The visual Element in Language Teaching. – Oxford University Press: 2010. 5–P.
130. Penny Ur. A course in English lanhuage teaching. The 2nd edition. –Oxford University Press: 2012. –P.358. 47–page.
131. Raven, J. Competence in modern society – Its identification, development and release. – London: H.K. Lewis, 1984. 251–P.
132. Richards J.C., Rodgers Th. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Second edition. – Cambridge: 2009. 270–P.
133. Ramin Akbari. Postmethod Discource and Practice. The Forum. Tesol Quarterly. Vol. 42, # 4, December 2008. –P. 641-652.
134. Scott Thornbury. About Language: Tasks for Teachers of English (Cambridge Teacher Training and Development) 2nd edition. Cambridge. CUP: 2017. –P. 360.

Фойдаланилган бошқа адабиётлар

135. Асадов Й.М. Таълимда компетенциявий ёндашув // “Мактаб ва ҳаёт” методик журнал. 2014. № 1 сон. –Б.8
135. Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы // Вопр. психол. 1998. № 4. –С. 70-78.
136. Демченкова С.А. Основные подходы к тарктовке понятие «Компетенция», «Компетентность» зарубежом и их содержательное наполнение. Вестник ТГПУ: 2011, 13 (115). –С. 243.

137. Жуманазаров У.У. Таълимни ахборотлаштириш шароитида бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг фразеологик компетенциясини ривожлантириш. Пед.фан.бўйича фал.д-ри (PhD)... Авторефер. – Т., 2019. – Б.50.
138. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие. – М.: Издательство «Эйдос»: 2013. – С.73.
139. Хошимов Ў., Ёкубов И., “Инглиз тили ўқитиш методикаси”. Олий ўқув юртларнинг бакалаврлари учун ўқув қўлланма (қайта нашр қилинган). Шарқ. –Т.: 2003.–Б. 301. 21-бет.
140. Хошимова Д.Ў. Создание и использование электронного мультимедийного учебного пособия при обучении русскому языку. Монография. ТДЮИ. –Т.: 2009. –С. 130.
141. Цепилова А.В. Проблемы реализации компетентностного подхода при преподавании иностранного языка студентам технических специальностей: //Молодой ученый. Уфа: №2. 2013. –С. 409-411.
142. Шагиева С.М. Формирование ключевых компетенций учащихся на уроках английского языка // Современные наукоемкие технологии. № 4. 2009. – С. 57-58.
143. Шамов А.Н. Лексические навыки устной речи и чтения – основа семантической компетенции обучаемых. Иностранные языки в школе.–№ 4.– М.: 2007. <http://naukarus.com/leksicheskie-navyki-ustnoy-rechi-i-chteniya-osnova-semanticheskoy-kompetentsii-obuchaemyh>
144. Шунтова О.В. Формирование лингвистической компетенции на второй ступени обучения в школе с углубленным изучением иностранного языка: (на материале испанского языка). Авторефер. дис... кан.пед.наук. – М: 2010. –С. 29.
145. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в школе. Общие вопросы теории.: –М., Академия: 2002. –С.150-155.
146. Щукин А.Н. Интенсивные методы обучения иностранным языкам. Научный журнал // Иностранные языки в школе ISSN: 0130-6073. № 6.–М.: 2002. –С. 88.
147. Якушев М.В. Научно обоснованные критерии анализа и оценки учебника иностранного языка // Иностранные языки в школе. № 1. 2000. – С. 16-23.
148. Pearson. Principles of Communicative Language Teaching and Task-Based Instruction. The 1st chapter. Cambridge: 2007. 5-6–Pages.

ИЛОВАЛАР

1-ИЛОВА

Ҳар бир миллат ва элат аҳолиси инглиз тилини турли мақсадларда ўрганади. Ҳар қандай чет тилни ўрганишда унинг амалиёти, назарияси ёки иккаласини ҳам қўшма тарзда эгаллашга киришилади. Шунингдек, дунё аҳолиси томонидан ўзи яшаётган давлат маданиятини бошқа халқларга танитиш учун инглиз тили ўрганилади. Масалан, африкалик Африка миллатига мансуб фуқаро эканлигини, хитойлик ўзини Хитой миллати вакили эканлигини, ўзбек ўқувчилари ўзларини ўзбек миллатига мансуб маданий меросни бутун дунёга танитиш учун инглиз тили ўрганади.

Мамлакатимизда таълим соҳасига оид олиб борилаётган ислохотларда чет тилларни ўргатишнинг хусусан, инглиз тилининг устунлиги қайд этилган. Демак, инглиз тилини ўқитишнинг замонавийлаштирилган мақоми ҳақида фикр юритиш мақсадга мувофиқ. Таълим босқичларида чет тилнинг замонавий дидактик мақоми дунёда турлича талқин этилмоқда. Айнан чет тил ўқув предмети умумий ўрта таълим мактабларида XVIII асрнинг 2-ярмидан чет тил атамаси муомалага киритилгандан сўнг (В.Раҳманов) ўргатила бошланди. Ўзбекистонда чет тил ўрганиш бўйича ҳам бир нечта амалий ҳаракатлар мавжуд. Чет тил фан сифатида 1960 йилларда тан олинди (дастлаб ушбу фан педагогика негизда шалланган) ва нихоят XX асрда ўз ҳуқуқига эга бўлди. Лингводидактлар таълимотларига кўра она тилининг 3 та муҳим томони бор. 1. Теварак – атрофдан табиий ҳолда ўрганилади. 2. Унинг хусусияти тил ҳақидаги маълумотларни ўрганади. 3. Она тилида лингвистик маълумотлар ҳам ўзлаштирилади. Мустақиллик ҳукмрон бўлган малакатларда она тилидан ташқари иккинчи тил тушунчаси мавжуд бўлган. Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин ўргатиладиган ҳар қандай тил чет тил мақомига эга (рус тили ҳам). Шунини алоҳида тушунтириш зарурки, иккинчи тил, тил соҳиби муҳитида ўрганилсагина иккинчи тилга айланади.

Чет тил ўқитиш тарихи саҳифаларини варақлаганда қуйидаги мактаб таълимида чет тил турли синфларда ўқитилганлигининг гувоҳи бўламиз. Чунончи, чет тил умумий ўрта мактаб ўқув режасидан ўрин олган дастлабки даврларда (1920-1930 йилларда) 3-синфдан бошлаб ўқитилган. 1947-йилдаги ҳукумат қарори (Чет тилларни ўрганишни яхшилаш ҳақида) қабул қилингандан бошлаб, ушбу ўқув предмети 5-синфдан ўргатиладиган бўлди. 1980-йиллар бошларида эса, чет тил 4-синфдан ўргатила бошланди. 1990-йиллардан асримизнинг 2013 йилигача чет тил 5-синфдан ўргатиб келинди.

2013-14 ўқув йилидан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1875-сонли чет тиллар ўргатиш тизимини такомиллаштиришга оид қарорига биноан, чет тил ўқитиш/ўрганиш 1-синфлардан киритилди.

Кўринадикаи Республикамизда ва бошқа мамлакатларда чет тил ўқитиш турли синфлардан бошланган. Бироқ 5-синфдан бошлашга кўпроқ одатланилган. Бунинг, албатта, бир қатор сабаблари бор. Биринчидан, бошланғич синфларда алоҳида фан сифатида ўқув предметлари ўргатилмайди. Иккинчидан, 1-4 синфда она тили ва бошқа ўқув предметларини ўрганиш асосида чет тил ўқитишга киришилади. Учинчидан, психологларнинг таъкидлашларича, 5-синф ўқувчиларининг ўзга тил ўрганишга бўлган қобилияти ривожланган даврга тўғри келади ва ҳ.к.

Таълим соҳаси бўйича етакчи давлатлар Канада, Франция, Германия, Бразилия, Финландия олимлари тадқиқотларига биноан, бошланғич синфдан ёки эрта ёшдан инглиз тилини ўргатиш самарали устунликларга эга эмас. Бунинг бир қанча сабаблари мавжуд ва улар қуйидагилар. Биринчидан, бошланғич синфдан ўқувчилар она тилисида фикр юритишни, ўқишни ва ёзишни ўрганишади. Иккинчидан, ўқувчиларда бошланғич синфлардан чет тилларни ўргатишда коммуникатив компетенцияни эгаллаш самарали натижалар бермаслиги мумкин. Учинчидан, бошланғич синфларда инглиз тилини ўргатишда она тили устунлиги сабабли, юқори интерференция оқибатида ҳатоларга йўл қўйишга киришилади. Тўртинчидан, бошланғич синф ўқувчилари ўзи яшаётган мамлакат маданияти, ахлоқ ва одоб намуналарини ўзлаштириш билан машғул бўлишади, шу сабабли чет мамлакатлар маданиятини ўрганишда ҳам уларда интерференция ҳодисаси кузатилади.

Юқори синфда ўқувчилар нима мақсадда инглиз тилини ўрганаётганликларини аниқ белгилай олади. Билакс, мактаб ўқувчилари келажакда уларга инглиз тили қандай муҳим эканлигини ота-оналари, таълим муассасаси ва ўқув предметларни ўзлаштириш давомида англашга киришадилар. Хусусан, 10-12 ёш ўқувчилар ўзларини ким эканликларини ривожлантиришлари (develop their identities) ва ўзларига бўлган ишончсизликни енгишлари керак (need to cope with their own insecurities). Бу ҳолатни албатта инглиз тилини ўқитиш жараёни орқали барҳам бериш ижобий натижалар беради. Бу учун уларнинг тафаккур қобилиятларини ва ўз-ўзини ҳурмат қилиш (self-esteem) малакаларини турли лингвистик амаллар орқали ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Энг муҳими хорижий тил ўқитиш жараёнинда ўқувчи ва муаллим муносабатларини (rapport) мустаҳкамлаш

ҳамда дарс жараёни маданиятини (classroom culture) барпо қилиш лозим. Натижада, келажакда жаҳонда бўлаётган воқеа-ҳодисаларга шахсий муносабат билдира оладиган баркамол етук шахс вояга етиб боради.

Инглиз тилини ўқитишда ижтимоий-маданий компетенцияни инобатга олиш француз методик мактабида “Тил ва цивилизация” (Language at civilisation), кўшма штатлари методистлари истилоҳида “Маданиятга йўналтирилган чет тил ўқитиш” (Culture oriented teaching of foreign language) ҳамда немис тилшунослари фикрича “Маданиятшунослик” (Kulturkunde) номи билан юритилади. Пид Кордер мулоҳазаларида инглиз тилини ўрганиш нафақат билим олиш, балки бир қанча малакаларни эгаллаш жараёни сифатида қаралади. Унинг фикрича, тил нафақат билим бериш эмас, балки бир қанча малакалар уйғунлигидир (Language is not knowledge, but a set of skills) [130; 5-p].

Герберг Пухта тадқиқот натижаларига кўра умумий ўрта таълим ўқувчилари инглиз тилини ўрганиш билан бир вақтда ижодкорлик (creativity) билан шуғулланадилар. Шунингдек, дарс жараёнида ва келажак ҳаётда меъёрий одоб-ахлоқ намуналарини ўзлаштиришлари ҳам улар учун муҳим хисобланади [125; 5-7-p.]. Фикримизча, ўқувчиларга умумтаълим бериш жараёнида соғлом турмуш тарзига риоя қилиш этикетини сингдириш ҳам замон талабига айланди.

2-ИЛОВА

Чет тил таълимида коммуникатив ёндашувгача давом этган назарий категориялар ҳамда коммуникатив–когнитив ёндашув асосида амалдаги назариялар

Тил категориялари- Language Categories	Коммуникатив ёндашувдан олдин-Pre-CLT	Коммуникатив–когнитив тил ўқитиш-CLT
Тил назарияси (theory of language)	Тизимли (Structural)	Амалиётда фойдаланадиган (Functional)
Ўрганиш назарияси (theory of learning)	Кўникмани шакллантириш (Habit formation)	Ижтимоий муносабатларни барпо қилиш (Socially constructed)
Ўқитиш мақсадлари (instructional goals)	Табиий равонлик – Ўқитувчи диктовка қилиш орқали (Native accuracy)	Коммуникатив ёндашув (диологик усул) (Communicative competence)
Ўқув режасини ташкиллаштириш (syllabus organisation)	Грамматик бирликларни мустаҳкамловчи машқларга эътибор бериш (Atomistic approach)	Интерактив усуллар (project works, dialogues, role plays)
Таълимий изчиллик (Instructional sequence)	Аниқлик Accuracy)	Равонлик (Fluency)

Чет тил ўргатишда яна бир муҳим ёндашув хатоларни тўғрлаш (Corrective feedback) назариясидир (Roy Lyster Canada 2018). “Recasts – are the most effective of oral corrective feedback strategies”, ўқувчилар нутқидаги хатоларни айнан коммуникация жараёнида ўқитувчи томонидан тўғрлаш мақсадга мувофиқ. Масалан ўқитувчи ўқувчига “What are you doing?” мурожаат қилса, ўқувчи “I reading” деб жавоб бериши мумкин. Бу вазиятда ўқитувчи “I’m reading” деб унинг нутқидаги хатосини тўғрлаб кетади. Америкалик лингвист Эллис гипотезаси бўйича, (An error cannot be self-corrected, 1994) хорижий тилни ўрганиш жараёнида ўқувчи томонидан амалга оширилган хатолар муаллим томонидан тузатилиши мақсадга мувофиқ. Пид Кордер фикрича, чет тил ўрганиш/ўқитиш она тилини ўрганишдан кескин фарқ қилганлиги сабабли, хатоларни тузатиш учун берилган фикр (feedback) ўқувчининг чет тилни ўрганиш жараёнидаги билимларини янада ривожлантиради.

3-ИЛОВА

Technique: BOARD RACE

Time: 10-15 minutes

Level: A2 and above

Materials: A board, a chalk or a whiteboard marker

Objective: to improve students’ language competence with the grammar skills and to check students background knowledge from vocabulary

Procedure: One challenge when teaching grammar rules can be to keep lesson interesting. Students are usually bore by memorizing lesson rules and this often to low attention. Here is one activity you can use to practice grammar rules that keep your students engaged and especially appeals to kinesthetic learners. It is a BOARD RACE. Every teacher wants her students to memorize the lesson theme but it can be boring to pupils memorize all the rules of theme after lessons.

The teacher works with a board. It is an activity that can be used almost in every grammar theme. For instance, the list of adjective words will help to check pupils’ knowledge. In order to do this techniques a teacher divides the board into two sides and writes the list of adjectives. Next step is a teacher splits the class also into two groups (each group might contains about 10 or 15 pupils) for making an activity more interesting. Then in each side of the board make two columns “-er” and “ more”. From the beginning of an activity a teacher should the procedure and show the example to learners. One pupil from each group should find the correct adjective form and have to write it in right column. Then should go back and give

the chalk or a whiteboard marker to another pupil in a group. The teacher should check the correct answer as well as have to make sure that they understand the theme. The group which will complete the first and become winners and get the price (it can be chocolate, books, pens and etc).

As I mentioned above, this activity can be used in every theme in order to comprehend grammar rules. Language teachers can use this activity for practical and developmental aims of the lesson.

<i>-er</i>	<i>more</i>

Smart, important, useful, dangerous, awful, fast, tall, sharp.

4-ИЛЮБА

Technique: LIP READING

Time: 5-10 minutes

Level: A2 or above

Materials: None, Maybe textbooks

Objective: improves integrated skills by working with a whole group and enhances students' vocabulary, reading, grammar skills

Procedure: one of the best way to improve ss pronunciation of a new vocabulary is by getting them to repeat words after a teacher. The problem is that it's not much fun and ss do not see any reason to do it. This activity really makes the ss want to say the words and it also gets them concentrating and watching how you as a teacher pronounce them. The activity is ideal for any level and for any group of words and is a great way to start a class as it really makes the students attentive. Ss have to do teacher's pretend. They have not hear him/her. They have to read words by their teacher's lips. When doing this activity learners are heads up attentive and watching always to a teacher.

5-ИЛЮБА

Technique: RUN TO THE BOARD

Time: 10 minutes

Level: A2 and above

Objective: to improve students' active learning process and engage them to work with a team. Check students language acquisition from the lesson.

Procedure: this activity can be perfect way for creating an effective learning environment in a lesson. It is widely used by US numerous teachers. It is a good way to see how well students remember words learned at previous lesson. This technique really activate your students brains. By the help of this activity they try to remember the words they had learned. Let's introduce with the procedure step by step.

Step 1. Teacher should split the student into 2 groups, then she gives a different coloured whiteboard marker to each team.

Step 2. Teacher have to divide the board into two halves. It should be one side for every team.

Step 3. The next step is more interesting for students, because teacher writes the topic on the board. This topic might about the theme, that have learned on the previous lesson. For instance: The topic "Holidays". Teacher should say one example word belong to the holiday.

Step 4. At this point she explains the procedure to the students what they should do with their group. Teacher reminds the time that learners should spend in order to complete the task. Each student should write only one word connected with the topic on a board and puts down one by one.

Step 5. A student who have written a word should give the pen to the next pair. Students have to run up to the board and write quickly.

Step 6. After teacher's command they should stop the writing. Teacher counts the words which have been written by the group. The winner team is the group which have written many words than another.

This technique may used in order to test how students learned from the previous lesson. It can help to check the students' language acquisition. This activity can be interesting for both students and teachers in a lesson.

6-ИЛЮБА

Technique: DRAWING DICTATION

Time: 15-20 minutes.

Level: A2, B1 and above.

Objective: to improve students' active learning skills and engage them to work with a team, a pair or an individual. To broaden the memory and imagination of learners.

Materials: a board, whiteboard marker or a chalk, handouts with a picture.

Procedure: This is a simple communicative task where students immediately have concrete proof whether they have performed it successfully or not. Students practice describing pictures and you can also use it to work on prepositions of place and comparatives. One interesting thing about the activity is how the teacher moves out of the limelight and for a great portion of the activity is more an observer. The activity name is the "Drawing Dictation", which shows how a simple drawing activity can stimulate lots of language work with the students doing all talking. Students practice describing.

At the beginning of this activity, the teacher invites a volunteer from students to the board and gives instructions for doing this exercise. In the drawing dictation, the students describe a simple drawing to their partner, who has to draw exactly the same picture on the board. Then a volunteer tries to draw a picture with a help of his/her classmates with descriptions. Beforehand a teacher distributes handouts with a drawing picture. After that, a teacher can correct if it has some mistakes with a handout picture. When feedbacks, the teacher explains some grammar mistakes in a students' speech.

At the end, the teacher gives some advices that relate to this activity. And also gives tips on how to conduct this activity. The aims of this activity can broaden the memory and imagination of learners. The important thing that a student should do concentration and follow instructions.

It was excellent that the learners have done this as a whole group. They can work in pairs either with another of your picture or letting one person invent a picture and then describing it to the partner. Of course the artistic merits of the drawing is not important. The necessary thing is whether the students can be accurate giving an understanding descriptions and instructions. The task is a bit motivating and memorable for the students.

7-ИЛОВА

“Drawing Dictation” технологияси тавсифи

Сарфланадиган вақт: 15-20 мин.

Даража: А2

Технология мақсади: Ўқувчиларнинг нутқий ва тил компетенцияларини ривожлантиришга хизмат қилади. Кичик гуруҳларда, жуфт ҳолда ёки бутун синф билан биргаликда дарс мавзусига оид машқларни мустаҳкамлашда қўллаш тавсия қилинади ҳамда амалий мақсадни рўёбга чиқаришда қўлланилади.

Материаллар: доска, ёзув маркери, расмли картинка.

Технология тавсифи: Ўқитувчи ўқувчиларга ушбу технологиянинг умумий тавсифини тушунтиради. Олдиндан тайёрланган мавзуга оид расмли тарқатма материал барча ўқувчиларга тарқатиб чиқилади. Ўқитувчи битта кўнгилли (volunteer) ўқувчини доскага таклиф қилади. Унга тарқатма материал тасвири кўрсатилмайди. Қолган ўқувчилар доскадаги ўқувчига расмда кўрганларини инглиз тилида тасвирлаб беради. У эса эшитганларини доскада расм қилиб чизишни давом эттиради. Белгиланган вақтдан кейин ўқитувчи унинг чизганларини тарқатма материалда акс этган тавсир билан солиштиради. Йўл-йўлакай ўқувчилар нутқида содир қилган ҳатоларини ҳам тушунтириб кетади. Мазкур технологиядан фойдаланиш ўқувчиларда нутқий, тил, социолингвистик компетенцияларни ривожлантиришга асос бўлади. Натижада, инглиз тилини ўрганаётган ўқувчи расмли тасвирлардан фойданиб матн тузиш малакасини оғзаки ва ёзма эгаллай олади. Масалан, **мевалар мавзусини** мустаҳкамлашда фойдаланиш мумкин.

8-ИЛОВА

Инглиз тилидаги олмошларнинг ҳам бир нечта тури мавжуд. Улар ўзбек тилидаги ўрганиладиган олмошлардан айрим жиҳатлари, қўлланилиши ва кўриниш шаклларида фарқ қилади. Бу олмошларга қуйидагилар киради:

Кишилик олмошлари – Personal pronouns. Шахсни билдириб, от ўрнида қўлланади. Улар бирлик ва кўпликда ишлатилади; **Эгалик олмошлари – Possessive pronouns.** Шахснинг бирор нарсага эга эганлигини ва бирор нарса шахсга тегишли эканликни билдиради. Улар ҳам бирлик ва кўпликда ишлатилади (My- Mine, His, Her, Its, Our- Ours Your- Yours, Their- Theirs); **Ўзлик олмошлари – Reflexive pronouns.** Иш-ҳаракатнинг бажарувчиси ҳам субъект ҳам объект эканлигини ва бирор ҳаракатни шахснинг ўзи бажарганлигини билдиради. Гапдаги вазифасига кўра ўзлик олмошлари қўшма сўзларга киради. *My, your, him, her, it, one* олмошларига *-self, -selves* қўшиш ўзлик олмошлари ясалади; **Сўроқ олмошлари – Interrogative pronouns.** Махсус сўроқ гаплар тузишда ишлатилади. Улар қуйидагилардан иборат: *who- ким, what- нима; қандай, where-қаеда, when-қачон, which-қайси, how-қандай, how many (much) қанча (саналадиган(саналмайдиган))* отларга савол бериш орқали ясалади; **Нисбий олмошлар – Relative pronouns.** Бу олмошлар эргаш гапларни бош гаплар билан боғлаш учун хизмат қилади. Улар ўзидан олдин келган от ёки олмошни аниқлаб келади. Инглиз тили грамматикасида нисбий олмошлар сўроқ олмошлари билан омоним бўлиб, *who, whom, whose, which, what, that*дан иборат. Шулардан “*who, whom, whose*”лар инсонларга нисбатан ишлатилади. Гапда нисбий олмошлар ўзбек тилига баъзан таржима қилинмайди; **Гумон олмошлари – Indefinite pronouns.** Ноаниқ шахс ва предметларни кўрсатиб келади. Улар англатган маъносига кўра шахсни ва предметни кўрсатади. Гумон олмошлари қуйидагилардан иборат. *Some* ва *any* (бир қанча, бироз, ҳеч қанча) маъноларда ишлатилади. *Some* олмоши бўлишли гапларда, *any* эса бўлишсиз ва савол гапларда ишлатилади. Бу олмошларга “*one, body, thing*” қўшилиб “*Someone, somebody*-аллаким, кимдир, бирор киши, *anyone, anybody*-бирор киши, ҳеч ким, *something*-бирор нарса, *anything*-бирор нарса. *Many–much* (кўп), *Few–little* (кам, оз)” маънолари билан таржима қилинади. Бу олмошлар миқдорни билдиради. Саналадиган ва саналмайдиган отлар билан ишлатилади. Бу олмошлар гапда олмош-сифат ва олмош-от бўлиб келади; **Кўрсатиш олмошлари – Demonstrative pronouns.** Гапда предметларни жойлашган ўрнини ва мавжудлигини билдиради. Бирлик ва

кўплик шаклларга эга. This-these (бу, булар), that-those, (у, ўша, улар). Бу олмошлар ҳам гапда олмош-сифат ва олмош-от бўлиб келади; **Биргалик олмошлари – Reciprocal pronouns.** *Each other, one another* биргалик олмошлари икки ва ундан ортиқ шахс, ҳайвон, парранда ёки предметларнинг ўзаро муносабатини билдириб, *бир-бирини, бир-бирига, бир-бирида, бир-биридан, ўз-ўзига, ўз-ўзини, ўзаро* каби таржима қилинади.

Замонавий таълим амалиётида қўлланаётган инновацион технологиялар, интерфаол услубларнинг сони жуда кўп. Жумладан, чет тили дарсларини турли услубларга таяниб, айниқса замонавий интерфаол методлардан самарали фойдаланиб олиб бориш ўқитувчига кутилган натижаларни бера олади. Ўз навбатида бундай усулларни қўллаб машғулотни ўтказиш ўқитувчидан юксак савиядаги билим ва пухта тайёргарликни талаб этади.

Ўқитиш жараёнини самарали ва натижали бўлишини таъминлашга йўналтирилган интерфаол усуллар илғор мутахассислар томонидан яратилган бўлиб, бугунги кунда улар республикамизнинг кўпгина умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим кенг миқёсда қўлланиб келинмоқда ва ижобий натижалар бермоқда.

Маълумки, ҳар қандай чет тилини ўрганишда грамматиканинг аҳамияти катта. Чунки грамматикани мукамал ўрганмасдан ўқувчи тўғри ёзиш, тўғри гапириш ва жумлани тўғри таржима қилишни ўзлаштира олмайди. Грамматик мавзунини тушунтиришда интерфаол усуллардан фойдаланиш мавзунини чуқур ўзлаштиришга ва яхши тушунишга ёрдам беради. 5-6 синф ўқувчиларига инглиз тили олмошларини ўқитишда дарс мобайнида “Зинама-зина” интерфаол технологиясидан фойдаланишни қуйидаги сценарий асосида ташкил этилиши мумкин.

9-ИЛОВА

Зинама-зина технологияси

Сарфланадиган вақт: 15-20 мин.

Даража: А2, 6-7 синфлар.

Технология мақсади: Тил компетенциясини ривожлантиришга хизмат қилади. Ўқувчиларни эркин, мустақил ва мантиқий фикрлаш, жамоа бўлиб ишлаш, изланиш, фикрларни жамлаб улардан назарий ва амалий тушунча ҳосил қилиш, жамоага ўз фикри билан таъсир эта олиш, уни маъқуллашга

ўргатишдан иборат. Ўқувчиларнинг мустақил грамматик минимумга оид олмошлар мавзусини тушунишга ва уларни машқ қилишга ёрдам беради.

Материаллар: А4 формат қоғозлар, доска, магнит бўлакчалари

Технология тавсифи: Ушбу машғулот ўқувчиларни ўтилган ёки ўтилиши керак бўлган мавзу бўйича яқка ва кичик гуруҳ бўлиб фикрлаш ҳамда такрорлаш, ўзлаштирилган билимларни ёдга тушириб, тўпланган фикрларни умумлаштира олиш ва уларни ёзма, расм, чизма кўринишида ифодалай олишга ўргатади. Бу технология ўқувчилар билан бир гуруҳ ичида яқка ҳолда ёки гуруҳларга ажратилган ҳолда ёзма равишда ўтказилади ва тақдимот қилинади.

Технологиянинг мақсади. Ўқувчиларни эркин, мустақил ва мантиқий фикрлаш, жамоа бўлиб ишлаш, изланиш, фикрларни жамлаб улардан назарий ва амалий тушунча ҳосил қилиш, жамоага ўз фикри билан таъсир эта олиш, уни маъқуллашга ўргатишдан иборат.

Технологиянинг қўлланилиши. Ўқитувчи дарс мавзусини “Pronouns” доскага ёзади. Синф ўқувчилари 4 та кичик гуруҳларга ажратилади. Ўқитувчи ўқувчиларга олмошлар мавзусини, жумладан олмошларнинг инглиз тилидаги турлари, қўлланилиши ва гапдаги вазифалари хусусида қисқача тушунтиради. Кейин эса ўқитувчи технологияни ўтказиш тартиби билан таништиради. Ҳар бир гуруҳга чап томонида мавзулар ёзилган А-4 ўлчамли қоғозлар тарқатиб чиқилади.

1-гуруҳга: **Кишилик олмошлари.** Personal Pronouns. (Singular) I, he, she, it. (plural) We, you, they.

2-гуруҳга: **Эгалик олмошлари.** Possessive pronouns. (Singular) My, his, her, its. (plural) Our, your, their.

3-гуруҳга: **Ўзлик олмошлари.** Reflexive pronouns. (singular) Myself, himself, herself, itself, oneself. (plural) Ourselves, yourselves, themselves.

4-гуруҳга: **Кўрсатиш олмошлари.** Demonstrative pronouns. (singular) This-that, (plural) These-those.

Технологияни амалга ошириш кетма кетлиги қуйидаги босқичлардан иборат бўлади. Гуруҳ ўқувчиларини тарқатма материалда ёзилган олмошлар турлари билан танишишларини ва уларга гуруҳ аъзолари билан фикрлашиб, инглиз тилида 2 та гаплар ёзиш вазифаси берилади ва вақт белгиланади. Гуруҳ аъзолари бир-бирлари билан келишган ҳолда, инглиз тилида уларга берилган олмошларга гаплар ёзадилар. Сўнгра ўқитувчи ҳар бир гуруҳга тарқатган қоғозларни олиб кейинги гуруҳга тарқатади. Натижада, кейинги

гуруҳда янги олмошлар ҳақида маълумот берилади. Улар ҳам худди олдинги бажарган амални давом эттиради яъни 2 тадан гаплар ёзиши кераклиги айтилади. Бу усул 3 марта такрорланади. Сўнгра ҳар бир гуруҳ аъзоларидан бир ўқувчи доскага чиқиб тақдимот қилади. Бу ўқувчи ёзилган инглиз тилидаги гапларни ўқиб беради. Грамматик нотўғри ёзилган гапларни тўғрлаб уларга изох бериб кетади. Тақдимот мобайнида гуруҳлар томонидан тайёрланган материаллар доскага зиначалар шаклида ёпиштирилади (**2-расмга қаранг**). Ўқитувчи, ҳар бир гуруҳни баҳолаб чиқади ва технологияни яқунлайди.

2-Расм

PERSONAL PRONOUNS - (singular) *I, HE, SHE, IT.* (plural) *WE, YOU, THEY*

POSSESSIVE PRONOUNS - (singular) *MY, HIS, HER, ITS.* (plural) *OUR, YOUR, HEIR*.....

REFLEXIVE PRONOUNS – (singular) *MYSELF, HIMSELF, HERSELF, ITSELF, ONESELF.* (plural) *YOURSELVES, OURSELVES, THEMSELVES, OURSELVES*.....

DEMONSRATIVE PRONOUNS - (singular) *THIS-THAT,* (plural) *THESE- THOSE*.....

10-ИЛОВА

The Human body

Extract from Anatomy course lecture (<https://www.medicalenglish.com/unit/1/reading>)

Welcome to today's lecture. Last week we looked at the respiratory system and how the lungs separate oxygen from other gasses which we breathe. Today, we will be looking at co-dependence within three of the body's most important systems: the central nervous system (CNS), the cardiovascular system and the digestive system.

The nervous system can be divided into two parts: the central nervous system and the peripheral nervous system. Information transmitted through the central nervous system tells our bodies how to react in a certain situation, such as when we want to take a step the brain tells our knee joint to bend, or when we touch something hot we receive information giving us a burning sensation. The CNS also

sends information about infection so that the appropriate organ e.g. the spleen can fight certain types of bacteria. It is a common misconception that the brain is the largest organ in the human body, when in fact it comes in at third largest after the skin and the liver respectively.

The central nervous system also controls our second system of the day, the cardiovascular system (also known as the circulatory system) which delivers blood and oxygen to the various parts of the body. The relationship between these two systems is quite complicated as each has an effect on the other. If we take the heart for example which is a key organ in the cardiovascular system, we can think that it feeds the brain and as such the CNS with oxygen and blood, but at the same time it is the brain that controls the heart telling it how often to beat.

In fact the cardiovascular system is not only responsible for delivering blood and oxygen, but also for transporting nutrients, hormones and waste throughout the body. All of these are carried in the blood, of which an average adult has about 5 liters. The heart acts as a pump which circulates the blood through the capillaries, arteries and veins. Our next system, the digestive system is closely linked to the cardiovascular system as on the one hand it requires about 30% of all cardiac output. And on the other, the digestive system separates nutrients from food before they can be distributed via the cardiovascular system. Thus, as with the relationship between the CNS and the cardiovascular system, each system needs the other to work.

When thinking about the digestive system, the first organ that comes to mind is usually the stomach but surprisingly, this is not the largest organ in this system. That is, in fact the liver which is actually the largest solid organ in the body. The liver performs several functions among which are cleaning the blood, producing digestive liquids (bile) and storing energy. Again, we can see examples of cross system relationships here. As well as the liver and stomach, the digestive system is made up of the pancreas and the intestine. The pancreas, like the liver, aids in digestion of food. After food has passed through the stomach and has been 'ground' into tiny pieces, it enters the intestine where the bile is added and the nutrients are extracted from the food. Waste products then move further down the intestine. Now, don't forget to join me next week when we will examine the tonsils and other glands.

1. Before you read the text you should ask yourself or from your partner a few questions:

- 1. Does the title give me/you a clear idea of the content?**
- 2. Do I/you know anything about this topic?**
- 3. What kind of information can I/you expect to find from the text?**
- 4. Can I/you predict the structure of the text from the title?**

2. Read the first Paragraph and select 3 correct answers from following options (A-E).

The human body works with these significant classifications. They are...

- A. respiratory system
- B. cardiovascular system
- C. the lungs
- D. digestive system.
- E. nervous system (CNS),

(Answers: B, D, E)

3. Match the beginning of each sentence (A-E) with the correct endings (1-7) according to the second and the third paragraphs.

- A. Central nervous system...
- B. In order to react in a certain situation...
- C. It is a common misconception...
- D. The cardiovascular system...
- E. The heart is a key organ...
 1. delivers blood and oxygen to the various parts of the body
 2. can be divided into two parts
 3. we receive information giving us a burning sensation.
 4. also sends information about infection
 5. the largest organ in the human body is the brain
 6. through the central nervous system
 7. in the cardiovascular system.

(Answers: A-2; B-3; C-5; D-1; E-7)

4. Select/Underline the word in each group that does not have the same meaning.

- A. liver, stomach, lung, hand, heart.
- B. arm, leg, intestine, head, shoulder
- C. the lungs, respiratory system, cardiovascular system, nervous system

D. arteries, veins, capillaries, layer

E. nutrients, healthy food, balanced diet, GM food

5. Short answer questions. Read the forth and the last Paragraphs and answer the questions (A-E) with the words from the text. Write NO MORE THAN TWO WORDS or A NUMBER.

A. What does the transporting the nutrients, hormones, waste in the human body?...
... (cardiovascular system).

B. How many litres the blood of an average adult has got?... ... (about 5).

C. What do the relationship between the CNS and the cardiovascular system need each othe? (the work).

D. What part of the human body does help for digestive system? (the stomach).

E. What is made up the liver, stomach, the digestive system with the pancreas? ...
... (the intestine).

11-ИЛОБА

Technique: DEFINE IT

Time: 10-15 minutes

Level: A2 and above

Materials: A board, a chalk or a whiteboard marker

Objective: to improve students' communicative language skills and to check students background knowledge from vocabulary

Procedure: this activity is an incredible simple. It recycles the vocabulary in a fasten and fun way and also gives learners practice and paraphrasing. The activity called as "Define it", which recycles the new vocabulary when ss do not know the word. This activity can be done with students at any CEFR levels. This activity is very economical in terms of time and resources. It takes only 10 to 15 minutes. The necessary materials for conducting this activity are a board, a chalk or a whiteboard marker.

At the beginning of this activity, the teacher invites a volunteer from students to the board and gives instructions for doing this activity. Firstly, a teacher tells to the student to sit on the chair with his back to the board and look only directly (straight) and do not turn back on a board direction. Then a teacher writes the word "homework" on the board and asks the rest of the students to give one explanation or definition for this word to the volunteer without naming it. After that, students continue periphrases, give their own explanation and examples for this word. And finally the volunteer guesses the word written on the board. Then, the teacher

invites another student and writes another word. And all this is repeated several times with different students.

12-IJIOBA

Technique: MEMORY STORY

Time: 10-15 minutes

Level: A2 and above

Objective: to improve students' active learning skills and engage them to work with a team, a pair or an individual. To raise learners writing, reading, speaking, skills.

Materials: a board, written sentences on the board, whiteboard marker or a chalk

Procedure: Memory story is an excellent activity for new classes, students who are shy and will not talk. This technique was made a special for Asian countries to teach English by the method of "Memory Story". The activity consists of 4 steps:

Step 1. Write up a passage or verse on the board;

Step 2. Ask the students to read the passage out loud together. You can do this 2 or 4 times depending on the length of the passage. According to initial step the tutor writes down 4 simple sentences and made the students to read out loud over and over.

Step 3. Then a teacher removes some of the words and ask the students again to read the passages they remember. In this process you can see if they can remember the missing words. The words you remove are up to you, depending on whether you want the activity to have a grammar or vocabulary focus.

Step 4. Keep removing more are more words until almost all of the passage is gone. Students should keep reading in orally form the sentences they remember in chorus

By using 4 steps, students improve their memory skills by learning heart whole passages.

13-IJIOBA

Technique: RUNNING DICTATION

Time: 10 minutes

Level: A2 and above

Objective: to improve students' active learning skills and engage them to work with a team, a pair or an individual. To raise learners writing, reading, speaking, listening, vocabulary and grammar skills.

Materials: a board, a piece of written sentences on the board, sentences or words which are hidden in different places of the room.

Procedure: It is a real favorite technique, because it is a good way to get students out of their seats and get them moving around. Especially, if you find yourself teaching last class of the day which means of course, children are really tired. This can revise vocabulary, grammar, word or sentence order and practices listening and speaking. As it is really enjoyable activity for the students and you can make this as easy or as difficult as you need to.

Step 1: First of all, you have to prepare your sentence strips in advance. If possible as well, it is a good idea to get to the class before the students as students you know are really noisy.

Step 2: Divide the students into pairs. One student is the writer and that student should not remain seats. The other is the runner. This first student runs around the class in order trying to find sentences and has to remember this sentences. He/she comes back and tells to the partner in orally remembered sentences. After finding all sentences they have to put sentences at the correct order. As a result, they make a story. If you are doing a longer activity, you can get students swap roles halfway through, so both can get a chance to read and write.

Step 3: Give the students a time limit

Step 4: Correct the task as necessary. If you have done a song, you can play a song and the students correct themselves and they usually really enjoy this activity. It is a lot of fun.

14-11JOBA

Technique: OPINION DICTATION

Time: 10 minutes

Level: A2 and above

Objective: to improve students' active learning skills and engage them to work with a team, a pair or an individual. To raise learners writing skills with a class.

Materials: a board, a chalk, a whiteboard marker, copybooks

Procedure: This activity is a simple way of setting up the discussion. The activity begins as a normal dictation but the dictation where the students' opinions are the center of attention. Using it always good thing for age in 11-14 year students. A beauty of this exercise is that student practice listening, writing and speaking.

A teacher asks students to put a notebook in the table horizontally and dividing the page into three columns. On the first column, students should write "I AGREE", on the second column "I DISAGREE" and on the third column "IT DEPENDS...". Then, the teacher explains that he dictates short sentences and students should write on the column with expressing their opinion whether they agree, disagree or it depends. The first sentence is: "Football is the best sport in the

world", the second is "Life without my mobile phone would be awful" and the third is "Everybody should speak English in today's world". After writing their opinions, the teacher asks students to compare their sentences with their partner and explain why they agree or not each other. While students discussing to each other, a teacher may monitor the class and note common mistakes on learners ideas. Then an instructor stops them and asks a question. "Did you have similar/general ideas with your partner or not"

This activity is very simple but very effective way to set to discuss on any topic we like and we can dictate a group of sentences connected just one topic and conclude the activity by getting the students to share their opinion with the rest of the class.

15-ИИОБА

Technique: WORD BY WORD STORY

Time: 10-15 minutes

Level: A2 or above

Materials: A board and chalk

Objective: improves writing skills by making a short story and enhances students' grammar skills too since the story is written in past tenses .

Procedure: This activity is an interesting way to get students writing stories. Writing itself usually solitary (done alone) activity. So this collaborative writing activity is a welcome change for them. As you'll see words go up one at a time and no one student can control where the story is going which means the end results is usually weird and wonderful. This technique helps learners for improving writing skills by making a short story and also it enhances students' grammar skills too since the story is written in past tenses. In order to reach the goal of the lesson, students should pay attention and be active because the story will be made by students themselves. At first, the teacher writes two or more connected sentences on the board to begin the process (or the activity can be started with just one word, for example: last night and etc. Another possible way is to let students begin the story by themselves). Then one by one students add a new word at a time and the teacher carries on writing these words on a board. During the process students are demanded to use wide range of past tenses and linkers as a result grammatical problems or problems with coherence and cohesion can be brushed up. Moreover, you may go back and check if there are sufficient adjectives/adverbs or you may alternate them to more sophisticated one. The activity can go on more than 10 minutes but it is better to stop it while spirits are still high. Furthermore, students

can complete this as a small group, pair or individually. The end result is usually weird and wonderful. It makes complex writing much more interesting.

16-ИЛОБА

Technique: PLAYFUL PICTURES

Time: 10 minutes

Level: A2 or above

Materials: a board, whiteboard marker/chalk, a good imagination.

Objective: to improve students' active learning skills and engage them to work with a team, a pair or an individual. To broaden the vocabulary and imagination of learners.

Procedure: The teacher divides the group into two teams. One student from each team should go out for 2 or 3 minutes. In that time teacher draws one easy and interesting picture to the board. After explaining the picture to students the teacher erases the picture. Then, a teacher calls the students who gone out. The rest of the students in the classroom should explain the picture which a teacher draw on the board.

Two students standing in front of the board have to draw exactly the picture. This game requires students to be attentive. Both group members should quickly explain the picture to their volunteers. The winner will be a student who has drawn the first and the same picture.

Then the teacher invites another volunteers and draws another picture, all the actions repeated several times with different students.

This game is a great game because kids often get excited about the pictures and even quite kids will participate. Also it helps students to develop their imagination and listening skills.

17-ИЛОБА

Инглиз тилини ўргатишда гапириш нутқ фаолияти тури (speaking skill) асосий мақомга эга. Чет тилни турли даражада ўргатишга оид эса, ниҳоятда кўп манбалар мавжуд. Булар хорижий нашрлар, республика илмий-амалий конференция материаллари, халқаро конференция материаллари, илмий тадиқотлар, дарсликлар, мултимедиал ўқув материаллар ва бошқа манбалардан иборат.

Инглиз тилини ўргатишда гапириш малакасини шакллантириш жараёни кичик гуруҳларда, якка ҳолда, индивидуал ҳолда ташкил қилинади. Бу жараёнда, яъни гуруҳларга бўлиниб ёки якка ҳолда ишлаш асосида дарсга жалб қилинган ўқувчи баъзан саросимага тушиши ёки ҳижолат чекиб қолиши кузатилса, дарс самарадорлигига путур етказилади. Бу эса, ўқувчиларнинг дарсга бўлган қизиқишини сўндириб қўяди. Шуларни инобатга олган ҳолда, гапириш малакасига оид бўлган машқлар албатта ранг баранг ва кўрғазмали ташкил қилиниши ўқувчиларда жуда қизиқиш уйғотишига алоҳида аҳамият бериш керак. Дарс жараёнида гапириш малакасини шакллантиришнинг жаҳон тажрибаси иккита йўналишни қамраб олади. Улар қуйидагича: Жумладан, гапириш нутқ фаолиятига оид бўлган машқларнинг учта жиҳатини алоҳида эътироф этиб ўтамиз. Ҳар қандай коммуникацияни амалга оширувчи машқлар *амалий қўллаш имкониятларини* **“practice opportunities”**, *мақсадли коммуникация* **“purposeful communication”**, ҳамда *мазмунли вазиятлар* **“meaningful situations”**га эришишни таъминлай олиши керак. Ушбу методик кўрсатмалар тажриба-синов жараёнларида инглиз тили муаллимларига тушунтириб борилди. Уларга дарс лойиҳаларини тайёрлаш жараёнида ушбу тавсияларга таянишлари ҳақида маълумотлар бериб борилди.

Эндиги навбатда қуйидаги диологик нутқ намуналаридан парчалар келтириб ўтамиз. Бу ерда иккита ёндашув акс этади.

Activity 1. Ўқувчиларга инглиз тилини муваффақиятли ўрганишга оид бир нечта муқобил қоидалар ҳақида ўйлаш топшириғи берилади. Ўқитувчи айрим қоидаларни доскага мисол келтириб ёзади. *“You must speak English in class”*. *“You mustn’t speak Uzbek in class”*. Уларга ўйлашлари учун бир неча дақиқа вақт бериш керак бўлади ҳамда жавоблар умумлаштирилади.

Activity 2. Муҳокама (Discussion). Синф ўқувчиларини 3 ёки 4 та гуруҳларга ажратиб, улардан фикрларини умумлаштириш сўралади. Ўқувчиларга шарт “must” ва шарт эмас “mustn’t” сўзларидан фойдаланиб, инглиз тилини ўрганишнинг 10 та асосий қоидаларини дафтарларига ёзиш топшириғи берилади. Белгиланган вақтдан кейин жавоблар текширилиши мумкин.

Activity 3. Мимика (Miming). Синфдан ўз хохишига кўра ўқувчи танлаб олинади. У турли мимика ҳаракатлари билан ўқитувчи томонидан (бошқа ўқувчиларга кўрсатилмаган ҳолда) берилган сўзларни тасвирлаб бериши керак, қолган ўқувчилар эса қўлланилган мимика ҳаракатларига кўра қандай лексик бирлик сўралганини топишади.

Шунингдек, ўқувчиларнинг нутқий компетенцияларини ривожлантиришда қуйидаги омиллар муҳим аҳамиятга эга деб ҳисоблаймиз. Биринчидан синф ҳонаси ҳамда синф ўқувчиларини жалб қилиш **“Classroom organisation”**, иккинчидан ўқитувчининг роли **“Teacher’s role”**, учинчидан материаллар **“Materials”**, тўртинчидан фикр ва мулоҳаза билдириш **“Feedback”**, бешинчидан мотивация **“Motivation”**.

Ёзувни ўргатишдаги интерференцияларни бартараф қилиш учун, экстралингвистик ва лингвистик қийинчиликларни инобатга олиш зарур. **Экстралингвистик қийинчиликларга**, ёзувни амалга ошириш вазиятининг мавжудлиги, ёзиш воситаларининг мавжудлиги, ўқитувчининг ёзув малакаси бўйича методик тайёргарлик, ёзув машқлари ва топшириқлари ўқувчининг ёшига мос қилиб тузилганлиги киради. **Лингвистик қийинчиликларга** эса, ҳарфларнинг ёзилишини ва босма шаклини тўғри фарқлай олиш ва ёза олиш, ҳарф бирикмалари, товушларни тўғри ёза олиш, сўзларни тўғри ёзиш билан бирга, уларнинг маъносини англай олиш, сўзларни қатнаштириб тўғри гаплар туза олиш каби билимларни эгаллашдан иборат.

Тажриба-синов жараёнларида ёзувни эгаллашда ўқувчиларда кузатилган интерференция оқибатларини олдини олиш учун дарсликларда самарали инглиз тилини эгаллашга йўналтирилган мукамал машқлар яратиш тавсия қилинади. Жумладан, А2 даражада тинглаб тушуниш ва гапиришга оид, содда ва қисқа матнларни тинглаб тушуниш, синфда қўлланиладиган ибораларни тушуниш, кундалик ҳаёт билан боғлиқ содда гаплар айта олиш, товушларни аудиоматнда фарқлай олишни самарали ўзлаштиришга ёрдам берувчи такомиллашган машқлар тизими (comprehension tasks)ни ишлаб чиқиш керак. Иккинчидан, ёзув нутқ фаолиятини эгаллаш учун содда, қисқа миннатдорчилик билдириш ва узр сўраш ҳақида, кундалик турмуш ҳақидаги маълумотларни, содда биография, шахсий маълумотлар билан анкеталарни тўлдириш ҳақида ёза олиш малакаларини мукамал ўзлаштиришга оид машқларни “Иш дафтари” (Work book)да инобатга олиш мақсадга мувофиқ. Учунчидан, дарслик мавзуларидаги ўқувчилар диққатини тортадиган турли расмли тасвирлар билан ифодаланган машқларни камайтириб, мустаҳкамловчи такомиллашган машқларни ишлаб чиқиш ҳамда мавзуларга доир кўпроқ кичик ҳажмдаги матнларни яратиш керак.

Қуйида ёзувни ривожлантиришга оид таклиф қилинган машқ намунасини келтириб ўтамиз. Бу машқ синф билан бирга бажарилади. Ўқувчилардан уларнинг ота-оналари уйда уларга оид қандай қоидаларни

жорий қилишганини сўранг. Масалан, доскага улардан баъзиларини ёзиш мумкин. *“Come back home on time after classes. 2. Do your homeworks. 3. Not to waste your time with hanging out your friends.”* Сўнгра, ўқувчилар оналарининг таъқиқлаган қоидаларини инглиз тилида ёзма баён қилишни давом эттиришади.

18-ИЛОВА

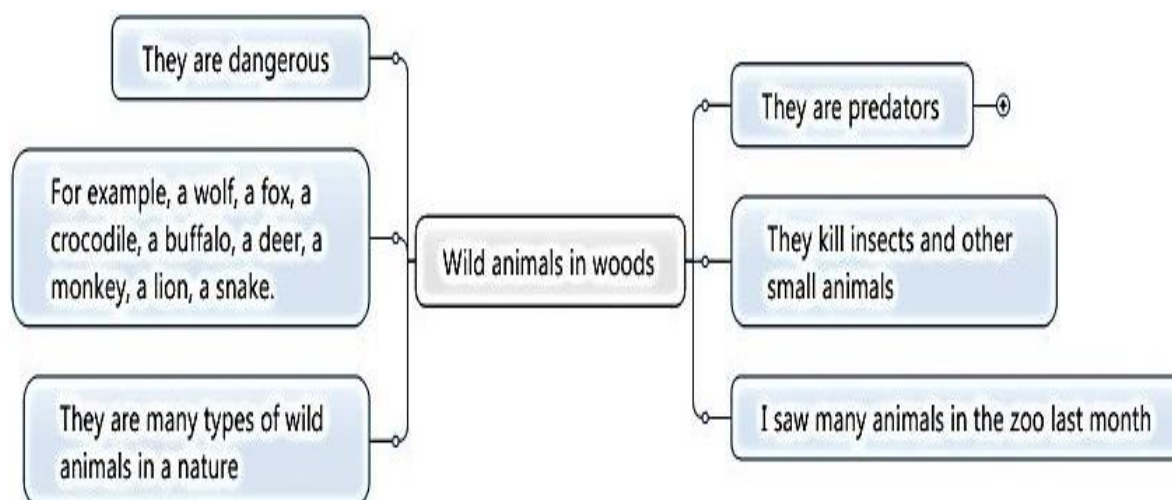
Critical thinking” method. Танқидий фикрлаш ёки танқидий тафаккур қилишга ўргатиш методи. Айни дамда гуманитар фанларни ўқитишда ўқувчиларни танқидий фикрлашга ўргатиш ва йўналтириш талаб қилинмоқда. Ушбу методнинг бошқа методлардан устунлиги, айнан чет тил ўқув предметини ўргатишда қўлланилиши билан аҳамиятлидир. Ушбу метод оғзаки ва ёзма нутқни амалга оширишда, бирор бир муаммоли вазиятга ечим топишда қўлланилади. Ушбу методни барча таълим босқичларида қўллаш айнан керакли натижаларга эришиш имкониятини яратади. Танқидий тафаккур юритиш ўқувчига олган билимларини такрорлаш, янги информацияни тушуниш ҳамда ўзлаштириш, берилган ўқув топшириғига ўзининг ички нутқидан келиб чиқиб баҳо бера олиш ва мустақил фикрлашдан иборат. Ўқувчиларга айнан чет тил ўргатиш жараёнида ўқув материалларини ўзлаштиришда танқидий фикрлаш талаб қиладиган мазмундаги топшириқлардан фойдаланиш самарали натижа беради. Шунингдек, расмий материаллардан фойдаланиш, мантиқий саволларга оғзаки ва ёзма тарзда жавоб бериш, миннатдорчилик билдириш ёки узр сўраш, кундалик ҳаёт тарзи ҳақида, ўзи ҳақида содда автобиография ёза олиш ҳамда яқин кишисига хат ёзиш малакаларини шакллантириш жараёнларида ҳам танқидий тафаккур методидан фойдаланиш коммуникатив компетенцияни шакллантиришга асос бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, танқидий фикрлаш қобилияти ўз-ўзидан шаклланмайди. Унга айнан дарс жараёнида ва дарсдан ташқари эътибор бериш керак. Айнан умумий ўрта таълим босқичида уни шакллантиришга эътибор қаратиш керак. Таълимнинг кейинги босқичларида уни ривожлантириш мумкин.

“Кластер” методи. “Claster” technique. Ушбу метод хорижий мамлакатларда кенг татбиқ қилинган метод тури бўлиб, айнан чет тил ўргатишда мақбул. Ушбу методдан кундалик ҳаётга оид мавзуларга, ҳайвонлар мавзусига ва бошқа мавзуларга тегишли материалларни ўргатишда қўллаш мақсадга мувофиқ. Қуйида унга мисол келтирилади.

19-ИЛОВА

“Using pictures” technique. Иллюстратив материаллардан фойдаланиб чет тил ўқитиш методи. Topics of interest; using pictures. A few ideas for Using Pictures in Language Lessons.

- Choose pictures that will interest your students.
- Choose pictures that are culturally appropriate and age-appropriate.
- Try to have more pictures than there are students to allow for sample choice.

Picture description tasks types: 1. That's a great shot! 2. What are they doing/saying/thinking? 3. Similarities and differences

What are they doing?

I took this photo last _____
when...
Just before I took it....
Just after I took it....

What are they doing?

What are they saying?

**Hello.
How are you**

**I'm
dancing**

**I'm
jumping**

20-ИЛОВА

“Sleep and wake up” method (by Ch. David).

Ўқитувчи ўқувчилар сонидан келиб чиқиб, уларни 4 та ўқувчидан иборат кичик гуруҳларга ажратади. Ҳар бир гуруҳ аъзосини рақамлаб белгилаб чиқади (Student 1, Student 2, Student 3, Student 4). Барча ўқувчиларга технологиянинг мазмунидан келиб чиқиб нима қилиш кераклигини тушунтиради. Жараён бошланади, ўқувчиларга кўзини юмиш командаси берилади. (All students start “asleep.” They are closing their eyes with their heads down.) Ўқитувчи олдиндан рақамлар билан белгиланган ўқувчиларга кетма кет уйғониш командасини беради. Бу биринчи иштирокчидан бошланади. У (Student 1) мониторга қарайди ва ўқитувчи кўрсатган сўзни эслаб қолиши керак. (Teacher tells student 1 to “wake up.” That student looks and memorizes a word the teacher is showing.). Ўқитувчи бу ўқувчига яна кўзини юмиб ўтиришни айтади. (Teacher tells student 1 to go back to sleep.) Худди шу амал кетма кетликда 2, 3, 4 гуруҳ иштирокчилари билан давом этади. Ҳар гал янги сўзларни кўрсатиб боради. (Teacher repeats this action with each student, using a

new word each time.) Сўнгра барча ўқувчилар уйғонишади ва эслаб қолган сўзларини биргаликда ёзиб тўлиқ гап ҳосил қилишади. (All students wake up and form a sentence with their memorized words.).

EXAMPLE: I'm afraid of wild animals.

Student 1 –afraid of; Student 2 – wild; Student 3 – animals;

Student 4 – I'm.

21-ИЛОВА

“Jigsaw” technique.

There are three types of friendship, according to Aristotle. The first type is based upon pleasure of another's company. This friendship might be based upon a common interest, hobby or activity.

For instance, being fond of same kind of sport etc. The second type of friendship is determined by usefulness in association or friendships of utility. These friends are tied together because of the favors that they can do for one another.

Both of these types of friendships can easily fade, because people's interests and needs change and therefore their “friend” becomes unnecessary.

However, there is a third type of friendship that supersedes all others. This friendship is based upon mutual admiration and support.

Rare is the friend who wholeheartedly desires what is best for their friend, regardless of the personal cost. Many are there friends who will rush to be around one who is a success. However, when there is a failure and difficult times, the true loyalty of friends is tested.

Friendship (Full text version for Jigsaw)

There are three types of friendship, according to Aristotle. The first type is based upon pleasure of another's company. This friendship might be based upon a common interest, hobby or activity. For instance, being fond of same kind of sport etc. The second type of friendship is determined by usefulness in association or friendships of utility. These friends are tied together because of the favors that they can do for one another. Both of these types of friendships can easily fade, because

people's interests and needs change and therefore their "friend" becomes unnecessary.

However, there is a third type of friendship that supersedes all others. This friendship is based upon mutual admiration and support. Rare is the friend who wholeheartedly desires what is best for their friend, regardless of the personal cost. Many are there friends who will rush to be around one who is a success. However, when there is a failure and difficult times, the true loyalty of friends is tested.

22-ИЛОВА

Ўқитувчиларга мўлжалланган анкета саволномаси

№	Мазкур саволларга ўз педагогик стажингизга таяниб, ёзма жавоблар ёзинг	Берилган жавоблар таҳлиллари
1	Хорижий тилларни ўқитишда компетенция, компетенцияли ёндашув тушунчалари ҳақида билимга эгамисиз?	8 та ўқитувчи (40%) тушунчаларга тўлиқ жавоб берди, 6 таси (30%) қисман жавоб бера олган, 6 таси (30%) умуман фикр билдиришмаган.
2	Инглиз тилини ўқитишда инобатга олинган компетенциялар ва Европа Кенгашининг CEFR "Чет тилни эгаллашнинг умумевропа компетенциялари: ўрганиш, ўқитиш ва баҳолаш" хужжати ҳақида биласизми?	5 та ўқитувчи (25%) ДТС.да чет тил эгаллаш учун зарур компетенциялар хусусида фикр баён қилишган, 8 таси (40%) қисман жавоб бера олган, 7 таси (35%) умуман фикр билдиришмаган.
3	Сиз дарс берадиган синф ўқувчилари дарсликлар асосида инглиз тилини самарали ўрганишига аминмисиз. Қўшимча қандай воситалар, машқлар, ўқув материаллари ва усуллардан фойдалансиз?	8 та ўқитувчи (40%) дарслик ўқув материаллари самарали эканлигини ва қўшимча 5 та воситалар ва усуллардан фойдаланишларини, 7 та (35%) ўқитувчи дарсликлар қисман ёрдам беришини ва қўшимча усуллардан фойдаланмасликларини ва 5 та ўқитувчи (25%) дарсликлар баъзи мавзулари жуда осон, баъзилари мураккаб эканлиги ва қўшимча ҳеч қандай ўқув материалларидан фойдаланмасликларини баён қилишган.
4	Ўқитувчи китобидаги қандай методлар ўқувчиларингиз томонидан самарали ўзлаштирилади?	9 та ўқитувчи (45%) коммуникатив методлар самарали, 6 та (30%) грамматик машқлар самарали ҳамда 5 та (25%) мультимедиа ўқув ресурс материаллари самарали деб эътироф этишди.

№	Мазкур саволларга ўз педагогик стажингизга таяниб, ёзма жавоблар ёзинг	Берилган жавоблар таҳлиллари
5	Грамматик мавзунини ўқитишни, тушунтиришни қандай амалга оширасиз. Грамматикани ўқитишда алгоритмик қоидадан фойдаланиш сизга танишми?	Барча ўқитувчилар дарсликлар асосида деб жавоб ёзишган. Алгоритмик қоидани назарий тушунтирилгач, ўқитувчилар таниш эканлигини ёза олишди.
6	5-7 синф ўқувчиларига дарсликлардан ташқари қўшимча қандай матнлардан фойдаланасиз? Матн ўқишда қандай топшириқлардан фойдаланасиз?	10 та ўқитувчи (50%) интернет сайтлари маълумотларидан айниқса 5-синфлар учун, 10 та ўқитувчи (50%) турли ўқув адабиётларидан фойдаланиши хусусида жавоб ёзишди.
7	5-7 синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишда қўшимча мультимедиял ўқув ресурслардан фойдаланасизми?	барча ўқитувчилар 5-7 синф ўқувчиларига инглиз тилини ўқитишда дарсликка илова қилинганларидан ташқари қўшимча мультимедиял ўқув ресурслар мавжуд эмаслигини ва фойдаланмаслигини билдиришган.
8	Инглиз тили ўқитувчиси сифатида қандай принципларни биласиз. Инглиз тилини ўқитишда қандай принциплар самарали деб ҳисоблайсиз?	3 та ўқитувчи (15%) она тилига таяниш, коммуникатив машқлардан фойдаланиш, дидактик принцип ҳақида билишларини ва айнан методик принциплар самарали деб фикр билдиришди. 15 та ўқитувчи (75%) принциплардан хабардор эмаслигини ёзишди, 2 нафари (10%) ушбу саволга умуман жавоб беришмаган.
9	Коммуникатив-когнитив, коммуникатив-кумулятив методлар ҳақида биласизми?	10 та ўқитувчи (50%) коммуникатив-когнитив метод билишни ривожлантиришни, 5 таси (25%) коммуникатив-кумулятив метод маданиятга боғлаб инглиз тилини ўрганадиган усуллар мажмуи, 5 таси (25%) булар ҳақида билмасликларини ёзишди.
10	Дарс жараёнида қандай методлар, воситалар ва технологиялардан фойдаланасиз?	Мазкур саволга 18 та (90%) ўқитувчи дарс жараёнида ўзларига таниш методлар, воситалар, технологиялар ҳақида маълумот келтиришмаган, 2 та (10%) ўқитувчи айтишда қандай самарали усуллар, воситалар мавжудлигини ҳамда уларни дарс жараёнида қўлай олишларини ёзма анкетада кўрсатиб беришди.

23-ИЛОВА
5-СИНФЛАРГА МЎЛЖАЛЛАНГАН АНКЕТА
СЎРОВНОМАЛАРИ

Dear respondent. You are participating personally in the research project and your answers to questions are important. Please, first of all, read every single question and respond individually.

1. *There are several subjects that you are studying. How many lessons do you have on week days. Do you like your school subjects?*

2. *Please, make a story after the following sentence. There are 12 months in a year and 4 seasons. ...*

3. *There are Uzbek and English holidays. Do you know the didderences and similarities of holiday traditions in these two countries?*

4. *Do you like to send e-mail letter or sms by your mobile phone to your friend. Can you write a postcard to your relatives?*

5. *In Britain children like to take care of different domestic animals at home. Do you like keeping pets at home?*

6. *Most children like to help their parents, grandparents when doing daily chorus. Do you enjoy cooking a meal with your parents?*

24-ИЛОВА
6-7 СИНФЛАРГА МЎЛЖАЛЛАНГАН АНКЕТА
СЎРОВНОМАЛАРИ

Dear respondent. You are participating personally in the research project and your answers to questions are important. Please, first of all, read every single question and respond individually.

1. *There are several houses around yours. Are there unusual houses in your hometown? What is your dream house?*

2. *Please, write down examples to Dinosaur types. When did they live?*

3. *What fruits do you like? What vegetables do you prefer to buy at supermarkets?*

4. *What healthy habits do you do every day? Do you eat healthy food?*

5. *How many professions do you know. Please, name them in English?*

6. *What do you know about continents in the Globe?*

7. *Please, write examples to Uzbek cuisine and foreign countries common foods?*

8. *Do you often organise picnic with your friends. Where do you go?*

25-ИЛОБА

Text for Home Reading. Graffiti-street art. On page. 12.

Pre-reading exercise.

1. Read the passage and try to guess the meaning of unfamiliar words, word combinations and phrasal verbs; below are some words taken from the text.

Tag	become
Aerosol paint	appear
Artist	picture
Colourful	city walls
Graffiti zones	visit
Art festival	famous
Exhibition	future of street art
To look at	gallery

While reading exercise.

2. Read and find answers to the following questions.

1. What do you think about graffiti? Is it really art?
2. What do you think is the most beautiful work of art in the world?
3. Who are the “taggers”?
4. When aerosol graffiti become popular?
5. Who are the famous graffiti artists?
6. What does it mean “graffiti zones”

Post reading exercise.

3. Match the word with its definition.

To start	having bright colours or a lot of different colour
Colourful	very attractive
A gallery	to begin doing something
An artist	a room or building that is used for showing works of art
Beautiful	someone who paints, draws, or makes sculptures
To discuss	a structure with walls and a roof, such as a house or factory
A picture	a drawing, painting, photograph
A building	to talk about a subject with someone and tell each other your ideas or opinions

Text for Home Reading. The needle tree. on page. 20.

Pre-reading exercise.

- 1. Read the passage and try to guess the meaning of unfamiliar words, word combinations and phrasal verbs; below are some words taken from the text.**

Forest	took out
Treat	heart
Clothes	important
Branches	kind
Tree	people
Looked for	change

While reading exercise.

- 2. Read and find answers to the following questions.**

1. Where do live two brothers?
2. Why does elder brother want to go forest?
3. What did a magical tree say to elder brother?
4. Is it important to kind to people?

Post reading exercise.

- 3. Match the word with its definition.**

1	A forest	A	to make it possible or easier for someone to do something, by doing part of the work yourself or by providing advice, money, support
2	To help	B	generous, helpful, and thinking about other people's feelings
3	healthy	C	strong and well
4	kind	D	a large area of land covered with trees and plants, usually larger than a wood, or the trees and plants themselves

Text for Home reading. The strange bird with two heads. On page. 20.

Pre-reading exercise.

- 1. Read the passage and try to guess the meaning of unfamiliar words, word combinations and phrasal verbs; below are some words taken from the text.**

Strange	taste
River	tried to
Bright	poisonous fruit
Flew down	friendly
To pick	family
Sweet	to feel

While reading exercise.

2. Read and find answers to the following questions.

1. Where does live a strange bird?
2. Can you describe it?
3. Which head said firstly that their have one belly?
4. What did say other birds?
5. Why did a strange bird die?

Post reading exercise.

3. Match the word with its definition.

1	A head	A	the soft part containing seeds that is produced by a plant
2	poisonous	B	the part of the body above the neck where the eyes, nose, mouth, ears, and brain
3	A fruit	C	to stop living or existing
4	To die	D	very harmful and able to cause illness or death

Text for Home reading. Win or lose. on page. 28.

Pre-reading exercise.

1. Read the passage and try to guess the meaning of unfamiliar words, word combinations and phrasal verbs; below are some words taken from the text.

To lose	to cheat
Simple games	scoreboard
Worst	fun
Took part	to enjoy
Wonderful	trying to do well
Making jokes	to feel

While reading exercise.

2. Read and find answers to the following questions.

1. Who was good at table football?
2. Why did Pete decide to change the scoreboard?
3. Pete won, but why he didn't feel enjoy after game?
4. Should we enjoy every moment?

Post reading exercise.

3. Match the word with its definition.

1	To win	A	to get pleasure from something
2	To lose	B	to behave in a dishonest way in order to get what you want
3	To enjoy	C	to achieve first position and/or get a prize in a competition
4	To cheat	D	to choose something, especially after thinking carefully about several possibilities
5	To decide	E	to fail to succeed in a game

Text for Home reading Basketball is my favorite sport. on p. 36.

Pre-reading exercise.

Read the passage and try to guess the meaning of unfamiliar words, word combinations and phrasal verbs; below are some words taken from the text.

A great way of smth
make friends
better than
have fun
feel the best
watching on TV
try to use
one of the best
pass
throw

While reading exercise.

Read and find answers to the following questions.

1. What is basketball?
2. How can basketball be played?
3. Why does the author like watching basketball games on TV?
4. Who is his favorite basketball player?
5. How old is Kobe Bryant?

Post reading exercise.

Match the word with its definition.

1	To prefer	A	Someone who is good at sports
2	Fun	B	Someone or something that is well known among people
3	A model	C	A group of players in a competitive game
4	Team	D	A person or a thing that you like best
5	Famous	E	Enjoyable
6	An athlete	F	To achieve first position or get a prize in a competition, election, fight etc...
7	To win	G	To like better than another
8	Favorite	H	A person or a thing that used as an example to follow or imitate

Text for Home reading. My Hobby, My love, Dance. 2 on p. 36.

Pre-reading exercise.

Scan the text and find nouns that have both singular and plural forms.

For ex: a dancer – dancers

While reading exercise.

Read the text and complete sentences using the correct form of the verb given in brackets.

1. Before the performance you should be sure that your hair and costume (to look) wonderful.
2. When the music (to start), then you need to begin your dance.
3. Every dancer from my school (to be) jumping and crying.
4. Sometimes it is fun especially when they (to bring) you flowers.
5. Dance (to be) my most favorite sport.

Post reading exercise.

1. Turn these sentences into the Past Simple tense.
 1. Anna practices dancing for 5 hours a day.
 2. Dance costumes are made by professional tailors.
 3. All the dancers go to the gym to see the best three teams.
 4. People usually bring flowers and gifts to their favorite dancers.
 5. Dance is her favorite hobby and love.

Text for Home reading. Robin Hood and the Golden Arrow Story. on page.44

Pre-reading exercise.

1. Do skimming the text and write a brief summary about the main idea.

While reading exercise.

2. Multiple choice. Choose one of the three answers that you think the correct answers according to the text.
 1. No one was better with a bow and arrow than ...
 - a. King Richard
 - b. Robin Hood
 - c. Sheriff
 2. Robin Hood wore ... from his cap to his boots.
 - a. Green clothes
 - b. Green arms

- c. Grey clothes
- 3. Little John was Robin Hood's ...
 - a. Brother
 - b. Friend
 - c. Enemy

Post reading exercise.

- 3. Find and underline sentences where is used “Will” future tense forms.
For.ex. “I will call for a great competition”, said the Sheriff of Nottingham.

Text for Home reading. Harry Potter and the Philosopher’s stone. On page. 52

Pre-reading exercise.

- 1. Read the passage and try to guess the meaning of unfamiliar words, word combinations and phrasal verbs; below are some words taken from the text.**

Wake up
 Leave the house
 Read a map
 Green cloaks

Make calls
 Look angrily
 Appear
 At daylight

While reading exercise.

- 2. Make your own sentences using phrasal verbs and tell them to the class.**

For.ex. Our teacher walked up to the class and closed the door.

Post reading exercise.

- 3. Match the word with its definition**

	A secret	A	The light outside that you see during the day
2	A map	B	A long coat without sleeves that fastens around your neck
3	Daylight	C	If smb\smth appears somewhere you see them suddenly
4	To scare	D	A drawing of an area that shows the position of things such as rivers, streets, cities and etc.
5	Cloaks	E	A piece of information that is known by only a small group of people
6	To appear	F	To make someone feel frightened

Text for Home reading. David Copperfield. On page. 60

Pre-reading exercise.

1. Scan the text, underline adjectives, and find the opposites of them.
For.ex. the best – the worst

While reading exercise.

2. Read and find answers to the following questions.
1. When did his mother marry?
 2. Why was David sent to the boarding school?
 3. Who was Miss Trotwood?
 4. How did David help to Wickerden?
 5. What happened with David and Agnes?

Post reading exercise.

3. **Read and narrate the text to your friend. For.ex.**

There was a boy named David. He was born in England. Unfortunately, he could not see his father because he was died before his birth.

Text for Home reading The flying lion. On page. 68.

Pre-reading exercise.

Read the passage and try to guess the meaning of unfamiliar words, word combinations and phrasal verbs; below are some words taken from the text.

Thick	found out
Strong	fly away
Wing	again
To hunt	without
A bone	angry

While reading exercise.

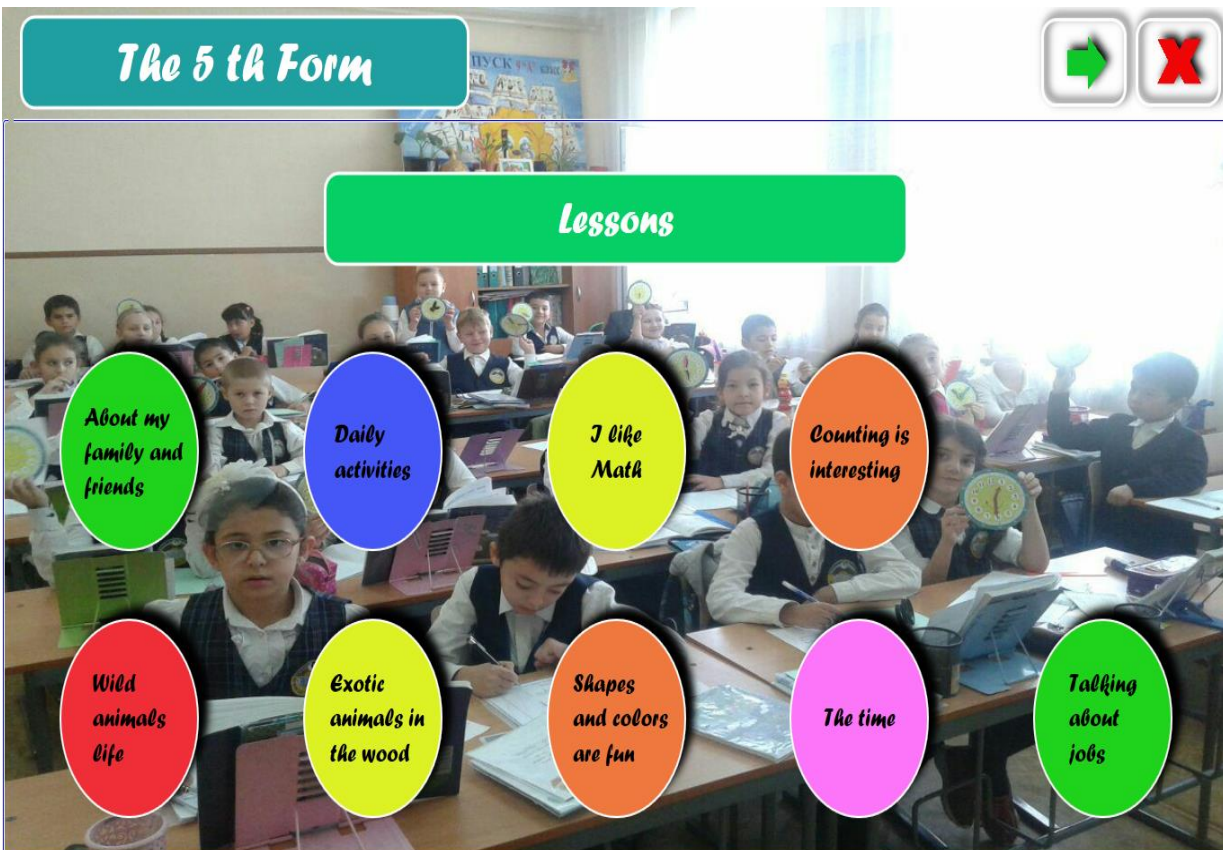
Read and find answers to the following questions.

1. Why the lion was afraid of bones?
2. For what reason the lion could not fly?
3. Why was everyone afraid of the lion?

Post reading exercise.

Match the word with its definition

1	To fly	A	a large wild animal of the cat family with yellowish-brown fur that lives in Africa and southern Asia
2	A house	B	to move through the air
3	A lion	C	not good
4	To stretch	D	a building that people, usually one family, live in
5	poor	E	to make your body or your arms and legs straight so that they are as long as possible, in order to exercise the joints

The 5 th Form

Songs

The 5 th Form

Vocabulary and Grammar

The 6th Form

Lessons

- Interesting facts about 7 continents
- Weather and Climate in the world
- Countries and nationalities
- My Day
- Telling the time
- Curious birthday surprise
- How to make sentences
- Speaking short sentences about family
- 'used to' in English
- Comprehension exercises for articles

The 6th Form

Songs

- Funny US states song
- World countries song
- 5 Oceans of the World
- Jingle Bells
- Seasons Song
- Do you like food?
- The definite article song

The 6 th Form

Vocabulary and Grammar

- Classroom Objects
- School Supplies
- Action Verbs
- Learning money for kids
- Birthday party
- Daily routines vocabulary
- Common and proper nouns
- Linking verbs
- Regular and irregular verbs
- Adjectives when describing

The 5 th Form

The 6 th Form

education

- Little red riding hood
- Cinderella
- The Crow and an Old woman
- Five little Ducks
- Elephant and the Ant
- The loyal Mongoose
- Goldilocks and the 3 Bears
- The Jackal who saved the Lion

Communicative English 2

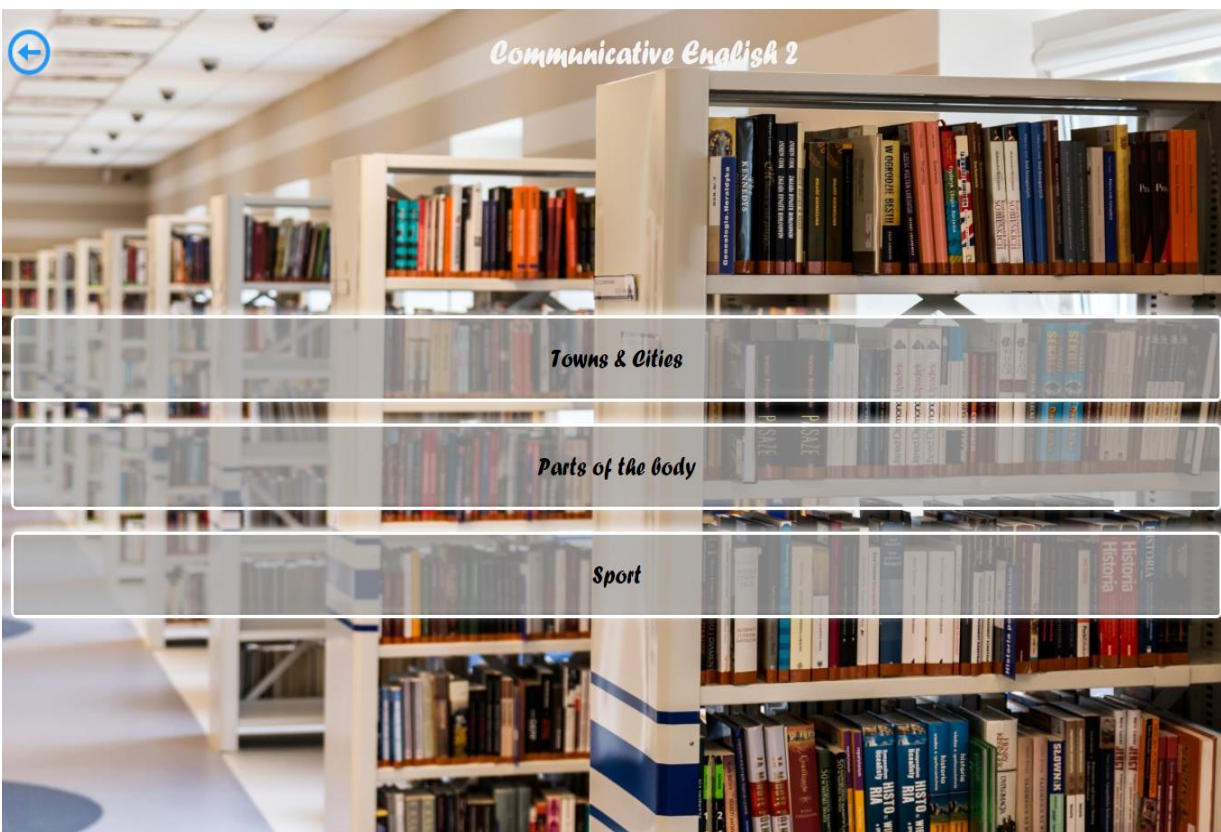
? *Communicative English 2* **X**

Contents

Teaching tips

Techniques for using

Body percussions or clap games

← *Communicative English 2*

Towns & Cities

Parts of the body

Sport

Teaching tips

- ▶ Strategies for Teaching Reading 1- Teaching...
- ▶ Student Engagement & Motivation...
- ▶ Student Engagement & Motivation...
- ▶ Teaching English Communication Skills ...
- ▶ Tips - Teaching Pragmatics

OXFORD

UNIVERSITY PRESS

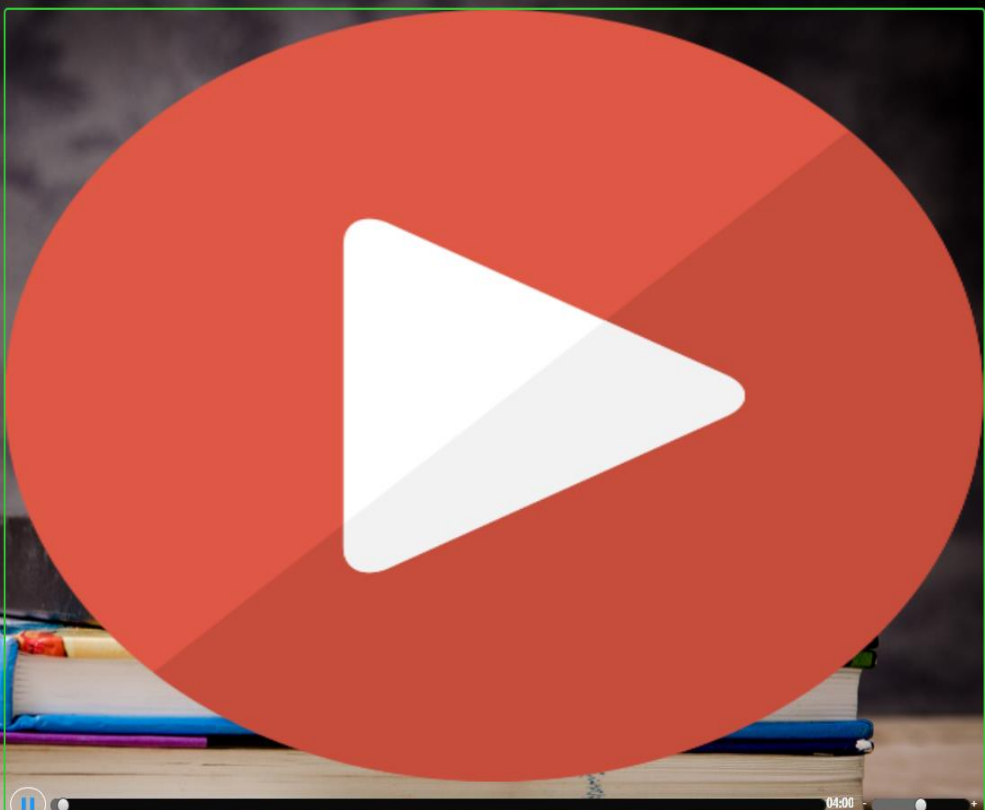
06:39 18:11

Techniques for using

- ▶ Define It
- ▶ Dictogloss Dictation
- ▶ Drawing dictation
- ▶ English Vocabulary Game With a Ball - I...
- ▶ ESL Games (GWS) #1 Playful Pics
- ▶ How many words in a minute
- ▶ Memory Story
- ▶ Opinion Dictation
- ▶ Pass the clap around the classroom ...

Techniques for using

- ▶ ESL Games (GWS) #1 Playful Pics
- ▶ How many words in a minute
- ▶ Memory Story
- ▶ Opinion Dictation
- ▶ Pass the clap around the classroom - ...
- ▶ Run to the Board
- ▶ Running Dictation
- ▶ Word Board
- ▶ Word by Word Story

04:00

Body percussions or clap games

- ▶ Clapping Game
- ▶ Energizers! - My Favorite Sport
- ▶ InRhythm Body Percussion Demo
- ▶ Your tribe speaks English_body percussion

Radford College
Year 9 Elective Music

Clapping Game

Brought to you by
KMEIA ACT

04:14

МУНДАРИЖА

Кириш.....	5
I БОБ. ЧЕТ ТИЛ ЭГАЛЛАШНИНГ ТАЯНЧ ДАРАЖАСИДА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	
§ 1.1. Компетенцияга оид тушунчалар мазмуни ҳамда уларнинг чет тил таълимидаги илмий-амалий моҳияти.....	11
§ 1.2. Чет тил эгаллашнинг таянч даражасида инглиз тилини ўқитишнинг лингводидактик асослари.....	20
§ 1.3. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда назарий ёндашув ва компетенцияларни ривожлантириш принциплари.....	32
Биринчи боб бўйича хулосалар.....	44
II БОБ. ЧЕТ ТИЛ ЭГАЛЛАШНИНГ ТАЯНЧ ДАРАЖАСИДА ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ	
§ 2.1. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда коммуникатив-когнитив ҳамда коммуникатив-кумулятив методлар тадқиқи.....	46
§ 2.2. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга мўлжалланган машқлар ҳамда технологиялар.....	57
§ 2.3. Ўқувчиларга инглиз тилини ўқитишда компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган машқлар ҳамда технологиялар.....	73
Иккинчи боб бўйича хулосалар.....	86
III БОБ. ЧЕТ ТИЛ ЭГАЛЛАШНИНГ ТАЯНЧ ДАРАЖАСИДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТИЗИМНИНГ МЕТОДИК САМАРАДОРЛИГИ	
§ 3.1. Тажриба-синов ишларини ташкил қилиш ва ўтказиш.....	88
§ 3.2. Тажриба-синов натижаларнинг сифат ва миқдорий статистик таҳлили.....	95
Учинчи боб бўйича хулосалар.....	116
ХУЛОСАЛАР.....	117
Фойдаланилган адабиётлар.....	120
ИЛОВАЛАР.....	130

РУЗМЕТОВА МУҲАББАТ ШАКИРОВА

**ЧЕТ ТИЛ ЭГАЛЛАШНИНГ ТАЯНЧ
ДАРАЖАСИДА КОММУНИКАТИВ
КОМПЕТЕНЦИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ
ЛИНГВОДИДАКТИК ТАДБИҚИ**

/ МОНОГРАФИЯ /

Муҳаррир: М.Мустафоева

Босишга рухсат этилди: 23.12.2021 й. Қоғоз ўлчами 60x84 - 1/16,

Ҳажми: 11,0 б.т. 100 нусха. Буюртма № 0122 .

“ТИҚХММИ” МТУ босмахонасида чоп этилди.

Тошкент 100000, Қори-Ниёзий кўчаси 39 уй.